

Таццяна Шамякіна

**АЎТАРСКІ КУРС ЛЕКЦЫЙ
“СЛАВЯНСКАЯ МІФАЛОГІЯ”
Электронная версія**

для студэнтаў-філолагаў
спецыяльнасцяў “Беларуская філалогія”, “Руская філалогія”,
“Славянская філалогія”

Мінск 2007

Рэцэнзенты:

Доктар філалагічных навук, першы прарэктар УА “Нацыянальная акадэмія мастацтваў” В.А.Максімовіч

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэорыі літаратуры
філалагічнага факультэта УА БДУ Р.М.Кавалёва

Кандыдат філалагічных навук, заг.кафедры журналістыкі УА “Інстытут парламентарызму і прадпрыемальніцтва” І.Л.Шаўлякова

На аснове Тыпавай праграмы: “Славянская міфалогія”, дата зацвярджэння
11.03.2005 г., рэгістрацыйны № ТД-ДГ 006/тып.

Метадычныя рэкамендацыі да курса лекцый

“Славянская міфалогія” – аўтарскі курс лекцый, які ўяўляе сабою поўнае выкладанне дысцыпліны згодна праграмы “Славянская міфалогія” (Мінск: РІВШ, 2005 – 37 с.). Курс арыентаваны на вучэбны дапаможнік (пад грыфам) Т.І.Шамякінай “Міфалогія Беларусі. Нарысы” (Мінск: Мастацкая літаратура, 2000 – 400 с.), аднак у параўнанні з дапаможнікам значна мадэрнізаваны з улікам навейшых дасягненняў у філалогіі.

Мэта курса лекцый – пазнаёміць студэнтаў з асноўнымі міфалагічнымі паняццямі і імёнамі, развіццём міфалогіі як навукі, яе значэннем у сучаснай гуманітарнай сістэме ведаў, увесці нацыянальную (рэгіянальную) міфалогію ў кантэкст сусветнай, прадставіць цэласную карціну духоўнага жыцця нашых продкаў.

Курс дастаткова поўны, хоць засталася яшчэ шмат невытлумачаных пытанняў, ці праблем, якія пакуль залішне цяжкія для студэнтаў першых курсаў. Падыход аўтара – культуралагічны: пэўнае паняцце паўстае ў розных сувязях і стасунках, у розных абліччах у залежнасці ад культурнага кантэксту. Асноўная ўвага надаецца міфалагічным вытокам фальклору, літаратуры, выяўленчага мастацтва, некаторым формам грамадскай свядомасці, перш за ўсё рэлігіі ды філасофіі. У кожнай лекцыі акцэнтуюцца ўвага на навейшых дасягненнях навук – не толькі гуманітарных, але і прыродазнаўчых (фізікі, астраноміі, біялогіі, фізіялогіі, генетыкі, біяхіміі і інш.).

Практыка выкладання курса паказала, што ён значна актывізуе пазнавальныя запатрабаванні студэнтаў, спрыяе развіццю творчага мыслення, садзейнічае ўзбагачэнню фантазіі, стымулюе цікавасць да навукі, да светапоглядных праблем. У курс уведзены ідэалагічныя пытанні, бо звяртаецца ўвага на стварэнне ў некаторых замежных і расійскіх СМІ сучасных міфаў, ідэалагічных клішэ, што навязваюцца масавай грамадскай свядомасці (па сутнасці з іх дапамогай наркатызуецца насельніцтва). У прыватнасці, уведзены новы раздзел “Вербальная магія”, які прысвечаны нейра-лінгвістычнаму праграмаванню (сугестыўнаму ўздзеянню) у СМІ.

Курс разбіты на лекцыі. У некаторых лекцыях матэрыял групуецца па тэмах, звычайна па дзвюх, тэматычна звязаных паміж сабою.

Перад выкладаннем матэрыялу даецца план лекцыі, у канцы – пытанні і заданні да лекцыі, якія ў значнай ступені структурыруюць матэрыял і садзейнічаюць яго лепшаму засваенню. У канцы курса даецца асноўная літаратура, а дадатковая літаратура па кожнай лекцыі прадстаўлена ў выдадзенай праграме “Славянская міфалогія”.

Для лепшага засваення матэрыялу ў тэксце выкарыстаны пэўныя графічныя сродкі, у прыватнасці: 1) імёны міфалагічных персанажаў пішуцца вялікімі літарамі; 2) імёны даследчыкаў і пісьменнікаў вылучаюцца ў тэксце; 3) словы “Бог”, “Хрыстос” вылучаюцца і тлустым шрыфтам, і курсівам, што падкрэслівае іх важнасць; 4) навуковыя паняцці і палажэнні, якія неабходна

запомніць, выдзяляюцца курсівам; 5) палажэнні, на якія акцэнтуюцца ўвага аўтара, падкрэслены.

Лекцыя 1

Тэма 1. Міфалогія як навукa

План лекцыі:

1. Значэнне міфалогіі.
2. Міфалогія і філалогія. Тыпы мастацкага міфалагізму.
3. Міфалогія і іншыя формы грамадскай свядомасці: палітыка, навукa, мастацтва.
4. Сакральная сутнасць міфалогіі.
5. Характарыстыка міфа.

Вышэйшае дасягненне навуковай думкі XX ст. – зварот да навуковага вопыту архаікі, да праблем увагуле духу. Вынікам новых гуманітарных арыентацый стала пераацэнка звыклых паняццяў. Многія з іх пачалі тлумачыцца інакш – намнога шырэй. З другога боку, пераацэнка традыцыйных каштоўнасцей выявілася ў тым, што на перакрываванні паняццяў шырокага гуманітарнага профілю апынуліся з’явы культуры, якія раней знаходзіліся на перыферыі навуковых інтарэсаў. Такой з’явай выступае міф. У апошнія стагоддзі ён набыў у поўным сэнсе слова універсальны статус, а гэта, у сваю чаргу, садзейнічала пераасэнсаванню некаторых фундаментальных перадумоў гуманітарных ведаў.

З сярэдзіны 80-х гадоў XX ст. у цяпер ужо былым СССР узнікла цікавасць, з аднаго боку, да хрысціянства (набліжалася 1000-годдзе Хрышчэння Русі), з другога боку, да язычніцкага мінулага розных этнасаў. Такі грамадскі інтарэс звязаны не толькі з гарбачоўскай свабодай слова, друку, агульнай дэмакратызацыяй жыцця, але з больш глабальнымі працэсамі, абумоўленымі эпохай *fin de siecle* (канца стагоддзя) і тысячагоддзя, а таксама адчуваннем несумненнай блізкай змены навуковай парадыгмы, што мы і назіраем сёння, ужо ў пачатку XXI ст.: узрастае цікавасць да духоўных праблем, да таямніч чалавечай псіхікі, а таксама адчуваецца тэндэнцыя набліжэння адно да другога навукі і рэлігіі. Апошняя тэндэнцыя, магчыма, стане вызначальнай менавіта ў XXI ст.

Узрастанне ролі і значэння міфалогіі як навукі звязана якраз з названымі працэсамі і тэндэнцыямі. Сусветна вядомы культуралаг (румынскага паходжання) **М. Эліадэ** адзначаў, што разуменне міфа аднойчы будзе аднесена да найбольш важных адкрыццяў XX ст. Выдатны рускі філолаг **Д.С. Ліхачоў** гаварыў, што расшыфроўка міфаў будзе, магчыма, найбольш прыкметным дасягненнем у гуманітарных навукaх XXI ст. Сучасны нямецкі філосаф **Г. Гадамер** лічыць, што “міфы – першадумкі чалавецтва”.

Чаму ж міфалогіі даецца такая высокая ацэнка, чаму разуменне міфаў настолькі важна ў наш час?

Міфалогія – форма свядомасці, асаблівы працэс мыслення, які захаваўся з самых архаічных часоў; дзейнічае ён і сёння, знаходзячы праяўленне далёка не толькі ў мастацтве, у паэзіі, але і ў палітыцы, ідэалогіі, рэкламе.

Слова “міфалогія” неабходна разумець у двух сэнсах – *аб’ектыўным* і *метамоўным*: як сістэму міфаў таго ці іншага народа, рэгіёна, усяго свету (збор паданняў, легендаў, эпас архаічных этнасаў) і як навуку пра міфы.

Міфалогію вывучаюць самыя розныя навукі: фалькларыстыка, этнаграфія, літаратуразнаўства, мастацтвазнаўства, лінгвістыка, культуралогія, гісторыя, філасофія, псіхалогія, сацыялогія.

Міф – у аснове ўсіх нацыянальных культур. У тым выпадку, калі працэс развіцця таго ці іншага народа пачаўся гістарычна не так даўно і ў яго няма сваёй старажытнай міфалогіі, ён стварае сучасную. Але без міфалогіі, якую можна назваць “нацыянальнай ідэяй”, не абыходзіцца ні адзін этнас. Міфы садзейнічаюць яднанню грамадства, удзельнічаюць у фарміраванні менталітэту народа праз захаванне пэўных стэрэатыпаў мыслення і паводзін. Міфалогія – не казкі і не фантастычныя ўяўленні – гэта *абагулены вопыт жыццядзейнасці продкаў, адлюстраваны і захаваны праз сістэму вобразаў*.

Сучасныя вучоныя-міфалагі звычайна звяртаюць увагу на тое, што міфалогія – *народны аналаг навукі*, бо яна занатавала найбагацейшыя веды нашых продкаў пра Прыроду. Я ж пісала даўней, што міф – народная філасофія, *філасофія ў вобразах*. Гэта важна для філолагаў-літаратуразнаўцаў, бо літаратура заўсёды ставіла і вырашала тыя ці іншыя філасофскія праблемы. Аднак найбольш аб’ядноўвае прыгожае пісьменства і міфалогію сам *тып мыслення, заснаваны на фантазіі*.

Міфы – *сюжэты*, што выяўляюць розныя аспекты чалавечай самасвядомасці, а сюжэтнасць мае непасрэднае дачыненне да мастацкай слоўнай творчасці. *Міф наскрозь сімвалічны* – самы сімвалічны з усіх з’яў, заснаваных на слове. Некаторыя сімвалы прадстаўлены ў *наратыўнай* (апаведальнай) форме, што прама дазваляе адносіць іх да літаратуры. У міфе можна знайсці мноства сэнсавых пластоў – гэтаксама, як у кожным таленавітым мастацкім творы, але сімвалізм міфа глыбейшы. Міф – універсальная мадэль для пабудовы сімвалаў. Паводле насычанасці, згушчэння сэнсаў можна вывесці наступную формулу: *вобраз – метафара – сімвал – міф*. Разгортваючы формулу наадварот, атрымаем фарміраванне згаданых паняццяў у часе.

У прынцыпе ўсё *тыповае* мае адносіны да міфалогіі, а стварэнне тыпаў лічыцца адным з вышэйшых дасягненняў мастацкай літаратуры. Але міф стварае тыповыя мадэлі і для ўсяго грамадства. Такого кшталту мадэлі называюцца *архетыпамі*. Гэта адно з важнейшых паняццяў не толькі міфалогіі як навукі, але і псіхалогіі, этналінгвістыкі, сацыялогіі і некаторых іншых дысцыплін. Міфалогія складаецца з архетыпаў, на якія, як на

стрыжань, насаджваюцца вобразы і ўяўленні магіі, рэлігіі, палітыкі, мастацтва.

Міф – бязмежны выток і вобразаў-*тропаў* прыгожага пісьменства. У літаратуры аўтарскае мысленне напластоўваецца на мысленне міфалагічнае, нараджаючы па сутнасці новы міф. Менавіта ў “розніцы” паміж першасным і другасным (аўтарскім) міфамі хаваецца закладзены пісьменнікам сэнс, падтэкст. Глыбінныя сэнсы і значэнні выяўляюцца таксама і праз аўтарскую падсвядомасць. Паколькі міф – асаблівы тып мыслення, ён непасрэдна праяўляецца ў мове. Моўныя *міфемы* можна знайсці практычна ў кожным тэксце. Так што і з гэтага боку міфалогія звязана з філалогіяй.

Многія пісьменнікі мадэлявалі і мадэлююць рэчаіснасць паводле законаў міфалагічнага мыслення. Тыпы мастацкай міфалагізацыі наступныя:

1. Стварэнне сваёй арыгінальнай сістэмы міфалагем (характэрна ў асноўным для пісьменнікаў-рамантыкаў – **А. Міцкевіча, М. Гоголя, Э.Т.А. Гофмана**).
2. Аднаўленне глыбінных міфа-сінкрэтычных структур мыслення (напрыклад, ваўкалацтва, двойніцтва персанажаў – у **Ф. Дастаеўскага, Г.Сянкевіча, Я. Баршчэўскага**).
3. Рэканструкцыя старажытных міфалагічных сюжэтаў, іх сучасная інтэрпрэтацыя (біблейскія сімвалы ў **В. Быкава, В. Адамчыка**).
4. Увядзенне асобных міфалагічных матываў і персанажаў, узбагачэнне канкрэтна-гістарычных вобразаў універсальным сэнсам (**Я. Купала, М.Багдановіч, В. Быкаў, У. Караткевіч**).
5. Паказ-аднаўленне фальклорных і этнічных пластоў нацыянальнага быцця, дзе яшчэ жывыя элементы міфалагічнага светасузірання (**А.Міцкевіч, Я. Чачот, Я. Баршчэўскі**).
6. Прытчавасць, лірыка-філасофская медытацыя, арыентаваная на архетыповыя канстанты чалавечага і прыроднага быцця: дом, хлеб, дарога, вада, гара, любоў і г.д. (**Я. Купала, Я. Колас, М. Гарэцкі, сучасныя пісьменнікі постмадэрнізму**).

Міф больш характэрны для архаікі, але наш час таксама напоўнены міфамі, толькі мы не разумеем, што гэта міфы. Міфалогія вельмі жывучая, можна сказаць, несмяротная форма фантазіі. Міфалагічны светапогляд існаваў заўсёды і не знікне ніколі. Нават у наш прагматычны час людзі працягваюць верыць у цуд, а такая вера і ёсць праяўленне міфалагічнай свядомасці. Міфы – найперш псіхічныя, псіхасацыяльныя феномены, таму міфатворчасць – частка і дзяржаўнай палітыкі. Наша жыццё і па сёння застаецца пад уладай магаў-міфатворцаў. Ідэалогія і палітыка вельмі шырока выкарыстоўваюць міфалогію і яе сімвалы. Часам гэта праяўляецца ўскосна, напрыклад, у рэкламе. Стваральнікі рэкламы прама гавораць: каб прадаць нейкі тавар, неабходна стварыць яму міф, легенду (а таварам, на жаль, сёння робіцца ўсё, нават чалавек-творца). Але ў цэлым, у глабальным плане, міфалогія дапамагае знайсці нацыянальную ідэю, правільна зразумець уласную харызму (тое, што надае народу адметнасць) і асноўныя этнічныя

архетыпы, рацыянальна ўсвядоміць і інтуітыўна адчуць свае гістарычнае і геапалітычнае прызначэнне.

Звычайна лічыцца, што навуковы і міфалагічны светапогляды – антаганісты. Але і сама навука напоўнена міфамі. Уласна, развіццё навукі – гэта пастаяннае адмаўленне адных міфаў і замена іх іншымі. Толькі тое, што можна праверыць практыкай, – не міф. Інакш кажучы, калі на аснове таго ці іншага закона, адкрытага навукай, можна пабудаваць працуючы прыбор, механізм, машыну, і яны будуць працаваць, – толькі тады можна гаварыць пра сапраўдную навуку, пра пазнанне законаў прыроды.

Сучасны даследчык міфалогіі адзначае: “Міфалогія – гэта асаблівы, таямнічы, вечны свет, створаны чалавекам для таго, каб растлумачыць прыроду, космас і самога сябе, каб зразумець тую сілу, якая усім кіруе <...> Міфалогія такая ж разнастайная і шматалічная, як уласна чалавек і яго культура <...> Міфалогія валодае патаемнай, неадназначнай, сімвалічнай і вельмі прыгожай мовай, што адлюстроўвае мудрасць, шуканні, спакусы, страх і надзеі незлічоных пакаленняў” [Ю.М.Антонян]. Мы ж лічым, што міфы – гэта выяўленне імкнення калектыўнага чалавечага розуму наблізіцца да спасціжэння сапраўднай задумы Творцы Сусвету. Міф заснаваны на веры ў Бога і бессмяротнасць. Галоўная цікавасць міфа – Бог і душа чалавека. Асабліваць міфа і ў тым, што ён імкнецца разгадаць тое, што немагчыма разгадаць да канца: чалавека, прыроду, космас, нараджэнне і смерць, сэнс быцця, існаванне ў іншасвеце. Усё таямнічае, да канца неразгаданае, містычнае называецца *сакральным* – паняцце, таксама адно з галоўных у міфалогіі.

Асабліваць міфалогіі як светаадчування:

1. Міф адлюстроўвае рэальнасць, але адлюстроўвае яе надзвычай своеасабліва. Ён ніколі не адэкватны рэальнасці – гэта не фатаграфія; міф гаворыць мовай знакаў, сімвалаў, архетыпаў. Ад іншых формаў пазнання (напрыклад, навуковага) міф адрозніваецца тым, што заўсёды і ва ўсім абапіраецца на звышнатуральнае, містычнае і аперыруе імі. Міфалогія – знакавая сістэма, сімвалічная “мова”, у тэрмінах якой чалавек мадэляваў, абагульняў з’явы свету. Усё ў існым міф імкнуўся растлумачыць, перадаць менш вядомае праз больш вядомае. Паводле гэтакага ж прынцыпу пабудаваны метафары ў мове. Міф заўсёды абагульняе, але – праз канкрэтнасць.
2. Міф – з’ява пастаянная і нязменная для ўсіх людзей і ва ўсе часы. Мадэлі, сюжэты і нават дэталі з міфаў сустракаюцца паўсюль. Найбольш агульныя мадэлі называюцца архетыпамі. Міф – тое, што дайшло ад продкаў, закладзена генетычна, закладзіравана ў нашых генах, значыць, уваходзіць у структуру падсвядомасці.
3. Міф – расповяд пра падзеі, што былі да пісьмовай гісторыі, і пра падзеі, што толькі адбудуцца некалі. Міф – залаты ланцуг, які злучае мінулае, сучаснае і будучае.
4. Міф – своеасаблівая мова, што апісвае рэаліі, якія знаходзяцца па-за нашымі пачуццямі. Ён запаўняе мяжу паміж вобразамі падсвядомасці і мовай логікі.

5. Міф садзейнічае самавызначэнню этнасаў (родаў, плямёнаў, нацый), фармуе нацыянальны светапогляд.
6. Міф – неабходны элемент ва ўсіх маральных кодэксах. Мараль выводзілася з міфалогіі, з рэлігійных вераванняў.
7. Міфалогія – комплекс уяўленняў, які надае жыццю сэнс. Яна дапамагае асобным людзям, усяму грамадству адэкватна прыстасоўвацца да асяроддзя.
8. Міфалогія занатавала стасункі чалавека і прыроды. Гэта зведзеныя ў адну сістэму назіранні чалавека над прыродай, максімальна абагулены вопыт, праяўлены праз сістэму вобразаў. Міф заснаваны на тым, што ў Космасе літаральна ўсё знаходзіцца ў сувязі. Чалавек уключаны ў агульны кругазварот, не стаіць над прыродай, а жыве суладна з ёю. Мы намнога больш залежым ад прыроды, ад Космаса, чым уяўляем. І мы знішчаем, падаўляем прыроду, а нашы продкі мудра да яе прыстасоўваліся і ўнутры яе гарманічна існавалі.
9. Усе міфы, рэлігіі (якія ўзніклі з міфалогіі), легенды і паданні літаральна ўсіх народаў свету зыходзяць з існавання – у нейкі час і ў нейкім месцы – асаблівых ведаў, намнога багацейшыя за нашы сённяшнія веды. Цяперашнім часам і навука схіляецца да думкі, што міфалогія – гэта зашыфраваныя ў сімвалічнай форме старажытныя веды. Увасабленнем такога кшталту ведаў у міфах было Залатое Руно, Жар-птушка, філасофскі камень, які шукалі алхімікі яшчэ нават у эпоху Адраджэння. У старажытнасці веды захоўвалі жрацы-вешчуны (па-руску “волхвы”).
10. Міфалогія з’яўляецца асновай, важнейшым падмуркам культуры чалавецтва.

Звычайна думаюць, што міф – тая ж казка, інакш кажучы, вымысел, фантазія. На самай справе, усё наадварот: міф – гэта найбольш поўнае асэнсаванне рэчаіснасці, найбольш багатая мадэль свету. Безумоўна, мы, людзі ХХІ ст., пасміхаемся з багоў антычнасці ці славянскіх. Увогуле сучасная цывілізацыя – матэрыялістычная. Але культура чалавецтва заўсёды зыходзіла з існавання яшчэ аднаго свету, акрамя матэрыяльнага, – іншасвету. Сёння яго называюць “Тонкі Свет”. Праўда, у наш час існуе іншая міфалогія – не менш багатая за старажытную, але заснаваная на зусім іншай, сацыялагічнай, парадыгме: яна часта звязана з ідэалогіяй, з палітыкай. Аднак людзі працягваюць верыць у бессмяротнасць і не могуць прымірыцца з думкай, што пасля смерці – небыццё.

У цэлым жа для міфа характэрна:

- а) сакралізацыя часу першастварэння;
- б) нераздзеленасць вобраза і значэння;
- в) усеагульнае адухаўленне і персаніфікацыя;
- г) цесная сувязь з рытуалам;
- д) цыклічная мадэль часу;
- е) метафарызм;
- ё) сімвалізм;
- ж) сінтэтызм, дзякуючы якому з міфалогіі генетычна паходзяць: філасофія, рэлігія, мастацтва, нават навука;

з) гармонія, цэласны і ў многім эстэтычны падыход да свету.

Асноўныя аб'екты цікавасці міфалогіі – нябачны свет, цуд, а таксама смерць-уваскрасенне. На працягу ўсёй гісторыі людзі раздзялялі свет на бачны і нябачны. У язычніцтве нябачны свет – багі, што персаніфікуюць сілы прыроды, духі локусаў (пэўнай прасторы); у хрысціянстве – Бог, анёлы, дэмань, душы жывых і памерлых; у філасофіі – свет з'яў і свет прычын, свет рэчаў і свет ідэй; у навуцы – мікравелічыні, мікробы. Ёсць рэчы і з'явы, існаванне якіх не выклікае сумнення, але іх немагчыма увасобіць у тэрмінах нейкіх вымярэнняў: усе ідэі, вобразы, успаміны, снабачанні – таксама па сутнасці нябачны свет. Сапраўды, псіхіка чалавека – як бы чацвёртае вымярэнне. Думка рухаецца ў чацвёртым вымярэнні – для яе няма перашкод. Мы самі – чатырохмерныя істоты і звернуты да трохмернай прасторы толькі адным сваім бокам. Большая ж наша частка – у чацвёртым вымярэнні, але мы, на жаль, пра гэта не памятаем: жывём у чатырохмерным свеце, а ўсведамляем сябе ў трохмерным. Чацвёртае вымярэнне – унутры нас.

Чалавек ніколі не мог пераканаць сябе ў ідэі смерці – залішне многае ёй супярэчыла. Вось чаму ідэяй вечнага адраджэння прасякнуты ўсе міфалагічныя сістэмы свету, шматлікія рытуалы: рэлігійныя (Ражство, Вялікдзень), фальклорныя (Масленіца), а таксама мастацтва – тэатр, прыгожае пісьменства, жывапіс.

Міф мадэлюе новую, вышэйшую рэальнасць, як і мастацтва. А з рэлігіяй міф звязвае тое, што ён дае накірунак у жыцці, арыенціры ў Космасе. Міф застаецца міфам, пакуль у яго вераць. Як толькі вера страчана, міф ператвараецца ў мастацкі твор: эпас, казку, драму і пад. Калі ж вера, наадварот, узмацняецца і дапаўняецца вытанчанай філасофіяй, міф арганічна перарастае ў рэлігію.

Такім чынам, міфалогія – не збор казачак ды легендаў. Гэта тып мыслення, які дамінуе ў гісторыі чалавецтва.

Асноўныя крыніцы для вывучэння міфалогіі наступныя:

А) Помнікі так званай ведыйскай (ад Веды) традыцыі і індыйскія нацыянальныя літаратурныя эпасы: “Рыгведа”, “Упанішады”, “Махабхарата”, “Рамаяна”.

Б) Помнікі іранскай, зараастрыйскай традыцыі – “Авеста”, “Шахнамэ” **Фірдуосі**.

В) Помнікі грэчаскай і рымскай міфалогіі: паэмы **Гамера** “Іліяда” і “Адысея”, “Тэагонія” **Гесіёда**, “Міфалагічная бібліятэка” **Апаладора**, “Пра прыроду багоў” **Цыцэрона**, “Пра Ісіду і Асірыса” **Плутарха**.

Г) Пра германскую і кельцкую міфалогію захаваліся працы **Карнелія Тацыта**, **Юлія Цэзара**, **Годфрыда Манмуцкага**, цыкл пра караля Артура ў розных расповедах, “Старэйшая Эда”, “Малодшая Эда” і “Круг зямны” **Сноры Стурлусона** і інш.

Д) Славянскую міфалогію можна вывучаць на аснове Поўнага збору рускіх летапісаў, “Слова аб палку Ігаравым”, заходніх хронікаў пра германцаў і іх суседзяў, напрыклад, твораў **Адама Брэменскага**, **Саксона Граматыка**; сведчанняў арабскіх падарожнікаў (**Ібн Фалдана**, **Аль**

Масудзі); працы **Яна Длугоша** “Гісторыя Польшчы” і больш позніх польскіх і літоўскіх гісторыкаў – **Я. Стрыкоўскага, Ч. Мяхоўскага;** чэшскага сярэднявечнага слоўніку “*Mater Verborum*”; павучэнняў супраць язычніцтва і жыццяў святых; фальклорных крыніц; моўных фактаў; археалагічных сведчанняў.

Увесь лекцыйны курс “Славянская міфалогія” мы падзяляем на тры вялікія цыклы: 1) касмаганічныя міфы, што гавораць пра Космас, Сусвет, планеты і зоркі; 2) гістарычныя міфы, якія распавядаюць пра паходжанне чалавека, рас і славянскіх этнасаў; 3) цыклічныя міфы, звязаныя з прыродным каляндарным колам і кругам чалавечага жыцця.

Пытанні для засваення і самаправеркі:

1. Пералічыце асноўныя асаблівасці міфалогіі як тыпу свядомасці, як “паэтычнай філасофіі”.
2. Што аб’ядноўвае міфалогію з іншымі формамі грамадскай свядомасці – навукай, рэлігіяй, мастацтвам?
3. Назавіце асноўныя праблемы міфалогіі і аб’екты яе цікавасці.
4. Чаму міфалогію можна лічыць філалагічнай дысцыплінай?
5. Як праяўляецца міфалагізм у мастацкай літаратуры?
6. Якія асноўныя паняцці, неабходныя для разумення курса “Міфалогія”, вы запамнілі?
7. На аснове якіх крыніц вывучаецца міфалогія?

Тэма 2. Гісторыя міфалогіі як навукі

План лекцыі:

1. Узнікненне міфалогіі як навукі.
2. Асноўныя тэорыі Платона, важныя для фарміравання міфалогіі як навукі.
3. Значэнне Арыстоцеля для міфалогіі як навукі і ў цэлым для філалогіі.
4. Этапы развіцця міфалагічнай навукі.
5. Сучасныя міфалагічныя школы.

Леў Талстой некалі гаварыў: “Не тое важна, што Зямля круглая, а важна ведаць, як дайшлі да разумення гэтага”. Інакш кажучы, каб усвядоміць сутнасць з’явы, неабходна ведаць яе генезіс, яе гісторыю. Каб зразумець сэнс і значэнне нейкай навукі, неабходна ведаць гісторыю гэтай навукі. Дарэчы, гэта і важнейшы пастулат міфалогіі: каб зразумець сутнасць рэчы, неабходна ведаць яе паходжанне.

Уласна *філалогія* ўзнікла ў VII ст. да н.э. у Старажытнай Індыі як каментарый да *Ведаў* – свяшчэнных тэкстаў *арыйцаў*, што прыйшлі ў Індыю і

ў Іран у II тыс. да н.э. Так што філалогія народжана міфалогіяй, лепш сказаць, яны ўзніклі і развіваліся разам.

Сучасная заходняя навука мае вытокі ў навуцы Антычнай Грэцыі. Гэта тычыцца і міфалогіі як навукі. Грэчаская міфалогія таму найбольш распрацаваная і прыведзеная ў сістэму (у адрозненне ад славянскай), што ёю займаліся вялікія грэчаскія вучоныя і пісьменнікі, пачынаючы з VIII ст. да н.э. (з **Гамера** і **Гесіёда**). Яны не толькі збіралі, запісвалі і класіфікавалі міфы, але і стварылі міфалогію як навуку. У многіх антычных працах міфы паўстаюць або як персаніфікацыя прыродных сіл і стихій (*школа сафістаў*), або як алегарычныя інтэрпрэтацыі меўшых месца гістарычных падзей (*александрыйская школа*). Напрыклад, рэальная гістарычная асоба **Аляксандр Македонскі** быў абагоўлены нават яшчэ пры сваім жыцці. Кітайскія філосафы, і першы з іх – вялікі **Канфуцый** (VI ст. да н.э.), гэтак жа трактавалі міфы, падыходзячы да іх залішне рацыяналістычна. Затое выключна містычнай паўстае індыйская (арыйская) міфалогія. Яна ж, таксама, як і грэчаская, – выключна багатая і найбольш глыбокая, філасафічная.

Вяртаючыся да антычнасці, адзначу самых выдатных філосафаў той эпохі, якія і стварылі, уласна, міфалогію як навуку, – **Платона** і **Арыстоцеля** (V-IV стст. да н.э.).

Найбольш важныя тэорыі, вылучаныя **Платонам**, наступныя:

1. Ідэя аднаго **Бога**, якога філосаф называў Абсалютнай Ідэяй. Яго паслядоўнікі ўжывалі і іншыя паняцці: Універсальны Розум, Сусветная Душа, Логас. У прынцыпе ідэю адзінага Бога-Універсума, Стваральніка Свету, грэкі пазычылі ў егіпцянаў. Яшчэ ў XIV ст. да н.э. егіпецкі фараон-рэформатар **Эхнатон** правёў першую ў гісторыю рэлігійную рэформу, замяніўшы шматбожжа, культ 2000 багоў, на ідэю аднаго бога – АТОНА-СОНЦА. Вобраз і ідэя **Бога** сустракаецца ва ўсіх народаў свету. З Ім, паколькі Ён Творца, звязаны самыя яркія перажыванні людзей, магчымасці разумення сябе і навакольнай рэчаіснасці. А выпяванне такога кшталту ідэі, відаць, звязана з тым, што чалавек інтуітыўна адчуваў кіруючую ролю ў сваім арганізме мозга. Міфалагічны свет – гэта сукупнасць уяўленняў пра нейкую Надрэальнасць, якая кіруе ўсім існым. Яна і ўвасоблена ў ідэі **Бога**.
2. Ідэя бессмяротнасці чалавечай душы. Але што адбываецца з душою ў іншасвеце – гэта вялікая таямніца антычнай рэлігіі. Яе адкрывалі толькі тым, хто прайшоў праз пэўныя, часам вельмі складаныя, выпрабаванні – *ініцыяцыю* (таксама адно з важнейшых паняццяў міфалогіі як навукі). Таямнічыя рытуалы, што з’яўляліся ініцыяцыяй, атрымалі назву *Элеўсінскіх містэрыяў*. Той, хто прайшоў праз іспыты, пачынаў называцца “містэс” – “містык” (літаральнае значэнне слова – “відушчы”; “той, хто знаходзіць дарогу ў тумане”). Інакш такіх людзей называлі Пасвячонамі. Характэрная іх асаблівасць – яны не баяліся смерці, ведаючы, што іх чакае пасля яе. Праз удзел у Элеўсінскіх містэрыях за паўтары тысячы гадоў прайшлі сотні тысяч людзей, але

ніхто не расказаў пра сакрэтныя абрады і веды, атрыманыя ў выніку складаных іспытаў. І толькі Платон, таксама Пасвячоны, у сваіх філасофскіх працах алегарычна, зашыфравана выклаў сэнс пасвячэння ў Элеўсінскія містэрыі. Міфы непарыўна звязаны з містэрыямі, з рытуаламі, з якіх паходзяць усе відовішчныя віды мастацтва (тэатр). Міф як бы тлумачыў абрад, каменціраваў яго. Тлумачэнне міфа геніем, якім з’яўляўся Платон, стала надзвычай глыбокай філасофіяй, якая на працягу вось ужо двух з паловай тысяч гадоў жывіць, насычае філасофскую думку Еўропы і ўсяго свету.

3. Платон адным з першых выклаў міф пра *Атлантыду* – магчыма, самы вядомы на сённяшні дзень міф чалавецтва, які цесна звязаны з цэнтральным біблейскім міфам, – пра *Сусветны Патоп*. Сучасныя вучоныя даказалі праўдзівасць як Бібліі, так і Платона: Патоп быў, і нават не адзін! Глобальныя катастрофы ў гісторыі чалавецтва здараліся, як мінімум, чатыры разы. Так, ва ўсялякім разе, сведчаць старажытныя міфы розных народаў. Усепланетныя катаклізмы маглі адбыцца ад розных прычын: узрыва планеты Фэтон; падыходу блізка да Зямлі планеты Немезіды (у шумераў яна называлася Нібуру), які здараецца раз у 3600 гадоў; сутыкнення з асцяроідам (пра асцяроідную небяспеку для зямлян апошнім часам пачалі пісаць асабліва актыўна); уваходжання Зямлі ў хвост каметы; змены геаграфічных палюсоў, калі наша планета як бы “куляецца”; зруху зямной кары з мяккага подсцілу пад яе – астэнасферы і г.д. Атлантыда загінула ў X тыс.да н.э. Сёння гэта даказалі некалькі дзясяткаў навук, і толькі акадэмічная філалогія не заўважае выдатных дасягненняў у навуцы XX і XXI стст. Катастрофа мела фэнаменальныя наступствы (загінула ўся матэрыяльная культура, людзей засталася вельмі мала – у гарах). Пачаўся зусім новы перыяд зямной гісторыі. Але гаворачы пра міфы, мы пастаянна будзем звяртацца да дапатопавай эпохі, бо міфы, магчыма, захавалі памяць пра іншы стан зямнога існавання людзей. З Патопам звязаны міфы пра Рай, а таксама дэміургічныя і эсхаталагічныя міфы (інакш кажучы, міфы пра стварэнне свету і пра яго канец). Міф пра Атлантыду Платона стымуляваў развіццё шматлікіх навук. Магчыма, і іншыя міфы маюць пад сабою рэальную аснову.
4. Яшчэ адзін міф Платона стаў хутчэй глабальнай метафарай. Справа ў тым, што Платон адным з першых распрацаваў *тэорыю кахання*. Выклаў ён яе з дапамогаю міфа пра *андрагінаў*. Андрагіны – далюдзі, роўныя багам, яны сумяшчалі ў сабе – кожны – мужчынскі і жаночы пачаткі, былі надзвычай разумныя і вельмі хутка развіваліся. Багі, як быццам, спалохаліся канкурэнцыі, і ЗЕЎС рассёк цела кожнага на дзве часткі, перамяшаўшы іх. З таго часу палавінкі шукаюць адна адну і, знайшоўшы, прагнуць зноў да злучэння ў адно цэлае. Сапраўды, каханне, як і мастацтва, міфалагічнае па сваёй сутнасці, па сваёй прыродзе. А ідэю палавінак зафіксавала нават руская мова – у слове

“пол”: мужчынскі і жаночы. Сапраўды, мужчына ці жанчына – гэта яшчэ не чалавек: толькі ўдваіх, у пары, у шлюбе, яны ўяўляюць сабою цэласнага чалавека. Іншая справа, што чалавецтва ў працэсе сваёй гісторыі сказала такую глыбокую, такую важную ідэю. Але чалавек, які па-сапраўднаму кахае, ясна адчувае ў сваім пачуцці, у сваім стане незямны кампанент. Платон якраз па-філасофску сцвердзіў існаванне чудаўнага ў свеце, незмнога, сакральнага – “запредельнага”.

Сёння ў філасофіі Платона знаходзяць усё большыя глыбіні. Сапраўды, ён распрацаваў фундаментальныя ідэі: Бога, душы, гісторыі Зямлі і паходжання чалавека.

Яшчэ адзін геній Антычнасці – **Арыстоцель** – быў вучнем Платона. Дарэчы, яны заснавалі два тыпы навуковых і вучэбных устаноў, што існуюць і сёння: Платон – Акадэмію, а Арыстоцель – Ліцэй. Арыстоцель быў большым рацыяналістам, чым Платон-містык, шукаў у асноўным зямныя прычыны розных з’яў, хоць і прызнаваў існаванне Вышэйшага Розуму. Праўда, ён не верыў у Атлантыду, сказаўшы вядомую фразу: “З Платонам мы сябры, але ісціна для мяне – даражэй за ўсё”. Важнейшы твор Арыстоцеля ў вобласці філалогіі – “Паэтыка”. Ён і сёння – падмурак літаратуразнаўства. Менавіта Арыстоцель распрацаваў тэорыю родаў, відаў, жанраў, іншых літаратуразнаўчых катэгорый. Тое, што мы лічым сюжэтам, Арыстоцель прама называў міфам: у аснове кожнага твора – міф. Сучасныя даследчыкі згодны з Арыстоцелем: міф – абсалютна натуральны змест мастацкага твора. Не ў сэнсе звычайнай, выкладзенай ў пэўнай сістэме, гісторыі, а ў сэнсе ўнутранай формы тэксту, якая ствараецца шляхам суаднесенасці метафары з трансцэндэнтальным гарантам культуры – **Богам**. Культура прасякнута ідэяй Божаскага, сакральнага, звышнатуральнага, само слова “культура” – ад *культу*. Гэта ўвесь час неабходна мець на ўвазе, гаворачы пра міф.

Новая эра – новая эпоха: хрысціянства. **Хрыстос** падараваў таемныя веды не асобным Пасвячоным-містыкам, а ўсім (хто здадны да ўспрыняцця іх). Гэта рэлігія універсальная. Праўда, яна настолькі глыбокая, што чалавечыя мазгі да яе дараслі, можа быць, толькі ў наш час. Антычны чалавек жыў у гармоніі з прыродай, і гэта давала яму шчасце. **Хрыстос** хацеў, каб чалавек быў шчаслівы і ў соцыуме. Таму і абвясціў асновай усяго *любоў*. Жыццё **Хрыста** і яго смерць на Галгофе – таксама містэрыя, але адбываецца яна не ў таемных падземных храмах Элеўсіны (паблізу Афін), а ў рэальнай прасторы вялікага, шумнага горада Ерусаліма, на вачах у тысяч простых людзей. Яшчэ нядаўна лічылася, што хрысціянства – таксама глабальны міф і перанасычана міфамі. Але ў XXI ст. міфы ўсё часцей прызнаюцца за рэальнасць, адкрыцці археалогіі, пісьменнасці даказваюць іх сапраўднасць. Напрыклад, сёння ўжо ніхто не аспрэчвае таго факту, што апостал **Андрэй**, брат апостала **Пятра**, сапраўды наведваў у I ст.н.э. славянскія землі; зусім верагодна, што і цяперашнюю Беларусь.

Наступны важны этап у развіцці міфалогіі як навукі – эпоха Рэнэсансу (XIV-XVI стст.), калі адраділася цікавасць да антычнай культуры. Тут найбольш вядомы даследчык – **Д. Віко**. Міфы ён тлумачыць як маральныя

паэтычныя катэгорыі, як выяўленне псіхалогіі асобы. Надзвычай глыбокая заўвага Віко пра тое, што кожная метафара ёсць па сутнасці маленькі міф, стала асновай развіцця *міфанаэтыкі*.

Яшчэ адзін важны этап у развіцці навукі – эпоха рамантызму пачатку XIX ст. Менавіта ў гэты час узнікла першая школа ў заходнім літаратуразнаўстве: яна так і называлася – “міфалагічная”. Яе заснавальнікі – выдатныя сыны нямецкага народа **Якоб і Вільгельм Грымы**. Мы ведаем іх па цудоўнаму зборніку казак, якія браты збіралі па ўсёй Еўропе і затым апрацоўвалі. Іх паслядоўнікам у Расіі быў даследчык **А.М. Афанасьеў**. Яго праца “Паэтычныя погляды славян на прыроду” ў 3-х тамах застаецца асновай не толькі расійскай, але і айчыннай навукі.

Рамантыкі звярталі асаблівую ўвагу на сімвалізм міфалогіі. На іх думку, міфы сімвалізуюць вечныя каштоўнасці і з’яўляюцца матэрыялам для ўсяго мастацтва. Менавіта беларуска-польскія рамантыкі (**А. Міцкевіч, Я. Чачот, Я. Баршчэўскі**) першыя пачалі збіраць багацці фальклору і ўвасабляць яго сюжэты ў сваёй творчасці. (Міфалогія пасля хрысціянізацыі Старажытнай Русі амаль цалкам “перацякла” ў фальклор.)

У XIX-XX стст. аформіліся іншыя аўтарытэтныя школы ў літаратуразнаўстве, у лінгвістыцы, у фалькларыстыцы, часам на сумежжы з нефілалагічнымі навукамі: з філасофіяй, з этнаграфіяй, з археалогіяй, у XX ст. – асабліва з псіхалогіяй. У Расіі ў XIX ст. працавалі выдатныя, надзвычай рознабаковыя філолагі – менавіта філолагі, а не проста лінгвісты ці літаратуразнаўцы: **А. Буслаеў, А. Патабня, М. Весялоўскі**. Яны вывучалі тэкст комплексна, улічваючы і міфалагічную кампаненту. Фалькларыстычна-лінгвалітаратуразнаўчыя заходнія школы глыбока вывучалі сутнасць міфалагічнага мыслення. Галоўныя з гэтых школ школ наступныя: антрапалагічная (**Д. Тэйлар**), рытуальна-міфалагічная (**Д.Д. Фрэзер, М. Фрай**), функцыянальная (**М. Эліадэ**), псіхааналітычная (**З. Фрэйд, К.Г. Юнг**), структуралісцкая (**К. Леві-Строс, Р. Барт**).

Міфалагічнае мысленне абумоўлена самой структурай нашага мозгу, яго раздзяленнем на дзве палавіны: левае паўшар’е, якое адказвае за логіку, рацыянальнае пазнанне, мову, і правае, адказнае за прасторава-часовае, музычнае, вобразнае ўспрыняцце, фантазію. І больш за тое: ёсць свядомасць і ёсць падсвядомасць. Свядомасць звязана з асабістым вопытам чалавека, падсвядомасць – з калектыўным, які нейкім дзіўным чынам перадаецца нам ад нашчадкаў і назапашваецца. У падсвядомасці захоўваюцца і асабістыя ўражанні чалавека, якія звычайна выкідваюцца з апэратыўнай памяці. Ні адзін псіхічны акт не праходзіць без удзелу падсвядомасці. Яно і нараджае з сябе сімвалы (у снах, у фантазіях), якія маюць, як высветлілі карыфеі псіхааналітычнай школы, нейкае дзіўнае падабенства да міфаў. Сімвалы-матрыцы **К.Г. Юнг** назваў архетыпамі. Важная заўвага: з пункту гледжання псіхааналітычнай школы, усе літаратурныя творы ў аснове сваёй міфалагічныя, бо ў любым з іх знаходзяць сваё выяўленне архетыпы (напрыклад, архетып маці ці архетып крыві), прадстаўленыя ў розных вобразах, сімвалах.

Так жа шырока тлумачыць міфалогію і апошняя па часе ўзнікнення структуралісцкая школа. Міф, на думку структуралістаў, – гэта лагічны інструмент вырашэння любых супярэчнасцей. Сапраўды, аснову міфалагем складаюць так званыя *бінарныя апазіцыі*: час-прастора, дабро-зло, зямля-неба, дзень-ноч, прырода-культура, чалавек-жывёла, мужчына-жанчына і пад. Пры дапамозе апазіцый, а таксама сімвалаў і сістэмы лейтматываў міфалагізм з’яўляецца інструментам структуравання тэксту.

Структуралісты сцвярджаюць, што міфам можа быць літаральна ўсё. Кожны прадмет нашага свету можа перайсці ў знак і, значыць, зрабіцца міфам. Праўда, у эпоху архаікі міфалагізаваліся ў асноўным з’явы і аб’екты прыроды, у наш час – сацыяльнае жыццё. Напрыклад, ідэалогія і палітыка кожнай дзяржавы амаль цалкам грунтуецца на міфах. Ёсць сярод іх шкодныя, з дапамогай якіх намі кіруюць, але ёсць і надзвычай каштоўныя. Жыццё насычана міфалагічнымі сімваламі і сэнсамі, і ўсе яны – найбольш важкая частка чалавечай культуры. Некаторыя міфы знікаюць і замяняюцца новымі, але сам прынцып міфалагічнага мыслення застаецца нязменна дзейсным. Часам яго выкарыстоўваюць у карыслівых мэтах несумленныя палітыкі і гандляры, але нярэдка яно працуе і на дабро людзям і прыродзе. Адзін з апошніх прыкладаў: у ЗША ёсць унікальны прыродны запаведнік акамянелых дрэў – сучаснікаў дыназаўраў. Заповеднік наведваюць тысячы турыстаў, і кожны да нядаўняга часу імкнуўся адсекчы кавалачак такога дрэва. Супрацоўнікі запаведніка што толькі ні рабілі: і арыштоўвалі, і бралі вялікі штраф – нічога не дапамагала. Тады ў бліжэйшых вёсках яны распаўсюдзілі чутку, што акамянеласці прыносяць няшчасце, і тут жа знішчэнне унікальных прыродных рэдкасцяў спынілася; больш за тое, поштай папрысылалі тое, што да таго ўкралі. Значыць, забабоннасць аказалася мацней за пісаныя законы – і гэта ў заходняй краіне, дзе грамадзяне такія законапаслухмяныя! Але тое, што мы называем забабоннасцю, і ёсць праяўленне міфалагічнага мыслення.

Міф – вечнае люстэрка, у якім мы бачым саміх сябе. Ён заўсёды можа сказаць што-небудзь кожнаму чалавеку і пра кожнага. Міф – паўсюль вакол нас, толькі неабходна ўгадаць яго.

Пытанні для засваення і самакантролю:

- 1.Калі ўзнікла міфалагічная навука? У чым асаблівасці розных школ міфалогіі?
- 2.У чым значэнне Платона для развіцця міфалогіі і філасофіі?
- 3.У чым значэнне Арыстоцеля для развіцця навукі?
- 4.Назавіце асноўныя этапы развіцця міфалогіі як навукі. У чым значэнне эпохі рамантызму для развіцця міфалогіі і філалогіі?
- 5.Назавіце асноўныя сучасныя міфалагічныя школы.

Лекцыя 2

Тэма 3. Псіхалагічна-сацыяльныя вытокі міфалогіі, яе раннія формы.

Татэмізм

Глебай, на якой узрасла міфалогія, з’яўляюцца старажытныя вераванні людзей эпохі палеаліту і неаліту – татэмізм, анімізм, магія.

Часавы абсяг нашага даследавання – пачынаючы прыкладна з X тыс. да н.э. Чаму менавіта дванаццаць тысяч гадоў? Справа ў тым, што з X тыс. да н.э. пачаўся новы этап у гісторыі чалавецтва пасля глабальнага катаклізму, у выніку якога нават змясцілася зямная вось: Зямля нахілілася (магчыма, у выніку ўдару асцяроіда) на 23,5 градусы і з таго моманту рухаецца вакол Сонца як бы трохі лежачы на баку. Мяркуюць, што да ўсепланетнай катастрофы на нашай планеце існавала Суперцывілізацыя, якая загінула, і веды пра якую часткова захаваліся ў міфах. Пасля “кульбіту” Зямлі ў Сібіры імгненна ўзнікла вечная мерзлата (вось чаму ў страўніках умароджаных у лёд мамантаў нават засталася неперавараная ежа), а на нашай тэрыторыі вельмі хутка растаяў ледавік. Чалавецтва ж у значнай ступені дэградавала. Але частка ведаў захавалася. Іх хавалі ад непасвячонах жрацы, ёгі, вешчуны. Своеасаблівая навука, якая захавалася ад дакатастрофнай цывілізацыі, найлепш праявілася ў магіі. Міфы таксама можна разглядаць як зашыфраваныя веды, што засталіся ад ранейшай – хутчэй за ўсё, біялагічнай – цывілізацыі і набылі казачную форму.

Адной з найбольш яскравых псіхалагічна-сацыяльных адметнасцей старажытнага мыслення з’яўляецца *татэмізм*.

Перш чым гаварыць пра названую з’яву, нагадаем, што чалавек у XX ст. хрысціянскай эры, як бы сцвярджаючы сваю канчатковую ўладу над прыродай, назваў жывёл “братамі нашымі меншымі”. Але людзі эпохі архаікі лічылі жывёл не малодшымі, а старэйшымі братамі, больш за тое – продкамі. Яны пастаянна шукалі аналогіі сваім пабуджэнням і адчуванням у прыродных аб’ектах, шукалі першапрычыны ўсяго, што назіралі, у тым ліку, саміх сябе. Паколькі звяры былі дужэйшыя і спрытнейшыя за людзей, апошнія хацелі быць падобныя да жывёл.

Татэмізм – гэта абагаўленне жывёл, прызнанне іх сваімі родзічамі, продкамі; вера, што сям’я ці род, ці племя паходзіць ад жывёлы. Татэмістычныя міфы – не што іншае, як гісторыі паходжання розных этнічных груп. Татэмізм – сусветная з’ява, прычым фіксуецца ў некаторых плямёнаў Афрыкі, Паўднёвай Амерыкі, Аўстраліі, Палінезіі і сёння. У творах **Фенімора Купера**, вядомага амерыканскага пісьменніка XIX ст., індзейцы пастаянна з гонарам падкрэсліваюць: “Мой татэм – арол”, “Мой татэм – кайот”; згадваюць і іншыя татэмы, а гэта значыць, – сваіх продкаў. Такім чынам, татэм – не бог, а продак. Татэмізм прадугледжваў пэўныя абрады, дзе міф адагрываў ролю сцэнарыя.

Каб лепш зразумець надзвычай шматгранную з’яву татэмізму, мы распрацавалі сістэму сувязей чалавека і жывёлы:

1. Жывёла – рытуальная ежа.

Магчыма, у дапатоўнай Суперцывілізацыі мяса людзі не ўжывалі, але пасля катастрофы вымушаны былі перайсці на мясную ежу. Некаторыя старажытныя плямёны палявалі на татэмную жывёлу. З’еўшы кавалак, напрыклад, аленя, чалавек сам адчуваў сябе трохі аленем: яго субстанцыя растварылася ў цэле чалавека. І сёння ж шырока ўжываецца рускі выраз з выкарыстаннем каламбуру: “Человек есть то, что он ест”. Гэта добра разумелі продкі.

У сучасных малых народаў, напрыклад, кетаў Сібіры захавалася ўжыванне татэмнай жывёлы (мядзведзя) толькі раз на год – падчас спецыяльнага свята, якое прызвана сімвалізаваць сувязь племені з татэмным продкам. Кеты вераць, што забіты ў пэўны час і ўжыты ў выглядзе харчу мядзведзь набывае статус рытуальнай ежы, якая дае людзям сілу мядзведзя. Прыкладна тое ж назіраецца ў іншых этнасаў свету.

Нават у рэлігіях можна заўважыць нейкае аддаленае падабенства да логікі татэмізму. Напрыклад, таемнасць *еўхарыстыі (прычышчэння)* ў хрысціянстве заключаецца ў тым, што, з’еўшы кавалачак прасфоры (цела *Хрыста*) і лыжку віна (Яго крыві), мы як бы раствараем Яго Існасць у сваім цэле і, значыць, далучаемся да хрысціянскай абшчыны, ачышчаем і ўзвышаем душу.

З другога боку, існуюць народы, якія, наадварот, забаранялі (і нават сёння забараняюць) есці татэмную жывёлу: гэта адно з першых *табу* ў гісторыі чалавецтва. Найбольш яркі прыклад: забарона на ўжыванне ялавічыны ў Індыі, паколькі карова там – свяшчэнная жывёла. Чаму ўзнікла забарона есці свініну ў Старажытным Егіпце, сёння не зусім ясна. Але табу перайшло ад Егіпта да яўрэяў і арабаў. У германскіх, балцкіх, славянскіх народаў свіння, наадварот, – рытуальная ежа, скажам, на шчадрэц. У немцаў на Ражство абавязкова прысутнічае на стале ўпрыгожаная свіная галава, у нас – розныя вырабы са свініны. Харчовыя прыхільнасці – вельмі важная адзнака народнай культуры.

2. Малочная сувязь чалавека ды жывёлы.

Ускормліванне чалавекам татэмнай жывёлінкі захавалася толькі ў аднаго этнаса – айнскага, што жыве ў Японіі і на Курыльскіх астравах. Менавіта айны – абарыгены названых мясцін, а зусім не мангалоіды (японцы) і не рускія. Айны маюць дачыненне да белай расы, але з дабаўленнем палінезійскіх рыс. Гэта народ-унікум, генезіс яго невядомы, мяркуюць, што ён – адзін з самых старажытных этнасаў на Зямлі, які перажыў Сусветны Патоў. Чыстых айнаў засталася нямнога – 16000 чалавек, і паселены яны ў рэзервацыях, бо ў гарадах існаваць не могуць. У кожным паселішчы айнаў абавязкова жывуць і мядзведзі – татэмы народа. Маленькіх медзведзянятак жанчыны павінны ўскарміць сваім малаком...

З іншага боку, звесткі пра выхаванне дзяцей жывёламі захаваліся не толькі ў міфах, у паданнях, легендах, але вядомы і з гісторыі, нават гісторыі XX стагоддзя (каля 20 выпадкаў). Знаходзілі дзяцей, ускормленых малпамі, мядзведзямі, нават антылопамі (знойдзены ў іх статку 10-гадовы хлопчык бегаў з хуткасцю 48 км у гадзіну), але найчасцей – ваўкамі. У беларуска-літоўскіх летапісах XV-XVII стст. апісана некалькі выпадкаў, калі ў лясках,

што належылі **Радзівілам**, у бярлогах і ваўчыных норах аказваліся чалавечыя дзеці. Іх прывозілі ў Вільню і ў Кракаў, але яны, як правіла, хутка паміралі. Ужо ў XIX ст. такіх дзяцей пачалі вывучаць даследчыкі, напрыклад, так званага “дзікага чалавека з Аверні”. Знойдзены ў ваўкоў, ён пражыў у чалавечай супольнасці да сарака гадоў, але вывучыў усяго некалькі дзесяткаў слоў. Цікава, чаму “мауглі” ў асноўным выхаваны ваўкамі? Гэта ж найвялікшая загадка прыроды: інстынкт маці ў ваўчыцы перамагае жывёльную крыважэрнасць! Ваўчыцамі ўскормлены заснавальнікі Рыма **Ромул і Рэм**, персідскі цар **Кір**, рускія былінныя волаты **УСЫНЯ** і **ГАРЫНЯ**.

Багасловы часта разважаюць і спрачаюцца на тэму: ці ёсць у дзяцей-“мауглі” душа?

3.Шлюбная сувязь паміж чалавекам і жывёлай.

Генетычна яна, безумоўна, немагчымая, але ж мы гаворым пра міфалагічнае мысленне: чалавек эпохі архаікі верыў у верагоднасць такой сувязі.

На тэрыторыі Еўропы і Азіі найбольш часты матыў – шлюб чалавека ды мядзведзя. На тое ёсць прычыны: мядзведзь надзвычай разумны, лёгка паддаецца дрэсіроўцы, добра прыжываецца ў чалавечых калектывах, здалёк, калі стаіць на задніх лапах, трохі нагадвае чалавека. Мядзведзь у лясах Сібіры і Еўропы – самы магутны звер, і чалавек хацеў быць да яго падобны. Таму толькі ў Заходняй Еўропе існуе 130 варыянтаў казкі пра шлюб жанчыны і мядзведзя. Асноўная фабула большасці казак наступная. Мядзведзь крадзе дзяўчыну, або яна, заблукаўшы ў лесе, сама трапляе ў мядзведзяў бярлог, робіцца жонкай зверу. У іх нараджаецца сын – ва ўсім чалавек, але надзвычай дужы; часам у яго могуць назірацца некаторыя жывёльныя прыкметы, як у беларускай казцы “Івашка – мядзведжае вушка”. Сын расце, паводле вядомага казачнага выслоўя, “не па днях, а па гадзінах”, урэшце бяжыць разам з маці з пячоры, дзе іх трымаў мядзведзь. А пасля пачынаюцца ўласна прыгоды гэтага хлопца, які перамагае розных ворагаў і вызваляе прыгажунь. Вялікая колькасць плямёнаў Сібіры і народаў Еўропы вядзе сваё паходжанне ад чалавеча-жывёльнага шлюбу – нават манархічныя дынастыі. Напрыклад, іспанскі каралеўскі род **Урсіна** (urs – мядзведзь); першы польскі легендарны кароль **МІШКА** (Мішка); старажытная шведская каралеўская дынастыя; адзін з дацкіх ярлаў (князёў), у якога якраз былі мядзвежыя вушы, як у героя беларускай казкі. Амаль усе міфалагічныя імператары Кітая народжаны ад незвычайных істот, напрыклад, ад драконаў або ад мядзведзяў. Паводле народнага падання, **Усяслаў Чарадзея**, як, дарэчы, і **Змей Вогненны Вук**, прапродак сербаў, нарадзіўся ад вогненага змея.

У далейшым казка пра такога кшталту шлюб набыла больш высакародны, рамантычны выгляд, дзе заставаўся і мядзведзь (а пад мядзвежай скурай – прынец), як у “Бялянцы і Ружанцы” з “Казак братаў Грым”, а часам проста чуждзішча (зачараваны каралевіч), як у “Прыгажуні і пачвары” **Шарля Перо** або ў “Пунцовай кветачцы” **Сяргея Аксакава**.

Ёсць цікавыя прыклады аналагічнага сюжэта і ў іншых жанрах прыгожага пісьменства: з іх самыя характэрныя – навела “Локіс” класіка французскай літаратуры **Праспера Мерыме** і апавяданне “Жалезная поўсць” рускага выдатнага пісьменніка **Івана Буніна**.

Шмат якія знакамітыя ў гісторыі роды паходзяць ад іншых жывёл, напрыклад, старажытная каралеўская дынастыя Цэйлона – ад ільва; бураты – ад шлюбу шамана з дзяўчынай-лебедзем; некаторыя народы Каўказа лічаць сваім продкам маці-рыбу. Прычым ва ўсіх выпадках з татэмным продкам захоўваецца нейкая містычная сувязь. У Англіі і Францыі на працягу стагоддзяў вялі летапісы родаў. З хронікаў высветлілася, што часам кланы і сем’і мелі пэўных вестуноў смерці. Так, вядомы род **Гармарстонаў** быў здаўна звязаны з лісамі. Нават у знешнасці прадстаўнікоў роду было нешта лісінае. Перад смерцю кожнага з членаў названай сям’і заўсёды – дзе б чалавек ні знаходзіўся – з’яўляўся ліс. У іншых родаў – ваўкі, філіны і пад. Ясна, што гэта – душы продкаў, якія прыходзілі за чарговай душой. Прычым душа продка абавязкова паўставала ў выглядзе татэмнай жывёлы ці птушкі. У нашага народа таксама захавалася вера пра душы продкаў у выглядзе птушак. Ёсць прыкмета: птушка залятае ў хату перад смерцю каго-небудзь з яе жыхароў. У сваіх успамінах пра **Івана Мележа** я расказала, як у момант смерці Івана Паўлавіча ў акно яго лецішча (мы суседзі ў дачным пасёлку) білася нейкая невядомая, даволі вялікая, птушка.

У народных казках засталіся дастаткова выразныя рэшткі татэмізму. Прытым, што ёсць моманты цяжка вытлумачальныя. Напрыклад, у казках тыпу “Іван – конскі сын” (у рускіх – “Іван – каровін сын”) тры хлопцы зачынаюцца ад чароўнай рыбы і нараджаюцца ў царыцы, паварыхі і кабылы (каровы), прычым найбольш разумны і дужы якраз Іван, народжаны жывёлай.

Паходжанне ад татэмнай жывёлы падкрэслівалася нават у адзенні: шлем **Аляксандра Македонскага** і шлемы вікінгаў былі з рагамі; у некаторых рэгіёнах Беларусі і Расіі жанчыны павязвалі хусткі такім чынам, што ўтвараліся рожкі. Асабліва відавочна паходжанне ад жывёлы заўважаецца ў геральдыцы (у гербах радавітых сем’яў, а таксама ў гербах гарадоў і краін).

Як бачым, уяўленні, што ўзніклі тысячы ці нават дзесяткі тысяч гадоў таму, існуюць да нашага часу, і сёння мы ўсё менш схільныя лічыць іх усяго толькі забабонамі.

4. Ахвярапрынашэнне татэму.

У асабліва небяспечныя для племені моманты (эпідэмія, вайна) татэмнай жывёле прыносілі ахвяры – да бярлогу ішлі з падарункамі, прасілі дапамогі. Найлепшая ахвяра заўсёды чалавек – дзіця або цнатлівая дзяўчына. Мядзведзь – герой многіх еўрапейскіх казак, напрыклад, “Тры мядзведзі”, “Маша і мядзведзь”. Яны здаюцца нявіннымі. На самай справе першапачатковы сэнс міфалагем, што ў іх аснове, – страшны. Дзяцей адводзілі ў лес у якасці ахвяры продку роду. Але мядзведзь – звер не

крыважэрны, дзяцей, як правіла, не чапаў, і яны вярталіся дадому. Такое ахвярапрынашэнне мела на ўвазе часам і шлюб (гл. вышэй).

У многіх народаў была забарона на забойства татэма – свайго продка. Так, асобныя групы хантаў і мансі лічылі сваімі продкамі шчупака, наліма, лебедзя, гагару, ястраба. Іх нельга было забіваць, ужываць у ежу. Выпадкова забіўшы татэма, паляўнічы ці рыбак прасіў прабачэння і прыносіў яму ахвяры.

У амерыканскіх індзейцаў-ацтэкаў богу-ягуару прыносілі ў год 15000 чалавечых ахвяр. Можна меркаваць, што МІНАТАЎР у вядомым грэчаскім міфе – таксама тая пачвара (першапачаткова бык – увасабленне бога ПАСЕЙДОНА), якому прыносілі ахвяры, каб не было землятрусаў, частых на Крыце.

Часам татэмныя продкі сапраўды дапамагалі народу ці нават асобнаму чалавеку. У кітайскай казцы “Уладар гранатавага дрэва” ў беднага чалавека ў садзе пастаянна кралі гранаты; гаспадар падсцярог злодзея – ім аказаўся ліс. З таго часу ліс пачаў служыць чалавеку, прычым яго подзвігі вельмі падобныя да дзеянняў асноўнага персанажа сюжэта еўрапейскай казкі “Кот у ботах”. Ліс, кот, конь, воўк у славянскіх казках – татэмныя продкі, таму і служаць героям.

5. Пярэваратні.

Татэмізм – не толькі вера ў жывёльнага продка (ад шлюбам з чалавекам), але і вера, што некаторыя члены роду, клана, племені здольны ператварацца ў татэмную жывёлу, быць пярэваратнямі, ці, па-беларуску, *ваўкалакамі*. Князь **Усяслаў Чарадзея** быў якраз ваўкалакам. Ён – герой рускіх былін, герой “Слова аб палку Ігаравым”, сучасных твораў **Леаніда Дайнекі, Вольгі Іпатавай, Уладзіміра Арлова, Алеся Разанава** і інш.

У паўночных народаў Сібіры і сёння шырока распаўсюджаны міф пра чалавека-аленя, чалавека-лася, які можа быць то чалавекам, то жывёлай. У індзейцаў Паўднёвай Амерыкі да нашага часу захаваўся надзвычай старажытны абрад “чалавек-птушка”, а сярод *геогліфаў* (агromністых адлюстраванняў на паверхні зямлі) плато Наска ў Перу ёсць і малюнак аналагічнай істоты – “чалавек-сава”. У кітайцаў пярэваратень, як правіла, ліса. Кітайцы – народ глыбока старажытны і высокацывілізаваны, таму і матыў пярэваратніцтва ў іх знаходзіцца ўжо як бы на іншай ступені развіцця. Напрыклад, у многіх казках чалавек можа пражыць з жонкай усё жыццё і толькі неяк выпадкова даведацца, што яна на самай справе – ліса, значыць, унутры сябе – звер, мае жывёльную душу.

У Еўропе ўсё ж найбольш вядомыя ваўкалакі. Прычым сустракаліся яны намнога часцей, чым, напрыклад, вупары. Тыя паходзяць з даволі лакальнага рэгіёна – з Трансільваніі (Румынія), а ваўкалакі распаўсюджаны па ўсёй Еўропе: ад Францыі да Беларусі. Упершыню гэта з’ява апісана “бацькам гісторыі” **Герадотам** у V ст. да н.э. Ён па Дняпру даплыў да тэрыторыі цяперашняй Беларусі і пачуў тут пра мясцовы таямнічы народ *неўры* – нашых продкаў. Раз у год неўры ператвараліся ў ваўкоў. Ясна, што іх татэмам быў

воўк і штогод яны адзначалі свята, яму прысвечанае, калі апрапаналіся ў воўчыя скуры, уяўляючы сябе ваўкамі.

Неўры, **Усяслаў Чарадзеі**, ваўчыцы-карміцелькі **Ромула і Рэма**, а таксама цара **Кіра** – рэшткі нейкай надзвычай старажытнай і дзіўнай з’явы. Магчыма, вешчуны-магі дапатоўнай цывілізацыі ўмелі змяняць сваю малекулярную структуру і, сапраўды, ператвараліся ў жывёл. Ёсць, праўда, даволі праявістае тлумачэнне: нараджэнне дзяцей з атавістычнымі прыкметамі – воўчай поўсцю, хвостом, пасткай – магло нарадзіць сюжэт пра ваўкалакаў. І ўсё ж феномен, бясспрэчна, больш складаны.

З ваўкалацтвам звязана псіхічная хвароба *лікантропія*, калі чалавек час ад часу адчувае сябе жывёлай. Прыступ страшны, ён праяўляецца не толькі псіхічна, але і фізічна: выцягваецца твар, пачынаюць хутка расці пазногці, б’е ліхаманка, з’яўляецца прага крыві. Паказальна, што хворыя пакутуюць на прыступы заўсёды падчас поўні. Дарэчы, ваўкі і сабакі вельмі не любяць поўні, выюць на яе. У XVI ст. у Францыі была нават эпідэмія лікантропіі, выкліканая атручваннем спарыняй, у якой потым знайшлі моцныя наркаты.

Пярэваратні – героі каласальнай колькасці фальклорных і літаратурных твораў. Чарадзеіныя казкі напоўнены вобразамі пярэваратняў. Асабліва шырока ў розных народаў былі распаўсюджаны сюжэты пра нявестаў ці жаніхоў у вобразах лягушак, лебедзяў, лісаў, мядзведзяў, змеяў і інш. Даволі часты гэты матыў і ў літаратурных казках, напрыклад, “Каліф-басур” **Карла Гаўфа**, “12 лебедзяў” **Ганса Хрысціяна Андэрсена**. Кніга “Метамарфозы” старажытнарымскага паэта **Авідзія Назона** – гэта больш за 200 сюжэтаў, што распавядаюць пра шматлікія ператварэнні людзей у жывёлы, птушкі, дрэвы і кветкі. Беларускія і ўкраінскія былічкі літаральна насычаны матывамі пра магчымасць вядзьмарак ператварацца ў розных жывёл. Той жа сюжэт трапіў і ў літаратуру – адзін з найбольш распаўсюджаных яго варыянтаў у Еўропе наступны: ведзьма-пярэварань, атрымаўшы ў выглядзе зверу рану ад паляўнічага, аказваецца жонкай – з такой жа ранай – гаспадара маёнтка. Здольнасці ведзьмакоў ў казках часта азначаюць не што іншае, як уменне разумець мову птушак і звяроў і ператварацца ў іх. Напрыклад, у беларускай казцы вядзьмак перакідваецца ў ваўка, шчупака, пеўня, а яго вучань – у каня, ярыша, ястраба.

Феномен пярэваратняў ляжыць у аснове, як ні парадаксальна, вельмі важнай культурнай з’явы – параўнанняў у фальклоры і ў літаратуры. Троп фарміруецца проста: спачатку “чалавек-птушка” (мог быць чалавекам, а мог і птушкай), пасля – “чалавек як птушка”. Раней набор татэмаў быў шырокі – розныя жывёлы ды птушкі. Адсюль – у народнай творчасці: “хлопец як сокал”, “дзяўчына – лебедзь белая”. У “Слове аб палку Ігаравым” **Усевалад** параўноўваецца з турамі, **Ігар** – з гарнастаем, ваўком, сокалам, **Яраслаўна** – з зязюляй. Адна з самых вядомых рускіх казак (дарэчы, надзвычай старажытная) – “Царэўна-лягушка”. Падобныя да яе ў Кітаі – “Дзяўчына-паўлін”, “Лягушка-імператар” (днём – рэптылія, ноччу – юнак). Ёсць блізкія сюжэтны і ў многіх іншых народаў. Бясспрэчна, маглі ўтварацца параўнанні і

паводле іншага прынцыпу, але найбольш старажытныя паходзяць ад татэмізму.

6.Рэінкарнацыя.

Адна з трактовак бессмяротнасці чалавека – *рэінкарнацыя*: перасяленне душы з цела ў цела. Паняцце рэінкарнацыі характэрна не толькі для міфалогіі, але і для рэлігіі, філасофіі. У некаторых сусветных рэлігіях (індуізм, будызм) рэінкарнацыя – асноўная ідэя, галоўны дагмат. Хрысціянства не прызнае рэінкарнацыі, але Усяленскі сабор асудзіў яе толькі ў VI ст., значыць, да таго і хрысціяне верылі ў перасяленне душ. Большасць філосафаў антычнасці лічылі рэінкарнацыю (метампсіхоз) рэальнасцю. Так, **Піфагор** сцвярджаў, што душа праходзіць паступова праз усе царствы прыроды; бывае яна і ў целе млекакормячай жывёлы як апошняй інстанцыі на шляху да чалавека (а да таго – ў субстанцыі птушкі, рэптыліі, рыбы, насякомага, расліны, каменя). І наадварот, пасля смерці чалавека душа пераходзіць у цела татэмнай жывёлы. У нашага народа таксама захаваліся рэінкарнацыйныя ўяўленні – вера ў перасяленне душы ў птушку, матылька. На могілках прынята карміць птушак – душы памерлых. У іншых народаў душы пераходзяць не толькі ў птушак (у англічан – канкрэтна ў воранаў), але і ў пчол, змеяў, іншых жывёл. Сярод маракоў да нашага часу шырока распаўсюджана павер’е, што душы загінуўшых на моры людзей ператвараюцца ў марскіх птушак: буравеснікаў, альбатросаў, чаек. Забойства такой птушкі прарочыць няшчасце, як у вядомай баладзе французскага паэта **Шарля Бадлера**. Толькі на самых позніх ступенях развіцця міфалагічнай свядомасці душа пачала ўяўляцца нябачнай, нематэрыяльнай сутнасцю. А ў старажытных цывілізаваных народаў (егіпцянаў, кітайцаў) душа нават складалася з некалькіх частак, якія і называліся па-рознаму, напрыклад, у Егіпце “ка”, “ба”, “анх”.

7.Магічная сувязь.

Пра сімбіёз чалавека і жывёлы, пра нейкія таемныя сувязі паміж імі, пра ўздзеянне асобных людзей на жывёл сведчаць многія факты. Напрыклад, у 60-я гады XX ст. сусветны друк шмат пісаў пра судовыя працэсы супраць асобных прадстаўнікоў афрыканскіх плямёнаў “кракадзілаў” і “леапардаў”. Людзі і жывёлы там спрадвек жывуць у поўнай згодзе; асабліва гэта дзіўна ў адносінах да кракадзілаў: дзеці купаюцца разам з імі, лезуць, не баючыся, ім у пасткі. Навука не можа растлумачыць гэтую загадку прыроды, але можна меркаваць, што ў рэптыліі на генетычным узроўні трывала занатавана: людзей менавіта гэтай крыві – не чапаць. Затое з дапамогай названых жывёл знішчалі ворагаў з іншых плямёнаў.

Лічыцца, што змеі абсалютна некантактныя ў адносінах да чалавека. Але недзе на іншым узроўні, не на ўзроўні банальнай дрэсіроўкі, кантакт аказваецца магчымы. Так, у эпоху Антычнасці падчас вакханалій на востраве Крыт і ў Грэцыі вакханкі вешалі сабе на шыі змеяў, падпярэзваліся імі і так бегалі па палях і лясах. (Гэта занатавана ў пластыцы – малой скульптуры: так званыя “жрыцы са змеямі”.) І сёння ў некаторых краінах ёсць секты, удзельнікі якіх падчас малельных спеваў і танцаў прыходзяць у

экстаз – на іх сыходзіць Дух Святы, і сведчаннем таму з’яўляецца пачуццё асаблівай абароненасці: святар адкрывае тэрарыум, які знаходзіцца тут жа, у зале, і перадае з рук у рукі атрутных змеяў. Навука не бярэцца вытлумачыць феномен, а я лічу, што пад час экстазу ў людзей змяняецца іх біяполе, і асаблівыя выпраменьванні як бы наркатызуюць рэптылій, таму яны і бяскрыўдныя. Але ёсць факты і іншага парадку.

У навуковай этнаграфічнай літаратуры шырока вядомы такі выпадак. У СССР у страшным 1937 годзе з’явіўся загад: загнаць у канцлагеры або расстраляць усіх шаманаў (барацьба з цемрашальствам!), а іх тады яшчэ заставалася шмат у Сібіры. Адзін з шаманаў у Бураціі не стаў чакаць арышту, а збег у тайгу. Там склаў хатку і жыў паляваннем. Нехта данёс на яго, і за ім прыехалі чацвёрта чэкістаў на конях. Ён убачыў іх здалёк на сопцы, выйшаў з хаткі і неяк па-асабліваму свіснуў. І тут жа да яго з усіх бакоў хуценька папаўзлі змеі – невядома адкуль. Калі чырвонаармейцы пад’ехалі, яго абляпіў суцэльны клубок гадаў. А ён з усмешкай сказаў салдатам: “Ну, бярыце мяне цяпер”. Тыя – звычайныя рускія хлопцы – так спужаліся, што тут жа павярнулі коней і панесліся назад. Пасля яны ледзь не трапілі пад трыбунал за тое, што не прывезлі ведзьмара. Але ён выжыў. Сёння ж феномен шаманства вывучаюць сур’ёзныя вучоныя.

Іншы падобны эпізод звязаны з імем самага шануемага рускага святога **Сергія Раданежскага**. У сярэдзіне XIV ст. ён пасяліўся ў глухім лесе, паклаўшы пачатак у далейшым знакамітай Троіцка-Сергіевай лаўры. У тых мясцінах тады было поўна змеяў, і паломнікі, якія ва ўсё большай колькасці прыходзілі да Сергія, пакутвалі ад іх. Святы наклаў закліцце, загадаў змеям пакінуць троіцкія лясы. З тых часоў раён вакол Лаўры радыусам прыкладна 20 км абведзены як бы нябачнай рысай, якую не пераходзіць ні адна рэптылія. Закліцце трывала адбілася ў іх генетычнай памяці – гэта, бясспрэчна, адна з самых вялікіх загадак быцця.

У Саратаўскай вобласці таксама ёсць мясціна, на якую здаўна было накладзена закліцце: гэта луг, пасярод яго сцежка – па адзін бок ад яе водзяцца вужы і змеі, па другі – не, а калі іх перакідваюць туды – хуценька ўцякаюць. У нас у Беларусі нават у XX ст. захаваліся мясціны, дзе на ноч можна спакойна пакідаць пасвіцца свойскую жывёлу – некалі было накладзена закліцце ад ваўкоў. Лічыцца, што магутны вядзьмак можа закліццем, псіхалагічным бар’ерам абараніць ад драпежнікаў вялікі абсяг тэрыторыі. Можна было б растлумачыць гэты дзіўны факт веданнем жрацамі-язычнікамі асаблівых, з анамальнай геафізічнай структурай, геапатагенных зон, якіх баяцца звяры. Але тады закон распаўсюджваўся б і на свойскую жывёлу, бо яна яшчэ больш чуллівая да такога кшталту мясцін. Значыць, старадаўнія вешчуны сапраўды ведалі нейкія незвычайныя замоўныя словы, разлічаныя менавіта на мядзведзяў і на ваўкоў. Самыя дзейсныя тэксты падобных закліццяў звычайна ніколі не распаўядалі фалькларыстам – яны перадаюцца з вуснаў у вусны і толькі сярод блізкіх родзічаў. Ды і веданне тэкстаў – яшчэ не ўсё: гэта прыкладна тое ж, што вывучэнне правіл дарожнага руху пры няўменні вадзіць машыну. Акрамя

ведання закліццяў, неабходна валоданне і вельмі няпростымі псіхалагічнымі прыёмамі (уменнем уваходзіць у асаблівы стан свядомасці), ды і наяўнасць пэўных генетычных паказчыкаў.

Гіпнатычна ўздзейнічалі на жывёл многія выдатныя людзі ў гісторыі. Напрыклад, вялікі філосаф **Піфагор** (VI ст.да н.э.) позіркаў спыняў статак раз'юшаных быкоў. У Старажытным Рыме, дзе плябеі патрабавалі, як і сёння, “хлеба і відовішчаў”, часта ў цырках, скажам, у Калізеі наладжвалі прадстаўленне з раздзіраннем хрысціян дзікімі звярамі, якіх спецыяльна для гэтага звозілі з усяго свету. Аднак часам сярод хрысціян знаходзіліся святыя людзі, да якіх драпежнікі падыходзілі і лашчыліся на вачах у тысяч глядачоў. Натуральна, што такога кшталту факты дадавалі прыхільнікаў да Святой Царквы.

Ужо ў наш час кожны гаспадар любімага сабакі ці ката можа распавесці шматлікія гісторыі пра асаблівую чуйнасць іх сяброў-жывёл да настрояў і станаў людзей.

Тое, што мы лічым асаблівай містычнай сувяззю паміж чалавекам і жывёлай, бяспрэчна, яшчэ нейкія непазнаныя законы прыроды, поўнай таямніц і загадак.

Татэмізм – з'ява надзвычай старажытная, але настолькі важная, што захавала сваё значэнне і ў пазнейшыя эпохі. Рэшткі яго не зніклі да нашага часу.

Татэмізм знаходзіць наступныя праяўленні ў *культуры*:

1. Татэмныя жывёлы звязаны з кулінарным мастацтвам, з асаблівымі харчовымі прыхільнасцямі (і наадварот, табу на ежу) розных народаў, напрыклад, забарона ў іудаістаў ўжываць свініну і трусаў; беларусы не елі рыбу сама.
2. Рэшткамі татэмізму можна лічыць і адметнасці ў адзенні. Напрыклад, рагатыя шлемы ў вікінгаў і ў тэўтонскіх рыцараў. У французскай Брэтані яшчэ ў пачатку XX ст. у кожнай вёсцы насілі асаблівыя галоўныя ўборы, якія называліся імем якой-небудзь жывёлы. Асабліва выразны татэмістычны характар носіць абрадавае адзенне ў вельмі многіх народаў Афрыкі і Азіі. У племені масаяў толькі юнак, які прайшоў ініцыяцыю, меў права насіць у выглядзе плашча лівіную скуру. Некаторыя ўпрыгожанні таксама паходзяць ад амулетаў-абярогаў, якімі часта выступалі зубы, рогі, когці, часткі скуры татэмных жывёл.
3. Скульптура і дэкаратыўна-побытавае мастацтва многіх народаў захавалі моцную сувязь з татэмізмам: упрыгожанні ў выглядзе жывёл, птушак на дамах (“канёк” на стрэхах славянскіх хат; капітэлі калонаў у выглядзе бычых галоў у Грэцыі; рогі аленьяў, ласёў, зуброў на франтонах дамоў у Канадзе, Фінляндыі; скульптуры львоў каля ўваходаў у палацы Кітая і Еўропы і інш.); арнамент; матывы вышыўкі (пеўні, алені); дэкаратыўнае аздабленне прадметаў побыту. Існаваў нават асаблівы “звярыны стыль” скіфскага мастацтва, але і пазней адлюстраванне жывёл застаецца ў арсенале дэкаратыўнага мастацтва

- і так званай анімалістычнай скульптуры. Широка прадстаўлены жывёлы і ў геральдыцы.
4. Жывёльны задзяк многіх усходніх народаў. У Кітаі не толькі сузор'і называліся імёнамі адпаведных жывёл, але і месяцы года, і часткі сутак, і напрамкі свету, і памяшканні ў доме, і многае іншае. Паколькі ўсходні каляндар прыйшоў да нас і зрабіўся некаторай часткай сучаснай культуры, значыць, ён адпавядае некаторым псіхалагічным запатрабаванням і еўрапейскага чалавека.
 5. Татэмныя жывёлы ўвайшлі ў фальклор, сталі героямі шматлікіх паданняў, былічак, казак, баек, жывёльнага эпасу розных народаў (напрыклад, сярэднявечны еўрапейскі жывёльны эпас, пазней апрацаваны вялікім **Іаганам Гётэ**, – “Рэйнкіке-ліс”). Для беларусаў, праўда, характэрны ў асноўным раслінны эпас – “Казкі жыцця” **Якуба Коласа**, але ў нас захаваўся надзвычай магутны пласт казак пра жывёл у фальклоры.
 6. Ад назваў татэмных жывёл паходзяць прозвішчы ў многіх народаў (Мядзведзь, Волкаў, Зайцаў, Трус, Лісаў, Казлоў), некаторыя імёны (Ганс – гусь), а таксама тапонімы (напрыклад, шматлікія назвы, звязаныя са старажытным быком турам – Тураў, Турку, Турын, Тур, Туран, Турцыя, Туркменстан і інш.).
 7. Ад татэмнай сувязі паходзяць шматлікія параўнанні і героі-пярэваратні фальклорных і літаратурных твораў.
 8. Сувязь чалавека і жывёлы надае асабліва глыбокае філасофскае напаўненне фальклорным і літаратурным творам. Напрыклад, выдатнай асаблівасцю славянскай чарадзейнай казкі з'яўляецца ўсеагульная салідарнасць, сувязь чалавека і ўсяго жывога, узаемнае шкадаванне і ўзаемная радасць. Арол прагне, каб яго любілі, і за любоў аддзячвае дабром: дорыць паляўнічаму тры царствы – залатое, сярэбраное і меднае. У многіх казках пануе гэты душэўны рух шкадавання, які пераадольвае жывёльны эгаізм.
 9. Жывёлы ўдзельнічалі ў старадаўніх ініцыяцыях. Усяго тут мы не ведаем і да сёння, хоць ініцыяцыі захаваліся ў сучасных плямёнах Аўстраліі, Новай Гвінеі, Афрыкі, Паўднёвай Амерыкі. Але мы ведаем гістарычны вынік ініцыяцый: ад іх ідзе лінія да шматлікіх таемных саюзаў – канфесійных, прафесійных, каставых. Менавіта такога кшталту саюзы, секты, арганізацыі, ордэны спрадвек, не афішуючы сваю дзейнасць, кіравалі грамадствам. Адно з самых архаічных выпрабаванняў падчас ініцыяцыі – абрад глытання неафіта жывёлай (часта змяёй, драконам), прасоўванне праз яе цела і выхад ужо ў новай якасці (ва ўсходнеславянскіх казках герой улазіць у адно вуха каня, вылазіць у другое, мяняючы воблік).
 10. Ад татэмных святаў бяруць пачатак усе відовішчныя віды мастацтва (тэатр). Спачатку абрад уключаў паляванне на татэмную жывёлу ці лоўлю яе, танец перад ёю, замовы, маленні да яе. Напрыклад, веснавое свята мядзведзя, якое і ў XX ст. захавалася ў некаторых рэгіёнах Італіі,

называлася, магчыма, “камедыяй” – і менавіта гэта свята стала асновай аднаго з відаў драмы – камедыі: спачатку людзі, пераапануўшыся ў скуру, імітавалі рухі, павадкі жывёл, а пасля і жэсты, дзеянні сваіх суайчыннікаў: травесція, безумоўна, аснова камедыі. Цікава, што ў XIX ст. у Беларусі яшчэ аставалася такое ж свята з блізкай да “камедыі” назвай – “камаедзіцы”, прысвечанае выхаду мядзвядзя з бярогу 24 сакавіка. Звычайна фалькларысты тлумачаць назву ад выразу “камы есці”: гарохавыя камы, як быццам, любімая ежа мядзвядзя. Але я лічу, што перад намі ўсяго толькі народная этымалогія ўжо забытага значэння, а слова – намнога больш старажытнае, агульнае з лацінскім (і такіх слоў шмат, прычым не запазычаных, а менавіта агульных, што маюць адзіны выток). У іншых народных абрадах ад старажытнай травесціі засталіся жывёльныя маскі на Каляды, ушанаванне “духа поля” ў абрадзе Дажынак. Падчас вяселля маладыя абавязкова павінны сядзець на скуру (кажуху) – гэта як далучэнне да духу продка.

11. Рэлігіі многіх народаў захавалі моцную сувязь з татэмізмам. Напрыклад, старажытная егіпецкая рэлігія ўяўляла сваіх багоў з чалавечым целам і з жывёльнай (птушынай) галавою або прама ў выглядзе жывёлы (БАТ – кошка, АПС – бык, СЕРАПС – кракадзіл і пад.). Нават у надзвычай развітай грэчаскай міфалогіі захавалася мноства рудыментаў татэмізму: ЕХІДНА, СФІНКС, СІРЭНЫ, КЕНТАЎРЫ, МІНАТАЎР, КЕКРОП і інш. Часта багоў суправаджалі ці былі ім прысвечаны адпаведныя жывёлы і птушкі: ЗЕЎСУ – арол, АФІНЕ – сава, ГЕРЫ – зязюля, ЭСКУЛАПУ – змяя і інш. Хрысціянства як найбольш “мазгавая”, філасафічная з рэлігій няшмат захавала такіх рудыментаў: *Агнец Божы, Дух Святы* ў выглядзе голуба.
12. У прыгожым пісьменстве жывёлы паўстаюць у розных функцыях: удзельнічаюць у сюжэце (Расінант з “Дон Кіхота” **Сервантэса**); праз іх вочы ў своеасаблівым ракурсе паўстае чалавечае грамадства (“Каштанка” **А.Чэхава**, “Халстамер” **Л.Талстога**); лепш раскрываюць характары персанажаў-людзей (“Белы ікал” **Д. Лондана**, “Муму” **І.Тургенева**, “Белы Бім, чорнае вуха” **Г.Траепольскага**); дапамагаюць ставіць складаныя філасофскія, маральна-этычныя і сацыяльныя праблемы (“Львы” **І. Пташнікава**); з’яўляюцца вобразамі –сімваламі (ваўкалака і Белая Сарока ў “Шляхціцы Завальні” **Я.Баршчэўскага**, воўк у “Новай зямлі” **Я. Коласа**).

Такім чынам, татэмізм – універсальная з’ява, адзін з важнейшых этапаў развіцця міфалогіі, які даў пачатак многім культурным з’явам.

Пытанні для засваення і самакантролю:

1. Якія асаблівасці культуры палеаліту вы ведаеце?
2. Што такое татэмізм?

3. Якія віды сувязей чалавека і жывёлы вы ведаеце?
4. Прывядзіце ўласныя прыклады праяўленняў татэмізму ў культуры.

Лекцыя 3

Тэма 4. Архаіка славянскай міфалогіі. Анімізм

Анімізм – вера ў існаванне духаў, адухаўленне сілаў прыроды, жывёл, раслінаў, прыпісванне ім розуму. Анімізм фарміраваўся паралельна з татэмізмам, арганічна вырастаў з яго, хоць некаторыя даследчыкі лічаць анімізм больш позняй з’явай.

Першабытныя людзі адухаўлялі літаральна ўсё: не толькі магутныя касмічныя сілы, прыродныя стыхіі, але і адметнасці рэльефу, дробныя прыродныя аб’екты – раўчукі, валуны, дрэвы. Усё мела душу, магло адчуваць і дзейнічаць – нават знешне нежывыя, нерухомыя аб’екты. Рэшткі такіх уяўленняў трывала захаваліся ў фальклоры, напрыклад, вера ў тое, што на Купалле дрэвы размаўляюць і перамяшчаюцца. Але сёння і навука пацвярджае старажытныя меркаванні. Напрыклад, з дапамогай прыбораў даказалі, што расліны маюць своеасаблівую нярэзную сістэму, актыўна рэагуюць (нябачна для людзей) на знешнія раздражняльнікі. Жывымі з’яўляюцца крысталы. Вада – жывая і надзвычай інфармацыйна ўмяшчальная істота (у беларускіх замовах яна называецца ўласнымі імёнамі КАЦЯРЫНЫ ды УЛ’ЯНЫ). Больш за тое, сама планета Зямля, як пішуць сёння, – жывая істота, безумоўна, вельмі своеасаблівая. Яна помсціць за непачцівыя да яе адносіны, якія характэрны для людзей так званага “цывілізаванага грамадства”. А вось нашы продкі ставіліся да ўсіх праяў прыроднага жыцця з павагай, бераглі і ахоўвалі іх.

Кожны аб’ект прыроды мае душу – гэтым ён падобны да чалавека. У анімістычных уяўленнях рэалізуецца прынцып усеагульнай гармоніі, людзі адчуваюць сваю роднасць, скажам, з дрэвамі. Дрэвы, дарэчы, былі таксама татэмамі, напрыклад, у індзейцаў Амерыкі, у аўстралійскіх абарыгенаў. Уяўленні пра дрэва-продак захавалася ў міфах. Напрыклад, прыгажун АДОНІС, каханы багіні ВЕНЕРЫ, нарадзіўся ад ЗЕЎСА і дрэва МІРЫ. Было і наадварот: расліна – ад чалавека, бо ў яе пераходзіць яго душа (прыкладам, антычныя міфы пра самазакаханага НАРЦЫСА або пра німфу ДАФНУ, што адвергла каханне АПАЛОНА і ператварылася ў дрэва лаўр). Такого кшталту вераванні спрыялі пашырэнню сярод людзей імёнаў, якія паходзяць ад назваў дрэў, кветак (Міра, Ружана, Лілея, Маргарыта).

Сувязь паміж чалавекам і дрэвам ярка адбілася ў народнай культуры. У беларусаў быў звычай: калі бацькі аддавалі дачку замуж далёка ад дому, маці каля хаты саджала каліну і па яе росту, квітненню меркавала, як живеца дачцы ў далёкай старонцы. Тэлефонаў жа тады не было, а дрэва нейкім таямнічым чынам перадавала інфармацыю. У народных казках і ў побыце нашых продкаў павялялы дрэвы, кветкі сведчылі, што герой ці гераіня памерлі або ім пагражае небяспека. У рускай культуры шырока вядомы такі факт: у сенатара і рэктара Акадэміі мастацтваў **Аляксея Аленіна** было некалькі

сыноў і дачка Ганна (да яе сватаўся **Аляксандр Пушкін**, але яму адмовілі). Калі дзеці Аленіна нараджаліся, у іх гонар у падмаскоўным маёнтку сенатара саджалі дрэўцы. Дзеці ведалі, што гэта іх як бы браты, даглядалі іх, сачылі за ростам. Калі адзін з сыноў сенатара загінуў у вайне, дубок, яму прысвечаны, тут жа засох. Яшчэ не прыйшла вестка, а родныя ўжо ведалі пра трагічную падзею. У многіх народаў свету і па сёння жывы звычай саджаць дрэвы, каб ушанаваць нараджэнне дзіцяці: яблыню, грушу, каліну, кедр, сасну.

Анімізм аказаў велізарны ўплыў на метафарычнасць мовы, на фарміраванне паэтыкі фальклору, а затым і літаратуры. Большасць тропаў – параўнанняў, эпітэтаў, метафар – вынікаюць з адухаўлення прыроды. У аснове так званага *паэтычнага паралелізму ў фальклору* – парнасць уяўленняў, звязаных па частках, па катэгорыях дзеяння, прыкметах і якасцях. Напрыклад:

Не белая лябёдачка
Ваду памуціла,
Няшчасную дзяўчыначку
Доля замуж заключыла.

Або ў рускай песні:

Ах, кабы на цветы не морозы,
И зимой бы цветы расцветали.
Ах, кабы на меня не кручина,
Ни о чем бы я не тужила.

Надзвычай вытанчаныя параўнанні ў кітайскай паэзіі:

Мы прощались с тобой,
И снег был похож на цветы,
Ты сегодня вернулся,
А цветы так похожи на снег.

Найбольш распаўсюджаны ў фальклору двухсастаўны паралелізм. Але часты і аднасастаўны як вытворны ад двухсастаўнага. Як ён утвараецца? Некаторыя сімвалы сталі настолькі звыклымі, што тая частка, дзе распаўядаецца пра чалавека, можа адсутнічаць: чытачы і слухачы і так зразумеюць, пра што гаворка. Прыкладам можа быць вядомая руская народная песня (у яе, праўда, ёсць аўтар – **Іван Сурыкаў**) пра рабіну, што хоча да дуба перабрацца, – ясна, што маюцца на ўвазе адзінокія людзі. Каліна ў беларускім фальклору – сімвал цнатлівасці, чысціні, прыгажосці. Сокал, голуб, галубка, лебедзі ў вясельнай паэзіі – жаніх, нявеста. У кітайскай паэзіі сімвал расстання – адлятаючыя гусі.

Паралелізм як важнейшы прыём характэрны для ўсёй сусветнай паэзіі. Але ў кожнага народа свая сістэма параўнанняў, вывучэнне якой дае даволі поўнае ўяўленне пра светаадчуванне, псіхалогію таго ці іншага народа. Напрыклад, у беларускім фальклору дзяўчына параўноўваецца з вярбой, калінай, рабінай, бярозай – дрэўцамі тонкімі, прыгожымі, як бы па самой сваёй прыродзе найбольш паэтычнымі, а з жывёльнага свету – з “лябёдушкай”, белізна якой сімвалізуе чысціню, або з зязюляй, што звязана з вясною, росквітам прыроды. У кітайскай паэзіі дзяўчына таксама

параўноўваецца з іваю, а ў індыйскай – з кароваю як увасабленнем усёй прыроднай прыгажосці.

На паэтычным паралелізме пабудаваны ўсе загадкі, бо ў іх гаворыцца пра адно, а маецца на ўвазе іншае: “Белыя кветачкі ўвечар квітнеюць, а ранкам вянуць” (зоркі). У прыгожым пісьменстве **Я. Колас** любіў параўноўваць кветкі з зоркамі, а зоркі – з кветкамі – зусім у духу народнай паэзіі.

Тропы ў літаратуры таксама, як правіла, звязаны з адухаўленнем з’яў прыроды. Іх безліч. Напрыклад:

Чорныя хмары па небе плывуць –
Чорныя думы заснуць не даюць.

Я.Купала

Сонца ціха скацілася з горкі.
Месяц белы заплаканы свеціць.

М.Багдановіч

У сённяшніх маладых паэтаў гарадскога паходжання часам адбываецца замена паэтычных сродкаў – з прыродных на урбаністычныя, тэхнагенныя. Гэта не ў традыцыях беларускай паэзіі, але, безумоўна, неабходна для абнаўлення нацыянальнай паэтычнай лексікі.

Такім чынам, анімізм – выток паэтычнай вобразнасці фальклору і прыгожага пісьменства. Але ад анімізму паходзяць і рэлігійныя ўяўленні, перш за ўсё звязаныя ў паняццем душы. Тут працэс развіцця чалавечай свядомасці ішоў наступным чынам. Ад шчырага адухаўлення прыроды, ад надання чалавечых якасцяў раслінам ды жывёлам, ветру ды грому было недалёка да думкі, што дзеяннямі ўсіх прыродных з’яў кіруюць адпаведныя духі. Прасочым гэта на прыкладзе расліннага свету.

Спачатку дрэвы разглядаліся як самастойныя жывыя істоты, што маюць душу (на думку беларусаў, дрэвы ажываюць ў сакральны час – на Купалле). Затым дрэвы – жытло духаў, якія адтуль ужо свабодна выходзяць і зноў вяртаюцца дадому. У грэчаскай міфалогіі захаваліся імёны німфаў, дрыядаў як духаў пэўных з’яў прыроды, розных дрэў, напрыклад, німфа РЭХА – маці ЯМБА, у гонар якога названы паэтычныя памер; ДАФНА, што адвергла самога бога АПАЛІОНА, – дрэва лаўр. У славянскай міфалогіі РУСАЛКІ, МАЎКІ, ЛАСКАТУХІ, БАГІНКІ, САМАДЗІВЫ практычна ўжо згубілі сувязь з адпаведнымі аб’ектамі прыроды і разглядаюцца як самастойныя духі, для якіх увесь лес – храм. Але і над імі ёсць уладары, напрыклад, ЛЯСУН. А ў грэчаскай міфалогіі – ПАН, надзвычай аўтарытэтны, шануемы, але ўсё ж – не алімпійскі бог. Больш высокі ўзровень – алімпійскія багіні флары і фауны ДЗЕМЕТРА і АРТЭМІДА. Іх маці РЭЯ – паверхня зямлі, уласна прастора, а бабуля ГЕЯ – Зямля як планета. Так фарміраваліся ўяўленні пра розныя ўзроўні, пра іерархію духаў прыроды і багоў. Наяўнасць падобнай іерархіі сведчыць пра развітую міфалагічную сістэму, якую стварыў той ці іншы народ.

З анімізмам звязаны культ Прыроды ў нашых продкаў – вельмі багаты і разнастайны. Пра гэта сведчыць хоць бы той факт, што, нягледзячы на 1000-гадовае панаванне хрысціянства, на атэізм XX ст., ён, гэты культ, захаваўся ў

нашай свядомасці да сённяшняга дня. Няма такой вёскі ў Беларусі, дзе б тамтэйшыя жыхары не паказалі вам асаблівыя мясціны, звязаныя з нячысцікамі: ВАДЗЯНІКОМ, РУСАЛКАЙ, БАЛОТНІКАМ. Усё гэта – праяўленне анімістычнага мыслення. Усе з’явы прыроды жывыя – жывыя да такой ступені, што персаніфікуюцца ў выглядзе пэўных істот, якіх звычайна называюць “вобразамі народнай дэманалогіі”, або “духамі прыроды”, або “духамі локусаў”. Праўда, у славян духі прыроды ў некаторай ступені зліліся з культам продкаў. Акрамя таго, і цяпер для народа няма мёртвага ў прыродзе: жыве вера, што камні растуць, што рабіна помслівая, што дрэвы звязаны з лёсам чалавека.

Духі локусаў – гэта духі, якія жывуць у пэўным месцы і апякуюць яго. Сярод іх ледзь не самы вядомы – ЛЯСУН-ЛЕСАВІК, герой неверагодна вялікай колькасці былічак. Асаблівасць былічак у тым, што яны распавядаюць пра сустрэчы рэальных людзей з міфічнымі істотамі (або гавораць пра тое, што здалося рэальнаму чалавеку, але гэта таксама ўяўляе вялікую цікавасць для псіхалагічнай навукі).

У асноўным ЛЕСАВІК мае чалавечы воблік, але ён вострагаловы, як усе нячысцікі, і з блакітнай крывёю. Акрамя таго, калі ён сустракаецца ў выглядзе звычайнага чалавека, кума ці свата, неабходна звярнуць увагу, ці адкідвае ён цень: нячысцікі ценю не маюць і не пакідаюць слядоў.

Лічыцца, што ЛЕСАВІК не столькі шкодзіць людзям, колькі жартуе з іх, але жартуе груба, злосна. Па яго волі блудзяць па лесе, аднак ЛЕСАВІК усё ж не завядзе чалавека на прамую пагібель, як ЧОРТ. Каб выратавацца ад ЛЕСАВІКА, неабходна вывернуць адзенне, бо ў яго самога – усё навыварат, або яго рассямшыць. Баіцца ён ліпавага палена, солі і агню, лаянкі (вось прычына жывучасці лаянкі). Наадварот, свіст у лесе яму вельмі падабаецца.

ЛЕСАВІК – гаспадар лесу і дзікіх звяроў – аналаг богу ПАНУ ў грэкаў, ВОЎЧАМУ ПАСТАРУ ў паўднёвых славянаў, ЛЯСНОМУ ДУХУ ў эстонцаў. Ён жа карае за вольныя і нявольныя грахі чалавека, напрыклад, за праклёны бацькамі сваіх дзяцей – забірае іх.

ЛЕСАВІК – герой многіх літаратурных твораў. Напрыклад, у **Максіма Багдановіча**:

Чуеш гул? – Гэта сумны, маркотны лясун
Пачынае няголасна граць...

Або:

Стаяў калісь тут бор стары
І жыў Лясун у тым бары.
Зрубалі бор – лясун загінуў...

У **Янкі Купалы**:

Барадой лясун ківае,
Шалы нетраў спавівае.

У апошні час сярод міфалагаў папулярная версія, выказаная крыптазаалогамі, якія вырашылі, што ЛЯСУН – рэліктавы гаманоід, нейкае сярэдняе звяно паміж чалавекам і прыматам або неандэрталец (які лічыцца, *homo sapiens*). Калі нават сёння, як быццам, існуюць дзе-нідзе ў

глухіх месцах іх папуляцыі, то тым больш верагодна, што іх сустракалі нашы продкі.

Уваходзячы ў лес, пастарайцеся не злаваць ЛЕСАВІКА – не крыўдзіце лясных насельнікаў, якіх ён апякуе. Варта нават прынесці яму невялікую ахвяру: пакладзіце кавалак хлеба ці аладку на пянёк, і ЛЯСУН (сам Лес) аддзячыць вам сваімі дарамі – грыбамі ды ягадамі.

Яшчэ ў пачатку XX ст. беларусы верылі ў ВАДЗЯНІКА, як у сваё ўласнае існаванне. Ды і ў наш час дзяцей, каб не лезлі глыбока ў ваду, дарослыя палохаюць “вадзяным дзедам”. ВАДЗЯНІК – гаспадар рэк, азёр, пакравіцель рыбакоў, пчалароў і млынароў, якія прыносілі нячысціку ахвяры: рыбу, грошы, мёд, чорнага пеўня, нават жывых коней (у старажытных індаеўрапейцаў менавіта коні былі прысвечаны марскому богу ПАСЕЙДОНУ). Беларускі ВАДЗЯНІК любіць ездзіць на самае ці сам ператвараецца ў сама – вось чаму ў народзе самоў не любілі ўжываць у ежу.

Сядзіць ВАДЗЯНІК у асноўным на дне ракі ці возера, часам жорстка жартуе, цягне людзей ў вір, часам бушуе, ламае плаціны і млыны. На беразе каля небяспечных месцаў людзі абараняліся ад злога духа – ставілі каплічкі. Праўда, сярод ВАДЗЯНІКОЎ бываюць Вірнікі і Ціхоні, імёны якіх гавораць за сябе. Доўга пабыўшы на сушы, ВАДЗЯНІК гіне, як бы растае. Усё яго цела пакрыта доўгімі валасамі, якія зблізку аказваюцца ці тонкімі струменчыкамі, ці нечым накшталт водарасцей. Менавіта ў такім выглядзе ВАДЗЯНІК паўстае ў момант выхаду з вады.

ВАДЗЯНІКОЎ параўнальна няшмат – па адным на кожны вадаём: возера, раку, лужыну, калодзеж. Яны не могуць перасоўвацца цераз сушу і таму часта здараецца, што два ВАДЗЯНІКІ – рачны і калодзежны, што жывуць адзін ад аднаго ў дзесяці метрах, ведаюць адзін аднаго завочна, па голасу, ніколі не бачацца. Зрэшты, калі б і магчыма было перамяшчэнне ВАДЗЯНІКОЎ у чужую вотчыну, яны не маглі б вытрымаць уласцівасцей чужой вады. Людзі карысталіся гэтым для вываду нячысцікаў, калі злучалі каналам два вадаёмы, адначасова знішчаючы абодвух ВАДЗЯНІКОЎ. З гэтага вынікае, што дадзены дух локусу – не што іншае, як персаніфікацыя пэўнага хімізму вады.

У ноч на Івана Купалу з глыбінь выплываюць ВАДЗЯНІКІ і накіроўваюцца да млыноў, дурэюць там, круцяць колы, адкрываюць шлюзы. Перамолатая ў гэтую ноч мука мае важнае значэнне для беларуса: хлеб з яе, асвечаны ў царкве, на працягу года захоўвае такую сілу, што той, хто з’есць яго, не можа ўтапіцца. Млынары сябруюць з ВАДЗЯНІКАМІ і карыстаюцца іх паслугамі.

У **Максіма Багдановіча** намаляваны вельмі каларытны вобраз ВАДЗЯНІКА:

Сілавусы, згорблены, я залёг між цінай,
І гадамі грэюся – сплю на дне ракі.
Твар травой аблутаны, быццам павуцінай,
Засыпаюць грудзі мне жоўтыя пяскі.

Часта ВАДЗЯНІК уладарыць над РУСАЛКАМІ. Вобраз РУСАЛКІ ў розных славянскіх народаў значна адрозніваецца. У заходніх славянаў – гэта гарэзлівыя і вясёлыя стварэнні, у Паўночнай Расіі – злосныя і помслівыя істоты, не дзяўчаты, а страшныя жанчыны з доўгімі валасамі, уласна – жонкі ВАДЗЯНІКОЎ. У паўднёвых славян РУСАЛКІ называюцца САМАДЗІВАМІ і ВІЛАМІ, у заходніх – БАГІНКАМІ, ва ўсходніх – ВАДЗЯНІЦАМІ, ГУШКАЛКАМІ, ЛАСКАТУХАМІ, МАЎКАМІ, КУПАЛКАМІ, КАЗЫТКАМІ, ВАДЗЯНАМІ і МАРАНАМІ. Для БАГІНКІ часам характэрны птушыныя лапы замест ног, а ў САМАДЗІВЫ і ВІЛЫ – капыты. Усе яны аднолькава маладыя, прыгажыя, у белым адзенні, умеюць лятаць. БАГІНКІ неяк звязаны з ветрам, здольны пасылаць буру, град; калі разгуляецца навальніца, значыць БАГІНКІ святкуюць нейкае свята.

Усходнеславянскія РУСАЛКІ – вобраз цікавы, у многім сінтэтычны: яны неяк звязаны і з расліннасцю, і з вадой. Можна назваць іх адначасова і духамі прыроды, і душами памерлых. Напачатку, бяспрэчна, гэты былі, як і ў антычных грэкаў, локусы месца або расліны, духі розных дрэў, рэчак і крынічак – падобна да ДРЫЯДАЎ, НАЯДАЎ. З цягам часу пачалі лічыць, што РУСАЛКІ – дзяўчаты-тапельніцы або памерлыя нехрышчонамі дзеці. (Гэты матыў выкарыстаў **Аляксандр Пушкін** у драматычнай паэме “Русалка”.) Звычайна яны хаваюцца ў цёмнай вадзе, але ў час русальнага тыдня, калі вада максімальна глыбока праграваецца сонцам, перасяляюцца з рачных і азёрных глыбіняў у лясы, лезуць на дрэвы (у **Аляксандра Пушкіна** ва ўступе да паэмы “Руслан і Людміла” – “Русалка на ветвях сидит”). Паводле вераванняў старажытных славян, душы продкаў неяк звязаны з дрэвамі (ці не таму, што ў эпоху палеаліту памерлых памяшчалі на дрэвы, дзе іх клявалі птушкі?). Больш за ўсё РУСАЛКІ любяць вярбу і бярозу, ноччу яны гушкаюцца на вецці і водзяць вясёлыя карагоды. Там, дзе яны дурэлі, трава зелянейшая і расце лепш.

РУСАЛКІ, як і германскія УНДЗІНЫ, вобраз эратычны. Часам у ясныя летнія ночы яны сядзяць на берагах вадаёмаў і расчэсваюць свае доўгія зялёныя валасы. Відаць, ад іх валасоў ішла нейкая незвычайная энергія, якая ўплывала на маладых хлопцаў. Праўда, грэчаскія СІРЭНЫ не валасамі, а спевамі прыцягвалі да сябе маракоў-падарожнікаў і знішчалі іх. Звычайна РУСАЛКІ таксама зацягваюць свае ахвяры – юнакоў – у вадзі і топяць іх. Праўда, народныя паданні дапускаюць каханне паміж чалавекам і РУСАЛКАЙ. Гэты матыў лёг у аснову выдатнай паэмы класіка ўкраінскай літаратуры **Лесі Українкі** “Лясная песня”. Выкарыстаў легенды пра РУСАЛАК і **Адам Міцкевіч** у баладах “Свіцязянка”, “Рыбка”. На Украіне на беразе Дняпра ёсць лес, які называецца “гай русалак”.

РУСАЛКІ баяцца крыжа, круга, часнака, ладана. Але лепшы сродак супраць іх – палын.

Пры ўсёй разнастайнасці жаночых духаў прыроды для іх у прынцыпе характэрны аднолькавыя рысы: вечная маладосць, асаблівая актыўнасць у перыяд росквіту раслін, сувязь з вадой, любоў да музыкі і танцаў, заманьванне людзей у вадзі і пад.

Да вобразаў РУСАЛАК не раз звярталіся мастакі і пісьменнікі, якіх прыцягвала спалучэнне ў гэтых фальклорных персанажах таямнічасці і прыгажосці, паэтычнасці і трагізму, кахання і смерці. Вельмі часта сустракаецца вобраз ундзіны у нямецкіх рамантыкаў; знакамітай стала казка дацкага класіка **Ганса Хрысціяна Андэрсена** “Русалачка” (яе скульптура – сімвал Капенгагена); нярэдка гэты персанаж і ў рускіх пісьменнікаў: **Аляксандра Пушкіна, Мікалая Гоголя, Аляксандра Блока, Марыны Цвятаевай**. Прыкладаў у беларускай літаратуры шмат. Прывяду некаторыя. У п’есе **Канстанцыі Буйла** “Кветка Папараць” якраз дзейнічаюць РУСАЛКІ: “З горкі ўніз да Хама спускаюцца русалкі. Валасы іх распушчаныя; белыя свабодныя вопраткі спадаюць да зямлі; на шырокіх рукавах доўгія разрэзы, на галовах – зелень. Наперадзе ідзе адна і трымае ў руцэ Кветку Папараць”. У вершы **Янкі Купалы** “Русалка” чытаем:

У ціне, як бледны месяц засвеціцца,
Будзе русалка плаваць, кружыцца;
К ёй вадзянік там збліжыцца сватацца,
Выйдзе і сядзе з ёй над крыніцай.

У **Максіма Багдановіча**:

Месяц белы цягне з возера срэбныя сеці.
У іх русалкі заблуталі косы, –
Рвуць і блытаюць срэбныя ніці;
Ноч плыве над зямлёй, сее росы,
Ноч шапоча русалкам: “Засніце”.

Ёсць замова ад РУСАЛКІ: “Вадзяніца, лесавіца, шальная дзявіца! Адвяжыся, адкаціся, у мой двор не кажыся. Ступай у раку глыбокую, на асіну высокую. Асіна, трасіся, вадзяніца, уймися! Я закон прынімаў, златы крыж палаваў...”

У вобразах маладой прыгожай дзяўчыны ўяўлялі нашы продкі і ПАЛУДНІЦУ, што сімвалізавала сонечны ўдар, інакш кажучы, звязвалася не з вадой, як РУСАЛКА, а з агнём. ПАЛУДНІЦЫ з’яўляліся на палях апоўдні (апоўдзень і апоўначы – час сакральны), звычайна летам. Яны сачылі за тым, каб апоўдні ніхто не працаваў (нельга было і купацца), а інакш – каралі людзей сонечным ударам. У некаторых рэгіёнах яны кралі дзяцей, якіх маці-жняяркі пакідалі без нагляду на мяжы. Некаторыя даследчыкі лічаць, што ПАЛУДНІЦА – гэта дзённае, “лёгкае” аблічча КІКІМАРЫ; набліжаюць яе і да РУСАЛКІ.

Да іншых духаў прыроды адносяць ПАДВЕЯ – вецер, віхуру, смерч. Украінцы яго ўвасаблялі ў вобліку волата з тоўстымі вуснамі, праз якія добра дзьмуць. Жыло і паданне, што ў вобліку віхуры блукае па свеце чалавек, пракляты сваімі родзічамі. Уласна, ён нябожчык, але душа яго пакутуе паміж небам і зямлёю. Беларусы называлі ПАДВЕЕМ таго духа, што круціўся ў віхуры. Ад яе здараўся параліч сэрца, таму так яшчэ называлі і хваробу.

Вельмі небяспечна было крыўдзіць ПАДВЕЯ, бо ён раскідвае стагі і скірды, зрывае стрэхі з дамоў. Для абароны ад яго раней выкарыстоўвалі розныя замовы, на якія сёння забыліся.

У рэгіёнах, што мяжуюць з Расіяй, верылі, што віхура, смерч – вяселле нячысцікаў. Калі кінучь нож у сярэдзіну смерчу, ён стане крывавым, бо параніць мноства злых духаў, а яны баяцца жалеза. У **Максіма Багдановіча** ёсць цудоўны верш “Завіруха”, які ўвасабляе вобраз Падвёя:

У бабны дахаў вецер б’е,
Грыміць па ім, звініць, пье,
І спеў льецца ўсё мацней, –
Гулянку справіў пан Падвёй.

У нашых класікаў вобраз ветру ўвогуле сустракаецца вельмі і вельмі часта – у самых розных выглядз. Вецер – асноўны пасрэднік паміж зямлёй і небам, галоўны прадстаўнік натурафіласофскай стыхіі “паветра”, найбольш дынамічны. Але менавіта ПАДВЕЙ – не проста вецер, а смерч, віхура, завіруха.

У многім супрацьлеглы ПАДВЕЮ персанаж – ЖЫЖАЛЬ (ЖЫЖ) – бог ці дух полымя і кавальскай справы. Паводле рэшткаў міфаў, што захаваліся ў беларусаў, менавіта ён выкаваў шыкоўныя залатыя і сярэбраныя калясніцы для СОНЦА і ПОЎНІ.

У язычніцкіх рэлігіях іншых народаў існуюць багі, функцыі якіх супадаюць з функцыямі ЖЫЖА. Гэта, прыкладам, грэчаскі ГЕФЕСТ. Але ён бог антрапаморфны. У беларусаў ЖЫЖАЛЬ – сам агонь. Ён адорвае людзей святлом і цяплом. Але асабліва апякуе кавалёў. А да кавалёў раней ставіліся з выключнай павагай, як да самых умелых з рамеснікаў, сапраўды творчых людзей. Не будзем забываць, што, паводле грэчаскага філосафа **Гесіёда**, нават эпоха, у якую мы жывём, называецца Жалезнай. Ды і праўда – наша цывілізацыя тэхнагенная, заснаваная на метале. Беларусы верылі, што ЖЫЖАЛЬ паходжвае пад зямлёю і выпускае з сябе агонь. Калі ходзіць паціху, зямля саграваецца, калі хутка, зямля загараецца (торф гарыць).

Ушанаванню ЖЫЖАЛЯ прысвечана адно з самых прыгожых язычніцкіх свят – “Жаніцьба Пасвета” (ПАСВЕТ – хатні агонь). Адзначалася яно ў верасні (у дзень асенняга раўнадзенства), калі яшчэ даволі цёпла, але цемра апускаецца ўжо рана, і людзі адчуваюць патрэбу ў асвятленні сваіх хат. Пасвет – самаробны падвясны свяцільнік. І ім звычайна гарэлі дзве свечкі. Людзі прыносілі ў ахвяру гэтаму маленькаму хатняму богу-агню алей, а часам і нешта іншае, спявалі ў яго гонар абрадавыя песні, упрыгожвалі свяцільнік кветкамі, гірляндамі, стужкамі. Часткова культ хатняга агню захаваўся ў хрысціянскім звычаі паліць ладанкі перад абразамі.

У славян былі свяцілішчы і нязгаснага агню ў заповітных дубровах, гаях, дзе жрацы-вешчуны “кармілі” яго паленнем, жывіцай. Называлі нязгасны агонь ЗНІЧ. У свяшчэнных дубровы нельга было ўвайсці чужынцу. ЗНІЧ выкарыстоўваўся для рытуальнага ачышчэння жылля, скарбу, свойскіх жывёл, людзей. І попел яго лічыўся гаючым – яго давалі як лекі. Па характары гарэння ЗНІЧА варажылі, прадказвалі надвор’е. Адно з такіх культавых месцаў, напрыклад, знаходзілася ў вёсцы Дубрава Маладзечанскага раёна, дзе на высокім узгорку Дзевіч-гары археолагі раскапалі такога кшталту капішча.

Згаданымі персанажамі далёка не вычэрпваецца сістэма ніжэйшай міфалогіі славян (беларусаў). Так, беларускі даследчык міфалогіі і фальклору **У. Васілевіч** у сваёй кнізе “Беларуская міфалогія” ў раздзеле “Лясныя духі” прыводзіць звесткі пра наступныя персанажы: “Лесавік”, “Пушчавік”, “Гаюн”, “Гаёўкі”, “Дабрахочы”, “Купальскі дзядок”, “Змяіны цар”, “Вужалкі”, “Зазоўка”, “Расамаха”. У раздзеле “Вадзяныя духі”: “Вадзянік”, “Русалкі”, “Азярніцы”, “Баламуцень”, “Сарэны”, “Ядзеркі”. У раздзеле “Балотныя духі”: “Балотнік”, “Багнік”, “Аржавень”, “Кадук”, “Лазавік”, “Хапун”, “Лойма”. Існуюць і іншыя істоты, якія насяляюць падзем’е, паветра і іншыя ўзроўні прасторы і ландшафты Беларусі.

Пытанні для засваення і самакантролю:

1. Што такое анімізм?
2. Раскажыце пра культ расліннасці ў старажытных народаў.
3. У чым значэнне анімістычнага мыслення для ўтварэння тропікі фальклору і мастацкай літаратуры?
4. Назавіце духі прыроды (духі локусаў) у славян.
5. Успомніце расповеды старых людзей пра незвычайнае ў мясцінах, адкуль вы родам.
6. Прывядзіце прыклады адухаўлення розных з’яў прыроды ў беларусаў.

Лекцыя 4

Тэма 5. Магія ў славянскай культуры

План лекцыі:

1. Паняцце магіі.
2. Віды магіі.
3. Прыклады магічнага ўздзяння на чалавека.
4. Абярогі ад магічнага ўздзеяння.
5. Вербальная магія.

Магія здаецца праблемай ненавуковай. На самай справе ў апошні час магіяй цікавяцца самыя сур’ёзныя навукі: фізіка, біяфізіка, этнапсіхалогія і інш. Акрамя таго, чаму мы лічым, што навука ведае ісціну ў апошняй інстанцыі? Калі б гэта было так, не існавала б мастацтва, якое звязана не столькі з матэрыяй, колькі з духам. Сёння гавораць, што ў глыбокай архайцы (напрыклад, у Старажытным Егіпце, Старажытным Кітаі) магія была галоўнай навукай таго часу, навукай навук, супернавукай. Магія – важнейшая асаблівасць старажытнага мыслення і практычнай дзейнасці. Адпаведна магіяй можна лічыць: 1) устанаўленне сувязі паміж рознымі прадметамі і з’явамі рэчаіснасці, часам вельмі далёкімі; 2) імкненне чалавека паўплываць на прыроду і на іншых людзей з дапамогай адпаведных

дзеянняў, рытуалаў. Згодна англійскаму даследчыку-этнографу **Д.Д.Фрэзеру**, існуе некалькі відаў магіі:

- кантактная – простая форма перадачы энергіі праз дотык;
- ініцыяльная – уздзеянне на аб’ект на адлегласці;
- кантагіёзная – дзеянне накіравана не на аб’ект, а на яго замену (валасы, пазногці, след і інш.);
- імітатыўная – дзеянне накіравана на адлюстраванні аб’екту ў выглядзе лялькі, партрэта, скульптуры, фота (такі прадмет у навуцы называецца індуктарам);
- вербальная – уздзеянне праз слова.

З магіяй звязаны і гаданні (мантыка), што маюць на мэце не выклікаць нейкія падзеі, а толькі даведацца пра іх. Іншая блізкая да магіі з’ява – вера ў прыкметы.

Магія мае значэнне лячэбнае, агрэсіўнае, абарончае, ахоўнае, ачышчальнае і інш.

Магія ўключае ў сябе вельмі многае. Разгледзім названыя віды магіі ў дачыненні да чалавека, таму што, сапраўды, менавіта такога кшталту магія раптам адрэзлася ў XX ст. і знаходзіць вялікае пашырэнне, існуючы ў формах нечаканых і часта парадаксальных.

Магія чалавека:

Спынімся на некалькіх, даволі прымітыўных, але характэрных прыкладах, звязаных з часткамі цела чалавека. Скажам, у чалавека гараць вушы – значыць пра яго ў гэты час пляткараць. Я лічу, што да гэтага чалавека, сапраўды, даходзяць вібрацыі, якія яго тычацца, – вушы імкнуцца ўлавіць сэнс і таму ад напружання чырванеюць. Безумоўна, гэта жарт, але нейкая логіка тут ёсць.

Больш сур’ёзная рэч – сурокі (энергетычны ўдар), у якія вераць літаральна ўсе народны свету. Сурокаў або “дурнога вока” асабліва баяліся, ды і баяцца, у адносінах да дзяцей. Вельмі проста сурочыць дзіця або чалавека хваравітага. Славянскія этнасы заўсёды больш баяліся цёмных вачэй, напрыклад, цыганскіх. Паўднёвыя народы, наадварот, баяцца вачэй светлых. І вось тое, што раней лічылася забабонамі, сёння знаходзіць навуковае тлумачэнне. Вока чалавека – маленькі лазар, таму і выпраменьвае нейкую біяэнергію. Звычайна дарослыя абароненыя сваёй аурай – энергетычным полем, якое сёння можна бачыць з дапамогай камеры **Кірліяна**. У дзяцей аура яшчэ не сфарміравалася, кволая, таму на іх і ўздзейнічае чужая энергетыка. Пра энергію вачэй ведалі старажытныя грэкі, якія гаварылі: “Вока не магло б глядзець на сонца, калі б само не было маленькім сонцам”. Адсюль вядомы сакральны знак – вока ў трохкутніку як сімвал сонца, божаскай прысутнасці. Увогуле ж працэс бачання – духоўны акт. Пазбавіцца вачэй – значыць пазбавіцца розуму, мудрасці. Менавіта ў гэтым сэнсе неабходна разумець пазбаўленне сябе зроку Эдыпам у вядомай трагедыі **Сафокла**. Пара вачэй – фізічная норма. А вось трэцяе вока – паказчык божаскага паходжання. Індуісцкі бог ШЫВА сваім трэцім вокам спапяляў самыя розныя аб’екты. Парадаксальна, што мноства вачэй на малюнках –

сімвал зорнага неба: у такім выглядзе антычныя грэкі ўяўлялі персаніфікацыю неба – тытана АРГУСА. З вачамі, зрокам звязана багатая міфалогія.

Вельмі сур’ёзна стаіць праблема і з валасамі чалавека. З глыбокай старажытнасці людзі вераць, што ў валасах заключана жыццёвая сіла, асабліва гэта тычыцца жанчын (у мужчын важнае значэнне мае і барада). У магіі адрэзання ці выпаўшыя валасы, таксама як і сліна, пот, пазногці, след, кроў, успрымаліся як двайнік чалавека. Нашы бабулі вычасаныя валасы не раскідвалі, а заўсёды спальвалі, бо, трапіўшы ў чужыя рукі, яны маглі стаць зброяй чарадзея супраць гаспадыні валасоў. Асабліва містычна настроеныя жанчыны збіралі вычасаныя валасы, і іх клалі ім у труну.

Часам жывыя людзі клалі ў труну блізкага чалавека кудзерку сваіх валасоў ці зразалі локан з галавы нябожчыка і пасля бераглі, каб захаваць сувязь з яго душой. Наадварот, для паслаблення такога кшталту сувязі (скажам, каб нябожчык не сніўся), неабходна было пасыпаць галаву попелам. Да сацыялістычнай рэвалюцыі 1917 года замужнія жанчыны ў беларускіх вёсках не маглі з’явіцца на вуліцы з непакрытай галавой: падобны выгляд жанчыны – страшэнная ганьба, не меншая, чым паказ сябе на людзях увогуле без адзення. Такое раней і ўявіць нельга было. І ў наш час у хрысціянскі храм дзяўчаты, жанчыны павінны заходзіць з пакрытай галавой. Мужчыны – наадварот, зняўшы галаўны ўбор. Праўда, заходзячы ў сінагогу і мужчыны пакрываюць галаву невялікай шапачкай. Валасы – найлепшыя праваднікі розных энергій, часам не зусім дабратворных. Доўгія валасы жанчын могуць не зусім станоўча паўплываць на асаблівую духоўную атмасферу храма. Калі жанчына вырашае служыць **Богу**, яе “стрыгуць” у манахкі (сапраўды, адразаюць валасы і гэтым пазбаўляюць ад назапашаных дрэнных энергій: чалавек абнаўляецца). Заўважым, што ў фальклоры і ў прыгожым пісьменстве вобразы жанчын, звязаныя з іншасветам, з нячыстай сілай, заўсёды апісваюцца з доўгімі валасамі – РУСАЛКІ, ВІЛЫ, УНДЗІНЫ, ВЕДЗЬМЫ. Але і мужчыны – шаманы, ведзьмакі, нават праваслаўныя светары – з доўгімі валасамі. Хоць у мужчын усё ж сіла заключана ў барадзе, бо валос на галаве мала. Найбольшае супрацьдзеянне рускаму цару **Пятру Першаму** з боку старога баярства тычылася якраз абстрыгання па загаду імператара бародаў. І гэта не забабоны, не дурасць, не коснасць, а тысячагадовыя ўяўленні шмат якіх народаў: абстрыгчы чалавеку бароду – значыць у вельмі значнай ступені пазбавіць яго сілы.

Падстрыганне валасоў у нашых продкаў яшчэ нядаўна жорстка рэгламентавалася ў залежнасці ад пола, узросту і часу. Амаль усе еўрапейскія народы не падстрыгалі дзяцей да года. У нас, у Беларусі, верылі, што гэта запаволіць развіццё мовы. У сербаў некалі дзяцей не стрыглі да сямі год, каб свабодна развіваўся розум. Ні ў якім разе нельга было стрыгчыся цяжарным жанчынам.

Пра сілу валасоў сведчаць многія міфы. Напрыклад, у Бібліі волата САМСОНА загубіла яго каханая ДАЛІЛА, абстрыгшы яму валасы, у якіх была заключана велізарная сіла героя. Праз некаторы час яе супляменнікі-

філісцімляне, вырашыўшы паздзеквацца з безабароннага САМСОНА, загадалі прывесці яго на баляванне, але не ўлічылі, што ў турме адраслі яго валасы: асілак абрынуў на ворагаў столь, але і сам загінуў. Іншы міф распавядае пра назву аднаго з сузор’яў. У егіпецкага цара грэка-македонскай дынастыі **Пталемея** (III ст. да н.э.) была надзвычай прыгожая жонка **Вераніка** з залатымі – да падлогі – валасамі. Цар, ваюючы ў чужой зямлі, пастаянна цяпеў няўдачы. Жрацы ўтаварылі Вераніку абрэзаць свае валасы і паднесці ў дар багам. Паслухмяная царыца так і зрабіла. Пталемей вярнуўся з перамогай, але быў у гневе, убачыўшы лысую жонку. Тады жрацы паказалі яму на вельмі яркае сузор’е, пераконваючы, што гэта і ёсць залатыя валасы яго жонкі, якія багі забралі на неба. З таго часу сузор’е называецца Валасы Веранікі.

Папярэдні прыклад – ці тое міф, ці тое праўда. Але ёсць абсалютна дакладныя, зафіксаваныя ў помніках, гістарычныя факты таго ж парадку. У архаічным свеце, ды нават і ў эпоху Сярэднявечча, калі браліся асадаю гарады і замкі, і стан іх жыхароў быў безвыходны, жанчыны асуджанага паселішча – усе! – абразалі валасы. Такім чынам вызвалялася энергія, заключаная ў валасах, і яна дапамагала гараджанам адбіцца. Згодна міфалагічнага мыслення, валасы на галаве – сімвал адухоўленай энергіі.

Надзвычай інфармацыйная і кроў. Калі да ведзьмара трапляе хустка або кашуля, запэцканая крывёю чалавека, чараўнік атрымоўвае поўную ўладу над гэтым чалавекам. Праўда, можа і вылечыць.

Значэнне крыві ў тэорыі сімвалаў амбівалентнае. З аднаго боку, кроў – жыццёвая сіла чалавека (найперш фізічная), з другога – праліцце крыві азначае смерць і ахвяраванне. Ва ўсіх старажытных народаў прыносіліся крывавыя ахвяры, якія ўтаймоўвалі варожыя дэманічныя сілы. Эзатэрычная навука лічыць, што, сапраўды, інфернальныя істоты харчуюцца крывёю, таму іх неабходна задобрыць. Нават сёння ў Палессі, будуючы лазню, забіваюць на адпаведным месцы курыцу. Самая вялікая сура (дагмат) свяшчэннай кнігі мусульман Карана называецца “Бакара”: яна загадвае вернікам рэзаць буйную рагатую жывёлу. Ёсць нават спецыяльнае свята для ахвярапрынашэння – курбан-байрам. Здаецца, які дзікі звычай! На самай справе – вельмі мудры і выходзіць далёка за межы будзённага жыцця. Зарэзаць, каб пазбавіцца веры ва ўяўных божышчаў (татэмізм – усё ж вельмі магутная рэлігія!), божышчаў не сапраўдных, выдуманых самім чалавекам: нельга людзям ушаноўваць жывёл!

Змяшаць сваю кроў (так часам робяць героі-волаты ў казках) – значыць, парадніцца. Тое ж тычыцца выпівання чужой крыві. І на гэтым жа заснаваны абрад еўхарыстыі, бо, згодна міфалагічнаму мысленню, кроў і віно, якое п’ецца падчас абраду, – узаемазаменыя паняцці.

З крывёю звязана сімваліка чырвонага колеру, надзвычай важная ў культуры. Напрыклад, у Кітаі на свята Новага года пераважае якраз чырвоны – колер сонца, радасці, прыгажосці: развешваюцца адпаведныя малюнкі, дзеці і жанчыны апранаюцца ў чырвонае, усюды пунцовыя кветкі. Паводле ўяўленняў кітайцаў, злыя духі баяцца менавіта гэтага колеру. У Рымскай

імперыі толькі імператар меў права насіць чырвонае адзенне; арыстакраты, сенатары павінны былі задаволіцца чырвонай паласой. Сімволіка колеру важная і ў набажэнстве, у геральдыцы, у літаратуры, у жывапісе.

Эксперыментальная псіхалогія даказала, што чырвоны колер выклікае ў чалавека актыўнасць, напружанне, хваляванне. У міфалогіі ён азначае палкасць, пачуццёвасць, сілу жыцця, часам агрэсіўнасць, таму звязаны з богам МАРСАМ. У хрысціянскай рэлігіі чырвоны колер – кроў, раны, пакуты і ачышчэнне. У сімволіцы мастацтва еўрапейскага Сярэднявечча чорны колер азначаў грэх, белы – чысціню, чырвоны – дабрыву і любоў.

У большасці народаў абярогі – чырвонага колеру: гэта бранзалеткі з чырвоных нітак або бісеру (азначаюць, на маю думку, жылу), а таксама спрадвек вышыўка на кашулях, сукенках, ручніках.

Ва ўсіх народаў свету рабіліся адпаведныя дзеянні са следам чалавека. Увогуле, усё, што пакінута чалавекам, захоўвае з ім сувязь, таму паняцце “следу” неабходна разумець шырока. “Пакінуць след у жыцці” ўсе народы разумелі аднолькава: пражыць добрае жыццё, пакінуць пасля сябе нешта значнае, што перажыве самога стваральніка. Са слядаў-учынкаў чалавека складаецца яго біяграфія. А абрадаў, звязаных непасрэдна з фізічным следам, таксама шмат. След часта выкарыстоўваўся ў любоўнай магіі. Напрыклад, беларускія дзяўчаты сушылі ў печцы, рабіўшы па сутнасці керамікай, вынуты з жвіру след жаніха. У Чарнагорыі дзяўчына брала зямлю з-пад следу каханага, сыпала ў вазон, саджала кветачку і сачыла за ёю: добра расце, квітнее – значыць, яе любяць. Калі кветка гінула, выкарыстоўвалі больш моцную магію для прысушкі: напрыклад, дабаўлялі ў пітво хлопцу сваю месячную кроў. У старажытнай Даніі падчас заключэння розных дамоўленасцей палівалі сляды адзін аднаго сваёй крывёю. Уяўленні, звязаныя са следам, трывала захавала народная славянская культура. Напрыклад, нельга падмятаць у доме, калі жыхар гэтага дома знаходзіцца ў дарозе: нябачныя сляды, ім пакінутыя, як бы дапамагаюць па-за межамі роднай хаты.

Надзвычай важнае і складанае пытанне з тварам чалавека. Важнейшы пастулат дзвюх сусветных рэлігій – іудаізму і ісламу – забараняе выявы жывых істот, бо на малюнак або фотаздымак пераносіцца частка душы чалавека, і гэта можа нанесці яму шкоду. Але і навука сёння таксама гаворыць, што на фота зберагаецца некаторая частка найдрабнейшых часцінак – *мікралептонаў*, якія неяк звязаны з разумова-эмацыянальнай сферай чалавека. З выявай чалавека (лялькай, партрэтам, фота), сапраўды, заўсёды праводзілі магічныя дзеянні. Некаторыя вядомыя мастакі часам бралі ў якасці мадэляў сваіх любімых жонак, і тыя нярэдка паміралі ў маладым узросце (**Пітэр Пауль Рубенс, Рэмбранд ван Рэйн, Ілья Глазуноў**). Выяву чалавека заўсёды разумелі як яго двайніка. Яшчэ ў Старажытным Егіпце такую ролю ігралі скульптуры ў пахавальнях. А ўжо ў Рыме скульптурныя бюсты памерлых пачалі памяшчаць на іх магілах, а не ў склепах; пазней звычай прыйшоў і да іншых еўрапейскіх народаў.

З феноменам партрэта (падваення чалавека) цесна звязаны вобраз дваініка ў мастацкай літаратуры. Твар – закадзіраваная асоба. Гэта асабліва ярка праявілася ў знакамітым рамане **Аскара Уайльда** “Партрэт Дарыяна Грэя” або ў апавесці **Мікалая Гоголя** “Партрэт”. Эгацэнтрызм (засяроджанасць на сваім “я”) здольны выклікаць у чалавека адчуванне праследвання з боку свайго дваініка (у **Іагана Вольфганга Гётэ**, **Альфрэда дэ Мюсэ**, **Фёдара Дастаеўскага**, **Сяргея Ясеніна**).

Феномен партрэта цікавы і ў іншым сэнсе. Многія з нас бачаць твары і постаці людзей у абрысах гор, дрэў, аблокаў, нават у гурбах снегу. Нашы вочы як бы антрапамарфізуюць прыроду, і гэта надзвычай часта абыгрываецца ў мастацтве. З другога боку, уяўляе цікавасць звычай ушаноўваць скульптуры багоў і святых, а таксама абразы. Кожны з гэтых сакральных прадметаў не сам па сабе атрымоўвае звышнатуральную сілу, а менавіта таму, што ён дваінік таго, хто ёю ўжо валодае.

Як бачым, з магіяй звязаны шматлікія з’явы культуры. Ды і сама магія сёння разглядаецца як своеасаблівая фізіка, толькі яшчэ не пазнаная фізіка. Фарміруецца новая навука – *эніялогія* – пра розныя энергіі і фізічныя палі ў прыродзе. З пункту гледжання гэтай навукі ўжо тлумачаць многія магічныя дзеянні або, наадварот, абарону ад іх. Напрыклад, падкова над дварыма – даволі магутны расейваючы контур, які зніжае ўзровень частотнага забруджвання ў хаце. Раней славянскія ваяры насіла шлемы з лукаўкай (або вядомая ў гісторыі XX ст. “будзёнаўка”) ці з рагамі – той жа контур! У дзяўчат – дыадэмы, какошнікі, шытыя залатой ці сярэбранай ніткай – зноў контур (нават проста пляцёная стужка па ілбе). Шкада, што сёння няма такой, важнай для здароўя, моды! Надзвычай важна мець на будынку (купалы храмаў) або на ўласным целе метал, і пажадана круглай формы: завушніцы, пярсцёнкі, бранзалеты, крыжыкі на ланцугу. Яны і ўзніклі спачатку не як ўпрыгожанне – эстэтычны момант з’явіўся пазней, – а як абярогі. Агульны дэвіз абароны ад ведзьмакоў і ўвогуле энергетычнага забруджвання (а яно непазбежнае, асабліва ў гарадах) – зазямліцца і расейваць. Не толькі фізічны, але і энергетычны бруд на целе чалавека здымае вада – самае чароўнае рэчыва на Зямлі. Перахрысціўшыся, мы таксама здымаем з сябе адмоўны зарад. Такім чынам, нішто з рэлігійных рытуалаў і народных звычаяў не ўзнікла “проста так” – усё мае глыбокі сэнс і значэнне.

Вербальная магія

Над намі ўладараць і задаюць праграмы ўсяленскія, касмічныя сілы. Пульс Сусвету кожную секунду б’ецца не толькі ў з’явах прыроды, але і ў чалавечым целе. Усё жывое ў Космасе за мільярды гадоў прыстасавалася “перагаворвацца” паміж сабою на сваёй роднай рэзананснай мове радыёхваляў міліметровага і субміліметровага дыяпазону, гэта значыць, на мове рэліктавай халоднай лептоннай плазмы.

Любы аб’ект на Зямлі з’яўляецца жывой мадэллю Сусвету. Ён звязаны з ім і з іншымі аб’ектамі рэзананснымі ўзаемадзеяннямі на пэўных узроўнях арганізацыі матэрыі. Працэсы ў свеце ўплываюць праз рэзананс на працэсы ўнутры жывога арганізму. І наадварот, працэсы ў чалавеку аказваюць уплыў на працэсы ў Космасе. Развіваецца новы напрамак у навуцы – агульная тэорыя рэзанансных сіл, і вось ён якраз найбольш цікавіцца магіяй, у прыватнасці, магіяй слова, вербальнай магіяй.

Мова – сродак чалавечага выяўлення, мыслення і кантактавання ў соцыуме. Кожнае слова ўтварае вібрацыі з даволі працяглай даўжынёй хвалі. Слова ўздзейнічае нават і без жадання гаворака. Вымаўленае ж з намерам, яно намнога ўзмацняе свой уплыў і робіцца магутнай зброяй.

Замоўы – самыя старажытныя жанры фальклору. У Месапатаміі знойдзены шматлікія гліняныя дошчачкі з клінапісам, з якіх ясна, што магічная літаратура Вавілона і Асірыі была надзвычай багатая. Нездарма халдзеі карысталіся ў старажытным свеце славаю магаў і чараўнікоў. Існавалі замоўы і ў антычных грэкаў. У эпоху класікі гэты від магіі ўжо склаўся ў пэўную сістэму, пра што пісаў слаўны грэк **Платон** у знакамітай працы “Дзяржава”. І адукаваныя рымляне адзначалі сілу замоў. Напрыклад, самы вядомы ў Рымскай імперыі гісторык **Тацыт** апісваў, як **Пізон** забіў імператара **Германіка** з дапамогай заклікаў. Магаў і ведзьмакоў баяліся ва ўсіх народаў. Нават словы звычайнага чалавека, вымаўленыя не ў час, могуць нанесці шкоду. І сёння вучоныя з гэтым згодны: так, гавораць яны, мае значэнне пэўны стан атмасферы, магнітнага поля і інш. Чаму старыя замоўы часам не дзейнічаюць – іх жа складалі людзі надзвычай дасведчаныя: там кожнае слова выклікала пэўныя вібрацыі ў прасторы? А справа ў тым, на маю думку, што за тысячагоддзі змянілася палажэнне Зямлі ў Космасе, нават стан усёй Сонечнай сістэмы, узніклі новыя рэзанансныя стасункі ў Сусвеце. Таму некаторыя словы могуць не ўзбудзіць тых хваляў, на якія замова была разлічана раней. Яшчэ і таму словы хрысціянскай малітвы пажадана вымаўляць на мове арыгіналу – старажытнагрэчаскай (кайнэ), або лацінскай, або старажытнаславянскай. Чаму апошнія дзве мовы прыроўнены да арыгіналу? Таму што ўяўляюць яны пераклады Новага Запавету, зробленыя святымі людзьмі: **Аўгусцінам Блажэнным, Святым Еранімам, Святым Кірылам**. Малітва – па сутнасці тая ж замова, якая аказвае магутнае ўздзеянне не толькі на арганізм чалавека (самаўнушэнне), але і на прастору. Словы малітвы ўзбуджаюць пэўныя вібрацыі, якія ўступаюць у рэзананс з вібрацыямі Космасу і выклікаюць дзеянні Космасу (Вышэйшых Сіл) у адказ. Пераклад малітвы на нацыянальныя мовы – гэта іншыя рэзанансы, магчыма, і не дзейсныя, бо перакладаліся яны звычайнымі людзьмі, а не святымі. Самая дзейсная малітва – “Отча Наш” (“Pater Noster”), таму што яе пачулі апосталы ад самога **Хрыста**. Яна дапаможа заўсёды.

У цэлым слова аказвае магутнае ўздзеянне на чалавека. Словам можна параніць ці нават забіць. Слова валодае каласальнай сілаю ўнушэння. На гэтым заснаваны ўсе рэлігіі, секты, уся мастацкая літаратура, а ў апошні час – ідэалогія, палітыка, рэклама. Слова робіцца псіхатропнай зброяй. Але нас

найбольш цікавіць здзіўляючае адзінства магічнай функцыі мовы і функцыі эстэтычнай. У міфах маг-чарадзеяў і паэт – гэта адзін персанаж: АРФЕЙ, БАЯН.

Магія мовы ў сучаснай навуцы называецца *сугестыўным уздзеяннем*, або *псіха-лінгвістычным праграмаваннем*. Сёння гэта адзін з найбольш модных, перспектыўных напрамкаў у сучаснай гуманітарнай галіне ведаў.

Сугестыўныя сродкі – не што іншае, як ўплыў мовы на падсвядомасць. Сучасныя спецыялісты ў названай галіне шырока выкарыстоўваюць метады, якія здаўна былі таемнымі прыёмамі розных магічных і рэлігійных культаў. Яшчэ ў глыбокай старажытнасці іх практыкавалі шаманы і жрацы. Прасочым некаторыя сродкі сугестыўнага ўздзеяння, якія шырока выкарыстоўваюцца ў СМІ:

1. Музыка. Тэкст звычайна суправаджаецца, асабліва ў рэкламе, даволі навіязлівым матывам. Прыемная рытмічная музыка, маючы частату рытму, роўнаю падвоенай частаце пульсацыі крыві ў арганізму, лёгка ўплывае на падсвядомасць і гэтым актывізуе мозг для ўспрыняцця мовы. У старажытнай Грэцыі ўсе вершы чыталі пад акампанемент ліры, значыць, пад музыку. Адсюль, дарэчы, і ўзнікла паняцце *лірыкі*.
2. Візуальны рад. Шырока выкарыстоўваецца ў сучаснай рэкламе. Яго варта было б больш актыўна ўжываць і ў працэсе навучання. Калі чалавек дзякуючы “карцінцы” ўяўляе, што адбываецца ў яго арганізме ад лекаў або ад шампуні, сіла слоў, да якіх прыкладаецца малюнак, намнога павялічваецца. Візуальны рад утварае ў мозгу асаблівы гармон *серанціл*, які значна павялічвае сілу памяці.
3. Шырока выкарыстоўваецца і рыфма. Яна стварае ў мозгу асаблівыя ачагі ўзбуджанасці, якія дабратворна на яго ўздзейнічаюць, інакш кажучы, мозг адчувае ад рыфмы прыемнасць. Наш народ здаўна любіў рыфмаваць. Існуюць тысячы рыфмаваных прыказак і прымавак: “Сонца нізка – вечар блізка”; “Дзеўка без касы не мае красы”; “З вялікага выбору будуць лапці ды аборы”; “Без труда не выловишь и рыбку из пруда”; “Взялся за гуж – не говори, что не дюж”. Дзякуючы рыфме гэтыя шэдэўры народнай мудрасці вельмі лёгка запамінаюцца – рыфма валодае *мнеманічным* уздзеяннем. Некаторыя людзі валодаюць дарам гаварыць рыфмай. Гэта паэты. Яшчэ ў пачатку XX ст. самавучка-паэт, ды часам і не адзін, быў амаль у кожнай вёсцы. Напрыклад, дзед вядомага беларускага сучаснага творцы **Міколы Мятліцкага** лёгка складаў гумарыстычныя вершы і рабіў гэта з нагоды кожнай падзеі. Такія людзі (іх называлі раёшнікі) не толькі сачынялі вершы і прыпеўкі, але нават звычайную мову афармлялі рыфмай. Рыфма і сёння вельмі шырока выкарыстоўваецца ў рэкламе, напрыклад: “Свежее дыхание облегчает понимание”.
4. Паўтор і сцвярджэнне. Заўсёды ўсе замовы, малітвы і паэзія для большай сілы ўнушэння выкарыстоўвалі паўторы. Яны могуць

быць: механічныя (“Усё шукаю і шукаю яшчэ не здабытых вяршынь”), анафарыстычныя (“Мора вуглем цяпер стала, // Мора з дна цяпер гарыць”), стык (“О, весна без конца и без краю// Без конца и без краю мечта!”), кальцо (“Подарю я шаль из Хорасана // И ковер ширазский подарю”), рэфрэн (“А я мужык – дурны мужык”) і інш. Паўторы ствараюць надзвычай устойлівыя сляды ў кары мозгу. Таму для рэкламы, для ідэалагічнага ўздзеяння аказваюцца надзвычай важнымі шматразовыя паўтарэнні. Паўтор ставіць як бы бар’ер для ўсялякага іншага паведамлення з супрацьлеглым сэнсам, прытупляе крытычныя функцыі розуму. З паўторамі звязаны сцвярджэнні – кароткія, афарыстычнага складу формулы, па сутнасці лозунгі: “Дазволена ўсё, што не забаронена” (гэты лозунг падчас так званай “перабудовы” нанёс каласальную шкоду, садзейнічаў працэсу крыміналізацыі грамадства). Многія гістарычныя слоўныя формулы не страцілі свайго значэння і сёння, напрыклад, лозунг **Кастуся Каліноўскага**: “Не народ для ўрада, а ўрад для народа”.

5. Пэўныя словы выклікаюць у падсвядомасці слухачоў прыемныя асацыяцыі, што шырока выкарыстоўвае рэклама: “прыгожы”, “цудоўны”, “геніяльны”, “прекрасный”, “великолепный”, “блестящий”, “замечательный” і пад. Здавалася б, прымітыўна, а дзейнічае надзейна. Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на міфалагічныя асацыяцыі. Цэнтральная ідэя індаеўрапейскай, у тым ліку славянскай, міфалогіі – культ Сонца. Называлася яно парознаму: СВАРОГ, ХОРС, РАДЫГОСТ, ЯРЫЛА, ЯРАВИТ. Але самая старажытная назва – РА. Шырокае распаўсюджанне марфемы “ра” ў індаеўрапейскіх мовах – адлюстраванне саярнага міфа. Гэты карань можна лёгка заўважыць у многіх рэкламных тэкстах: “Жадаеце, каб ваш погляд стаў больш выразны? У тры разы больш выразны. Туш з керамідамі...” Або: “Благодаря специальным добавкам, Ариель справится...” Павышанай частотнасцю выкарыстання адзначаны такія словы, як “натуральны”, “гарант”, “культура”, “традыцыя”, “красиво”, “прекрасно”, “рай” (“райское наслаждение”, “райский аромат”). Старажытная марфема іграе тут ролю дадатковага стымулу.
6. Важнае значэнне маюць так званыя універсальныя кванціфікатары: “ніколі”, “усе”, “зусім”, “заўсёды”. Яны дазваляюць рабіць абагульненні, неабмежаваныя ў прасторы і ў часе. Часта выкарыстоўваюцца так званыя прэсупазіцыі: сярод іх найбольш часта ўжываецца прыметнік “новы”. Увогуле прэсупазіцыі ёсць ва ўсіх рэкламных тэкстах: гэта дзеясловы і прыслоўі месца, стану, паўторнасці дзеяння і інш.
7. Псіхіфізіялагічна магутна дзейнічае і гукапіс: алітэрацыі і асанансы. Розныя гукаспалучэнні ўзбуджаюць пэўныя цэнтры мозгу, якія, у

сваю чаргу, выклікаюць адпаведныя асацыяцыі, напрыклад: “Ваша киска купіла бы Вискас”.

8. Выкарыстанне эўфемізмаў. У ЗША яшчэ падчас вайны ў В’етнаме ў 60-я гады XX ст. была распрацавана спецыяльная мова, з якой выключаліся словы, што выклікалі адмоўныя рэакцыі. Напрыклад, ваенныя дзеянні называліся “праграмай прымірэння”, масіраваныя бамбардзіроўкі – “абарончай рэакцыяй”, мёртвыя зоны, калі выпальвалася ўся расліннасць, – “санітарнымі кардонамі”, канцлагеры – “стратэгічнымі паселішчамі” і інш. Адпаведнае ўнушэнне дасягаецца з дапамогай і навуковых тэрмінаў. Нешта дрэннае, лічаць людзі, нельга назваць прыгожым тэрмінам, і гэтым шырока карыстаюцца піяршчыкі і стваральнікі рэкламы. Яшчэ старажытны гісторык **Фуکیدыт** назваў гэтакі падман “карупцыяй мовы”: словы пачынаюць абазначаць супрацьлеглае таму, што яны заўсёды азначалі.
9. Спрашчэнне, стэрэатыпізацыя. Чалавек масы ў значнай ступені створаны прэсай, электроннымі СМІ. Журналісты абапіраюцца на стэрэатыпы, прымітыў. Яны лічаць, што чалавек павінен успрымаць паведамленне без намаганняў, без унутранай барацьбы і крытычнага аналізу. Напрыклад: “Камунізм упарта чапляецца за дрэннае. Давайце чапляцца за добрае” – тыповы ўзор спрашчэння. Складаныя з’явы і праблемы зводзяцца да простых і лёгкіх для ўспрыняцця. Безумоўна, і паэзія заўсёды аперавала словамі, якія найлепш уздзеінічалі на чытача ці слухача. Але сучасныя СМІ шукаюць словы, якія ствараюць менавіта прымітыўную мадэль. Або раздзяляюць цэласную праблему на асобныя фрагменты, так, каб чытач ці глядач не мог звесці іх у адно і асэнсаваць. Гэта фундаментальны прынцып сугестыі. Тут выкарыстоўваюцца дастаткова прымітыўныя прыёмы: тэлеперадача разбіваецца рэкламай, цэласны тэкст размяшчаецца на розных старонках газеты. Дыскусійныя перадачы якраз выкарыстоўваюць фрагментацыю як асноўную форму падачы матэрыялу. А ў чытача і гледача ствараецца ілжывы вобраз рэальнасці. Мозг ператвараецца ў сіта, у якое памяшчаюць шэраг важных, але часцей пустых інфармацыйных паведамленняў. Усё як быццам тэрміновае, але чалавек пазбаўлены гістарычных каардынат. У выніку сёння нічога не мае сапраўды важнага сэнсу, усё – суп-пюрэ. З другога боку, устаноўка на сенсацыйнасць падтрымлівае пастаянную нярэвую напружанасць.

Такім чынам, сучасныя сугестыўныя сродкі ўздзеяння шырока выкарыстоўваюць прыёмы, вядомыя і ў прыгожым пісьменстве, але ўжываюць і новыя, якія не заўсёды становяцца ўздзеінічаюць на чалавека.

Слова мае каласальную ўладу над нашым жыццём, уладу магічную. Мы зачараваны словамі і ў значнай ступені жывём у іх царстве. Словы дзейнічаюць нярэдка як самастойная сіла, часам нават незалежна ад іх сэнсу. За словамі ідуць масы. Любая прапаганда ў значнай ступені заснавана на

ўладзе слоў, на гіпнозе слоў. У нас шмат абсалютна ілжывых рэпутацый, імёнаў, створаных уладай слоў, а не рэальнасцю.

Нейра-лінгвістычнае праграмаванне шырока выкарыстоўваецца ў палітыцы і ў рэкламе. Але існуе і нейра-лінгвістычная дапамога. Сёння псіхіятры гавораць, што 70 % жыхарам Беларусі і Расіі патрабуецца такога кшталту дапамога. Але лепшая дапамога – мастацкае слова: яно дае эстэтычную асалоду, суцяшае і лечыць.

Пытанні для засваення і самакантролю:

1. Што такое магія? Чаму, як вы думаеце, магія аднавілася ў канцы XX стагоддзя?
2. Назавіце віды магіі.
3. Прыведзіце вашы ўласныя прыклады магіі, што ўздзейнічае на чалавека.
4. Прыведзіце прыклады выкарыстання магічных прыёмаў у мастацкай літаратуры.
5. Што такое вербальная магія, або сугестыўнае ўздзеянне?
6. Што яднае моўную сугестыю з выяўленчымі сродкамі мастацкай літаратуры?
7. Якія прыёмы вербальнай магіі, або нейра-лінгвістычнага праграмавання, выкарыстоўваюць сучасныя СМІ?

Лекцыя 5

Тэма 6. Касмагонія. Міфалагічная мадэль свету

План лекцыі:

1. Паняцце мадэлі.
2. Гара як мадэль свету.
3. Касмічнае Дрэва як мадэль свету.
4. Лічбавая мадэль свету.
5. Крыж як варыянт Прадрэва.

З глыбокай старажытнасці людзі імкнуліся зразумець, растлумачыць многія з’явы акаляючай рэчаіснасці. Як жа яны яе ўяўлялі? Свае веды пра свет чалавек эпохі архаікі абагульняў у выглядзе нейкага канкрэтнага вобраза, мадэлі.

У плямёнаў, якія стаялі яшчэ на ступені татэмізму, Зямля ўяўлялася, напрыклад, гіганцкай ласіхай або агромністай чарапахай, якая стаяла на сланах, на рыбах ці на змяі. Сэнс у тым, што свет разумеўся як жывое цела, напачатку абавязкова жаночае.

У далейшым геаграфічныя пазнанні пашырыліся. Мадэль свету пачала выглядаць як кола (бачны далягляд) па гарызанталі і як трохчастная структура па вертыкалі.

Кола (круг) – вельмі важная фігура ў чалавечай культуры. Важнасць круга захавалася ва ўсіх магічных рытуалах: акрэслены круг захоўвае энергію, не дае ёй расейвацца ў прасторы. Па вертыкалі ж свет трыадзіны: чалавек, стоячы, бачыў, што пад ім, над ім і побач з ім. Паколькі чалавек стаяў у цэнтры і далягляду-круга, і трохпадзеленага свету, надзвычай важнае значэнне набыла сімволіка цэнтру. Нават сёння цэнтр любой акрэсленай прасторы адыгрывае найважнейшую ролю ў жыцці людзей. Напрыклад, многія краіны змагаюцца за прызнанне цэнтру Еўропы менавіта на іх тэрыторыі (Аўстрыя, Украіна, Літва). Нядаўна беларускія вучоныя з дапамогай самых сучасных метадых даказалі, што цэнтр Еўропы – у Беларусі, у 50 км на поўдзень ад Полацка, на дне возера Шо. Але ж, дарэчы, адзначу, што такога кшталту адкрыццё неабходна прапагандаваць, бо іншыя краіны маюць са сваіх “цэнтраў” вялікі турыстычны даход.

Цэнтр свету ў розных міфалагічных сістэмах абавязкова неяк канкрэтна ва ўяўленнях людзей фіксаваўся. Так, у многіх народаў у цэнтры размяшчалася СВЯШЧЭННАЯ ГАРА – месца сутыкнення Зямлі і Неба, а ўнутры яе ці пад ёю – пекла. Такім чынам, гара і падзяляла свет на тры часткі. У старажытных індусаў, а таксама алтайцаў такой свяшчэннай гарой была гара Меру, якая знаходзілася на полюсе, а над ёю ззяла Палярная зорка як цэнтр неба. У Месапатаміі – раўнінная мясцовасць, таму здаўна тут будавалі імітацыі Свяшчэннай Гары – піраміды-зікураты (часткова такі зікурат захаваўся ў горадзе Ур). Вавілонская вежа, апісаная ў Бібліі, сапраўды існавала: яе апісаў грэчаскі гісторык **Геродот**, а ў канцы XIX ст. рэшткі вежы раскапалі археолагі. У японцаў і сёння цэнтрам свету і цэнтрам Японіі з’яўляецца свяшчэнная гара Фудзіяма. Кожны японец хоць бы раз у жыцці павінен падняцца на даволі высокую гару (3776 м), каб сустрэць на яе вяршыні ўзыход сонца (паэтычная назва Японіі – Краіна ўзыходзячага сонца) і ўбачыць адтуль сваю краіну. У старажытнай Грэцыі багі жылі на гары Алімп. На думку многіх хрысціян, гара Галгофа ў Ерусаліме – цэнтр свету і адначасова месца, дзе створаны і пахаваны першачалавек АДАМ. Кроў **Хрыста**, раскрыжаванага на Галгофе, пралілася на чэрап АДАМА (сама назва Галгофа азначае літаральна “чэрап”) і з’явілася выкупленнем яго граху. Вось чаму на некаторых абразях можна бачыць прама пад крыжом – чэрап.

Курган у скіфаў таксама імітаваў свяшчэнную гару ў стэпе, дзе гор не было. Магчыма, гэта сведчанне таго, што скіфы прыйшлі якраз з горнай мясцовасці – з Алтая. Але і ў старажытных насельніках Беларусі была надзвычай развітая курганная культура: яшчэ ў пачатку XX ст. археолагі зафіксавалі 6000 курганоў, у значнай ступені пазней знішчаных. Асабіста я лічу, што вялікае значэнне курганоў, увогуле гор, у раўнінных народаў – гэта памяць пра Патоў, калі можна было выратавацца на ўзгорках. Ды і ўвогуле: пасля сусветнай катастрофы людзі захаваліся толькі ў гарах – адтуль пачалася наша Цывілізацыя.

Гара – мадэль свету надзвычай старажытная. У далейшым многія народы Еўразіі сфарміравалі іншую мадэль – СУСВЕТНАЕ (КАСМИЧНАЕ) ДРЭВА, або ПРАДРЭВА, або ДРЭВА ЖЫЦЦЯ.

Сімволіка Сусветнага Дрэва надзвычай глыбокая, багатая і шматгранная. Яно ўвасабляла Цэнтр свету і сам гэты свет, чалавека і яго шлях да духоўных вышынь; цыклы жыцця, смерці і адраджэння; Космас і яго працэсы вечнага абнаўлення; мудрасць і таямнічыя законы быцця, магчыма, нават *n-мерныя* яго межы з вялікай колькасцю каардынат. Прадрэва злучае тры вертыкальныя сферы: Неба, Зямлю, Падзем'е. Карані Касмічнага Дрэва – глыбока ў падземным свеце, свеце ісціны і патаемных ісцін. Яго камель, быццам мост, цягнецца да неба, да самых высокіх сфер, вытокаў усяго існага, дзе жывуць багі, зоркі, высокія мары і ідэалы, дзе пануе вечная вясна. Тут, на вяршыні, месца яднання неба і зямлі, вечнасці і часу. Сок Дрэва Жыцця – нябесная раса, што дорыць адраджэнне, а плады – бессмяротнасць. Прадрэва – стрыжань, вакол якога адбываецца бачнае і нябачнае жыццё Космасу, што не мае ні пачатку ні канца.

Вобраз Сусветнага Дрэва дазваляе намалюваць самыя розныя карціны Сусвету, сканструяваць шматлікія мадэлі прасторы і часу. Яно адпавядае і арганізацыі чалавечага цела, якое таксама падзяляецца на тры часткі: ніз (жывот), сярэдзіна (грудзі), верх (галава). Прадрэва можа выкарыстоўвацца і для характарыстыкі чалавечай дзейнасці, творчасці. Вобраз валодае агромністай эўрыстычнай (творчай) сілай, асабліва ў тых галінах ведаў, у якіх неабходна прадставіць агульную карціну і якія патрабуюць сістэматызацыі і класіфікацыі матэрыялу: дрэва жывых істот на Зямлі, марфалагічнае дрэва сусветных моў, генеалагічнае дрэва таго ці іншага роду і інш.

Вобраз дрэва вызначыў для чалавека яго месца ў структуры свету, бо дрэва – брат чалавека па сярэдзіннасці паміж небам і зямлёй. У японцаў на гэтай ідэі нават грунтуецца нацыянальнае мастацтва *ікебаны* – аранжыроўкі кветак у такі букет, у якім абавязкова павінна быць тры часткі, што абазначаюць неба, зямлю і чалавека паміж імі.

Дрэва – адно з самых высакародных стварэнняў Маці-Прыроды, якая гэтым як бы падказвае пажаданую форму чалавечай душы: форму, якая дазваляе, трывала трымаючыся за зямлю (абавязкова родную), смела ўздывацца ў неба. Сапраўды, дрэва – вялікі вобраз імкнення да ідэалу, да Сонца, да Бога. Выгляд дрэва заўсёды духоўна ачышчае і ўзвышае душу. Міралюбная магутнасць дрэва вучыць нас дабрыні і бескарыслівасці... Дрэва – брат чалавека не толькі ў прасторы, але і ў часе. Расліна арыентавана на час, і людзі адчуваюць сябе ў часе, акрамя таго, жылі нашы продкі з надзеяй на вечны кругаварот ператварэнняў, на адраджэнне, як дрэва адраджаецца кожную вясну пасля, здавалася б, зімовага памірання. У матэрыяльных катэгорыях Прадрэва ўвасабляла чалавечую ўпэўненасць у магчымасць падняцца і ўліцца ў вялікі цыкл Сонца і зорак, а ў нематэрыяльных – выйсці за межы рэчыва Сусвету, за межы часу, прасторы, прычыннасці.

Найбольш яркае ўяўленне пра Сусветнае Дрэва захавалася ў германска-скандынаўскай міфалогіі. У Эдзе Старэйшай свяшчэнны ясень Ігдрасіль звязвае тры светы: Асгард (горад багоў), Мідгард (горад людзей) і Хель (горад мёртвых). Дрэва паліваюць НОРНЫ – тры багіні Лёсу, што

ўвасабляюць Мінулае, Сучаснае і Будучае. Пад ясенем цячэ крыніца Урд з жывой вадою. Тут жа збіраюцца багі, каб вырашаць лёс свету. У час вялікіх касмічных катаклізмаў, калі гіне літаральна ўсё, Ігдрасіль вытрымлівае ўсе выпрабаванні і не памірае, захоўвае зерне для новага жыцця. Ні агонь, ні лёд, ні цемра не могуць яго знішчыць. Высока ў небе, на вяршыні ясеня, сядзіць мудры АРОЛ. Свяшчэнны вобраз АРЛА, што вячае сабою Сусвет, – адзін з самых патаемных і магічных у традыцыях індаеўрапейцаў. Адсюль бяруць пачатак і дзяржаўныя арлы арыйцаў, многіх еўрапейскіх і азіяцкіх дзяржаў, пачынаючы ад сімвалаў імперскай Персіі і імперскага Рыма. Аднак вяршыню Прадрэва могуць засяляць і міфалагічныя аналагі АРЛА – ВОРАН, ГАМАЮН, ФЕНІКС, СІРЫН, ЖАР-ПТУШКА.

У славян не захаваліся свяшчэнныя кнігі, падобныя да Эды, але вобраз Сусветнага Дрэва адлюстраваны ў гістарычных паданнях, у “Слове аб палку Ігаравым”, у багаслоўскай паэзіі, у “Галубінай кнізе” (існуе яе беларускі варыянт), але найбольш поўна – у замовах.

У тысячах замоў Сусветнае Дрэва расце пасярод “мора-кіяна, на востраве Буяні”. У “Галубінай кнізе” і ў духоўных вершах “кіян-мора” называецца “ўсім марам маці”. Магчыма, таму, што яно акружае ўсю Зямлю. У той жа час востраў Буян, які знаходзіцца пасярод мора, з’яўляецца “пупом свету”, цэнтрам Зямлі. Здаецца, парадокс, супярэчнасць. На самай справе, акружаць і адначасова быць у сярэдзіне – якраз у духу міфалагічнай чароўнай логікі: толькі ў такога кшталту параметрах і працуе міфалагічнае мысленне. У той жа час замовы грунтаваліся і на рэальным вопыце чалавека – яны вельмі канкрэтныя. Так, часцей за ўсё Сусветнае Дрэва ў іх – дуб. Тое, што дуб не толькі ў славян, а і ў іншых індаеўрапейскіх народаў разумеўся як свяшчэннае Прадрэва, архетып усіх іншых дрэў, надзейна пацвярджаецца як пісьмовымі, так і археалагічнымі крыніцамі. Вядомы беларускі даследчык **А.Ненадавец** згадвае, што ў 1975 г. у Дняпры быў знойдзены дуб з дзевяццю вепруковымі сківіцамі, увагнанымі ў камель. Ніжняя яго частка несла сляды агню, што гаворыць пра гарэнне свяшчэннага ЗНІЧА каля яго каранёў. Такія знаходкі не адзінкавыя. Ва ўкраінскай каляднай песні два дубы стаялі ў першазданым Акіяне яшчэ да стварэння галубамі свету:

Селі-впалі два галубойці,

Два галубойці на два дубойкі,

Пачалі собе раду радзіці... [паводле **М. Серакова**]

Можа выклікаць здзіўленне, чаму дубоў два, калі Прадрэва як Вось Свету – адно? Я мяркую, Дрэва сапраўды адно, але яно адлюстравана ў вадзе, як у люстэрку (вось чаму ў некаторых міфалагічных сістэмах вобраз Прадрэва ўзнікае дагары нагамі, каранямі ўверх). Дрэва як бы перавернута, але яно, так бы мовіць, перавернута менавіта ў чалавека, у яго псіхіку, ствараючы там *метасусвет*. Так і душа чалавека: яна, уласна, звязвае два сусветы – рэальны (часовы) і вечны (сінгулярны), матэрыяльную рэчаіснасць і іншасвет. Чалавек – на стыку двух светаў. Відаць, у гэтым і заключаюцца яго роля. Нашы думкі, нашы пачуцці, наша душа і дух падпарадкаваныя законам вечнасці і жывуць не столькі тут, колькі ў прасусвеце, які існаваў, існуе і будзе існаваць

заўсёды. Пагрузіцца ў гэты свет якраз і дапамагае замова. Фізічна мы, вымаўляючы замову, знаходзімся, напрыклад, у родным доме ў межах пэўнай прасторавай і часавай (абмежаванай хуткасцю свету) рэальнасці, але ў думках аказваемся ў рэальнасці іншай, цудоўнай, дзе няма абмежаванняў, дзе не дзейнічаюць законы эўклідавай геаметрыі і тэорыі адноснасці **А.Эйнштэйна**. Рускі багаслоў **П. Фларэнскі** даказваў, што ў цэнтры Сусвету можна апынуцца, перажыўшы містычнае азарэнне. Так адбылося, напрыклад, з **Дантэ**, згодна яго геніяльнай паэмы “Боская камедыя”. Але так можа адбыцца, па сутнасці, з любым чалавекам, які, вымаўляючы замову, кліча сілы Сусвету сабе на дапамогу. Дантэ апускаецца да самага нізу Пекла і раптам аказваецца на вяршыні гары ў Чыстцы. Героі казак, апускаючыся ў дупло ці ў калодзеж, пабыўшы ў трыдзятым царстве, аказваюцца на тым жа месцы, адкуль выходзілі, хоць увесь час аддаляліся ад першапачатковага пункта. Герой замовы, вылазячы праз подпал дома, аказваецца пасярод поля ці лесу. Але важна апынуцца іменна ў цэнтры свету, на востраве Буяні – толькі там мары, жаданні спраўджваюцца.

Ва ўсіх міфалагічных сістэмах назіраецца абавязковая, звязаная з Прадрэвам, апазіцыя – на вяршыні АРОЛ ці ВОРАН, ці ФЕНІКС, каля каранёў – ЗМЯЯ, ДРАКОН, іншая *хтанічная* істота. Цэнтральнай міфалагемай многіх народаў Зямлі з’яўляецца двубой паміж птушкай і змяёй ці паміж богам-грымотнікам і богам падземным, звычайна змеепадобным, – у славянаў паміж ПЕРУНОМ і ВЯЛЕСАМ. Гэты бой супраціўнікаў адбываецца заўсёды, кожнае імгненне, і ніколі не канчаецца: дзякуючы яму рухаюцца ўсе працэсы ў жыцці, ён – сімвал любога руху ўвогуле. Заўважым, што міфалагічныя АРОЛ ці ВОРАН – зусім не рэальныя арол ці воран. Увогуле птушка на вяршыні Прадрэва – яго плод – гэта, бясспрэчна, СОНЦА. Тое, што ў замовах часта згадваецца некалькі птушак (звычайна 12), справы не мяняе, а гаворыць усяго толькі пра больш архаічную мадэль Космасу. Для параўнання: у кітайскай міфалогіі дзесяць сонцаў жылі менавіта на вяршыні Сусветнага Дрэва і адпраўляліся ў нябеснае падарожжа па чарзе.

Сусветнае Дрэва – вобраз надзвычай шматпланавы. Гэта і Вось свету, і асабістае дрэва жраца-шамана, і вось кружэння Зямлі-планеты, і пазваночны слуп чалавека, уздоўж якога цягнецца так званы энергетычны канал (у індуізме ён называецца Кундаліні). Пра тое, што Прадрэва звязана і з энергійным цэнтрам свету, сведчыць частае згадванне ў замовах бел-гаручага каменя АЛАТЫРА. Напрыклад: “На моры, на кіяні ляжыць бел камень Латыр, на тым белым камні Латыры стаіць залатая кузня...” Або: “На сінім моры ляжыць белы камень, на тым камяні стаіць дуб на дванаццаць какатоў, на тых какатах сядзіць дванаццаць ангалаў...”

Магія каменя мела ў нашых славянскіх продкаў такое ж важнае значэнне, як і магія дрэва, і таксама звязвалася з паняццем Цэнтру. У замовах і казках камень Алатыр-Латыр – аналаг Свяшчэннай Гары – прастола Бога. Камень ва ўсіх культурных традыцыях – універсальны базіс. **Петр** (“Камень”) у хрысціянстве – аснова Царквы. Вось Свету ў антычнага філосафа **Платона** – “Алмазная Вось”. Алмаз сярод камянёў, як і золата сярод металаў, – самыя

каштоўныя і свяшчэнныя, абодва валодаюць светаносным, салярным характарам. Такі ж светаносны Алатыр-камень, пра што неаднаразова гаворыцца ў замовах і ў паданнях. Ва ўсіх цывілізацыях, нават, так бы мовіць, “драўляных”, якою была, бяспрэчна, і славянская, усё ж алтары заўсёды – каменныя. Яны давалі магчымасць гарэць на іх агню, а самі не згаралі. Такім чынам, Алатыр-камень – Сусветны Алтар, ачаг, звязаны з агнём. “Агонь мог быць для дагістарычнага чалавека першым увасабленнем божаскага” (Д. Кэмпбел). Агонь на Зямлі – брат Сонцу на небе (як дрэва – брат чалавеку). Усё гэта рэчы прынцыповага і універсальнага парадку, якія ў аднолькавай ступені тычацца як знешняга Космасу, так і душы чалавека. Кожны з нас, кім бы і дзе б ён ні быў, знаходзіцца ў цэнтры, а ў душы яго, усведамляе ён гэта ці не, хаваецца святло Усеагульнага Розуму, чым законам падпарадкаваны не толькі кожны чалавечы мозг, але і любая прастора.

У розных міфалагічных і рэлігійных сістэмах узнікаюць шматлікія аналагі Прадрэва. Гэта, напрыклад, свяшчэннае дрэва будыстаў Бо, пад якім **Буда** дасягнуў вышэйшай мудрасці. У Бібліі згадваецца не толькі Дрэва Пазнання, але і Дрэва Жыцця: яны растуць, як можна меркаваць, з аднаго караня. У казках сінонім Прадрэва – гарох, па якім герой узбіраецца на неба, дзе знаходзіць чароўныя рэчы.

На Прадрэве, якое звязвае тры асноўныя вертыкальныя сферы Свету, жыве пасрэднік паміж імі. У славянскай міфалогіі гэта ВАВЁРКА, якая раней называлася “мысь”; у грэкаў – бог ГЕРМЕС; у індусаў – АГНІ, бог агня, ледзь не самы старажытны і пры гэтым адзін з важнейшых сярод багоў. Ён разумеўся і вельмі канкрэтна – вогнішча, і абстрактна, як святло ў душы чалавека – святло дабрыні, святло кахання, святло творчасці.

Прадрэва як Вось Свету ўсё фармуе, усё арганізоўвае вакол сябе. Гэта дамінанта: па вертыкалі яна складаецца з трох частак, па гарызанталі – з чатырох, бо, знаходзячыся ў цэнтры, мае па баках чатыры асноўныя напрамкі. Чатырохбаковая схема ляжыць у аснове многіх культавых збудаванняў: пірамідаў, зікуратаў, пагадаў, ступаў, хрысціянскіх храмаў, нават шаманскіх чумаў. Усе яны арыентаваны па баках свету. Ідэя Дрэва была настолькі магутная, жыццядзейсная ў нас, славянаў, што першыя хрысціянскія храмы на Беларусі будаваліся як імітацыя дрэва-ялінкі – з шатровымі стрэхамі. Толькі пасля рэлігійнай рэформы патрыярха **Нікана** ў XVII ст. у праваслаўных храмах Русі пачалі пераважаць купалы-лукаўкі. Але ў драўлянай архітэктуры Беларусі (Палесся) так і застаўся шацёр.

Наогул Дрэва аддзяляе Космас ад Хаосу, гэта як бы сімвал Культуры. Адсюль і значэнне пэўных лічбаў. Прасочым сэнс і важнасць ў розных галінах ведаў так званых сакральных лічбаў, аб’яднаных ідэяй Прадрэва:

Тры: а) **Бог-Бацька – Бог-Дух Святы – Бог-Сын**; б) Бог – Прырода – Чалавек; в) Неба – Зямля – Падземье; г) тры вымярэнні нашай прасторы; д) Цела – Дух – Душа; е) Жыццё – Святло – Слова (Логас); ё) тэзіс – антытэзіс – сінтэз; ж) мінулае – сучаснае – будучае; з) ён – яна – яно (дзіця); і) тры героі, тры дзеянні ў казках; к) рашэнне канфлікту, пастаўленага дуалізмам. Траічнасць свету графічна ўвасаблена ў трохкутніку.

Чатыры: а) у хрысціянстве – *Святая Тройца і Маці Божая*; б) напрамкі свету; в) поры года; г) часткі сутак; д) натурфіласофскія стыхіі – агонь, вада, зямля, паветра; е) чалавечыя тэмпераменты – халерык, сангвінік, меланхолік, флегматык; ё) бакі крыжа; ж) колькасць ног у жывёл; з) рацыянальная арганізацыя. Графічна 4 абазначаецца праз квадрат, у беларускай вышыўцы часта – праз ромб.

Сем як сума трох і чатырох: а) міфалагічныя нябёсы (“Адчуваць сябе на сёмым небе”); б) колеры вясёлкі; в) асноўныя ноты ў актаве; г) дні ў тыдні; д) семерычная сутнасць чалавека (фізічны ўзровень, астральны, ментальны, інтуітыўны, нірванічны, манадычны, божаскі); е) сярэдняя лічба ўспрыняцця інфармацыі чалавекам за адно імгненне; ё) аптымальная колькасць членаў любога калектыву; ж) грахі чалавечыя. Графічна сем увасабляецца сямесвечнікам, які адначасова сімвалізуе Касмічнае Дрэва (у іудаізме сямісвечнік называецца менорай).

Дванаццаць як вынік памнажэння 3х4 – лічба вышэйшай паўнаты і дасканаласці, бо з простых лічбаў дзеліцца на максімальную іх колькасць: 1, 2, 3, 4, 6, 12: а) знакі задзяку; б) месяцы года; в) 12 скандынаўскіх багоў-асаў; г) 12 алімпійскіх багоў; д) 12 апосталаў *Хрыста*; е) 12 кален Ізраілевых; ё) 12-гадовы цыкл кітайскага календара; ж) 12 падзвігаў ГЕРАКЛА; з) падзел юрты на зоны. Графічна 12 увасабляецца праз круг як самую дасканалую з геаметрычных фігур, падзеленую на 12 сектараў.

Такім чынам, Свет і ў лічбах мае дзіўныя супадзенні і адзінства. Усё гэта не што іншае, як праяўленне Сусветнай Гармоніі, Божаскай Прыгажосці. Вобраз Дрэва аб’ядноўвае гэтыя лічбавыя мадэлі. Ён дае цэласны погляд на існае, які захаваўся ў мове, у паэзіі, у жывапісе, у архітэктуры, у рытуалах, гульнях, у псіхалогіі (так, у малюнках дзяцей пэўнага ўзросту дамінуе дрэва). У навуцы дрэва – сродак ілюстрацыі цэлага.

У фальклоры аналагам Прадрэва часцей з’яўляецца дуб. Акрамя шматлікіх замоў, загадак, прыказак і прымавак, дуб сустракаецца ў казках (на ім хаваецца смерць КАШЧЭЯ), а ў песеннай творчасці ён набывае дадатковую сімваліку. Напрыклад, выступае як памяркоўны бацька, старэйшы брат, вельмі часта – жаніх. Дзяўчына спявае: “Ах, прыхіну я галовачку ка зялёнаму дубочку”. У песнях гусяроў і лірнікаў упамінанне аб магутных дубах акрэслівала вобразы народных герояў: **Вашчылы, Карпача, Ветра** і інш. Часта дуб выступае як сімвал чалавечай дабрыні, моцы, сілы, маладосці, кіпучага жыцця.

У прыгожым пісьменстве дуб як аналаг Касмічнага Дрэва найбольш поўна прадстаўлены ў **Якуба Коласа, Янкі Купалы і Алеся Разанава**. Я.Колас у “Казках жыцця” піша: “У Дрэва павінна быць дзве дарогі – адна ў зямлю [у сваё нацыянальнае быццё – **Т.Ш.**], другая ў гару, да сонца” [агульначалавечае – **Т.Ш.**]. Дуб у раслінным эпасе класіка – самы мудры. Ён, напрыклад, гаворыць: “Чым цікава жыццё, дык гэта тым, што яно, хоць і ідзе па пэўных законах, але вечна змяняецца і разгортвае новыя старонкі”.

У Я.Купалы:

Распусціўшы сучча

У глухім прыволлі,
 Сам адзін расце ён
 На далёкім поле.
 Як цар, у кароне,
 Аб нічым не дбае,
 Ці то стогне бура,
 Ці віхор гуляе.
 На адным ён месцы
 Днюе і начуе:
 Многа казак знае,
 Многа песень чуе.

Вядомы беларускі даследчык **Іван Чарота** лічыць нацыянальным дрэвам беларусаў усё ж не дуб, а вярбу, якая найчасцей сустракаецца ў творах фальклору (дуб хутчэй – міфалагічны персанаж). Для канчатковага вывятлення прыярытэтаў неабходны больш шырокія даследы.

Тэма 7. Крыж як варыянт Прадрэва

Біблейскімі варыянтамі Прадрэва з’яўляюцца Дрэва Жыцця і Дрэва Пазнання, якія, як было сказана, растуць з аднаго караня. Цікава, што ў некаторых рэлігійных тэкстах **Крыж Хрыста** называюць Дрэвам Жыцця. У адным з *апокрыфаў* (святшчэнных тэкстаў, што не ўвайшлі ў Біблію) гаворыцца, што **Хрыстос** быў раскрыжаваны менавіта на Дрэве Жыцця. Адбылося гэта такім чынам. Трэціму бязгрэшнаму сыну АДАМА і ЕВЫ СІФУ было дазволена наведаць Рай, з якога ён вынес галінку Прадрэва і пасадзіў яе на магіле свайго бацькі. З дрэва, што вырасла на магіле АДАМА, цар **Саламон** зрабіў калоны (яны называліся Вааз і Іахін) ля ўвахода ў свой знакаміты храм. Калі вавілонскі цар **Навуходаносар** разбурыў храм, калоны кінулі ў ваду ракі Кедрон. Там яны і знаходзіліся больш за паўтысячы гадоў, пакуль рымскія ваяры не ўзялі іх для таго, каб зрабіць Крыж для **Хрыста**.

Крыж – сімвал надзвычай шматзначны. Усе промні і касмічныя палі перакрываюцца ў Космасе, як і паралелі, мерыдыяны на паверхні Зямлі. Перакрываецца мінулае, сучаснае і будучае; прастора і час; прырода і гісторыя; культура і цывілізацыя; перакрываюцца лёсы народаў і асобных людзей. Сам чалавек, стаўшы з разнятымі рукамі, падобны да крыжа. Крыж з’яўляецца і мадыфікацыяй дрэва.

Існуе два напрамкі чалавечых імкненняў: гарызантальны – у “свет дольні” (напрыклад, да падарожжаў), і вертыкальны – у “свет горні” (духоўныя парыванні і самаўдасканаленне). Сімвалам “дожняга” шляху (ад старажытнаславянскага слова “дол” – поле) з’яўляецца дарога і рака як дарога, сімвалам “горняга” – дрэва і храм. Іх перасячэнне – крыж.

Нацыянальны пейзаж беларусаў – разнастайны краявід, скрыжаванне гарызантальна і вертыкальна: поле, луг, рэчка, дарога – і курган, дрэва, лес, храм.

Многія народы свету неаднаразова перажывалі пачуццё дарогі. Падарожнічалі і нашы неалітычныя продкі – ішлі за жывёламі, але часцей – ратаваліся ад ворагаў, паўднёвых народаў, якія, як з нейкага генератара, праз кожныя 300-500 год, нібы вывяргаліся з Цэнтральнай Азіі. З цягам часу гарызантальны рух пачаў замяняцца вертыкальным – назапашваннем культурных дасягненняў у выніку прыняцця хрысціянства.

Праўда, крыж (ламаны, які як бы імкнецца ўпісацца ў круг) і да хрысціянізацыі існаваў у арыйскай культуры ў выглядзе свастыкі, што сімвалізавала рух сонца па небе, чатыры бакі свету з цэнтрам пасярэдзіне і шмат што іншае. У нашых еўрапейскіх продкаў крыж азначаў агонь, яднанне мужчынскага і жаночага пачаткаў, злучэнне зямлі і неба, увогуле быў знакам жыцця і любові, вечнага кругазаўроту існага.

Відаў крыжа шмат. У першыя стагоддзі нашай эры крыж спалучаўся з манаграмай **Хрыста**. Чатырохканцовы крыж прыйшоў да нас разам з прыняццем хрысціянства. Шасціканцовы замацаваўся ў Вялікім княстве Літоўскім, што і адлюстравана ў герб “Пагоня”. Шасціканцовая форма крыжа (крыж **Еўфрасінні Полацкай**) – самы дасканалы першавобраз Сусвету, сімвал прасторы і часу, шэсць промняў якога – шэсць дзён Тварэння. На Х-падобным крыжы раскрыжывалі Святога апостала **Андрэя**, пад апякунствам якога знаходзяцца ўсходнеславянскія землі. Існуюць і васьміканцовыя крыжы – папскі (каталіцкі) і патрыяршы (праваслаўны). Верхняя скарачаная перакладзіна ў васьміканцовым крыжы азначае дошку з першымі літарамі надпісу, зробленага рымскімі ваярамі: “Ісус Назаранін Цар Іудзейскі” (ІНЦІ або INRI). Ніжняя перакладзіна – месца апірышча ног **Хрыста**. У каталікоў яна прамаая. У праваслаўных скошана: верхні канец – шлях у рай, ніжні – у пекла. Крыж – сімвал ахвяры **Хрыста**, сімвал Новага Завету, сімвал перамогі над смерцю. Крыж любой формы (акрамя Т-падобнага) прызнаецца Царквою.

Усё развіццё цывілізацыі ішло да хрысціянства. Шматлікія міфалагічныя, рэлігійныя сістэмы не што іншае, як падрыхтоўка чалавечых мазгоў да прышэсця **Хрыста**. Момент нараджэння **Хрыста** і яго шлях на Зямлі – вызначальны момант гісторыі. Гэта самае галоўнае, што было ўвогуле ў жыцці чалавецтва. І да таго з’яўляліся вялікія прарокі – **Зараастр, Маісей, Канфуцый, Буда, Лао Цзы, Ілья**, але ўсе яны былі людзьмі, хоць іх вуснамі і гаварыў **Бог**. А **Хрыстос** – сам **Бог (Логас)**, які сышоў на Зямлю. **Хрыстос** з’явіўся, каб даць новы штуршок духоўнаму развіццю чалавецтва. Яго будучы Другі Прыход будзе азначаць кардынальнае змяненне чалавечай эвалюцыі.

Такім чынам, першай мадэллю свету была жывёльная. Яна і сёння захавалася ў многіх сібірскіх народаў. Але ў індаеўрапейцаў была заменена расліннай (часта разам з гарою) як больш прагрэсіўнай. У некаторых народаў Прадрэва было і Дрэвам Лёсу, на кожным лісце якога зафіксаваны лёс усіх людзей планеты. Усе багі і героі арыяцаў імкнуліся да Касмічнага Дрэва, бо на яго лістах у выглядзе рун запісана ўся мудрасць свету. Але на шляху светлых, сонечных багоў заўсёды ляжыць ЗМЕЙ (ЦМОК), які сцеражэ

Мудрасць рун. Багі індаеўрапейцаў – ОДЗІН, АПАЛОН, ІНДРА, ПЯРУН, ГЕОРГІЙ ПЕРАМОЖЦА – змагаюцца з пачварамі і перамагаюць. Толькі ў Бібліі перамог сатана, і людзей прагналі з Раю, пазбавілі Божаскай мудрасці. У гэтай міфалагеме заключаны глыбокі сэнс: людзі на нейкім этапе сваёй гісторыі згубілі адчуванне сваёй адзінасутнасці з Сусветам (гэта і ёсць Божаская мудрасць), а накіравалі прагу пазнання на іншае – на драбязу, знешняе, нязначнае. Для іх выратавання праз даволі працяглы час і быў накіраваны **Сын Божы – Хрыстос**. Ён быў раскрыжаваны на крыжы – Дрэве Жыцця. Крыж пасля таго стаў сімвалам як смерці, так і Уваскрэсення. Гэта адзін з самых багатых паводле зместу сімвалаў чалавецтва.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Што такое мадэль свету?
2. Якія вы ведаеце свяшчэнныя горы чалавецтва або горы, што згадваюцца ў міфах? Ці будаваліся штучныя горы ў сакральных мэтах?
3. Чым абумоўлена багацце сімволікі Сусветнага Дрэва?
4. Пералічыце варыянты Сусветнага Дрэва ў міфах, казках і ў іншых жанрах фальклору.
5. Чаму Крыж – аналаг Сусветнага Дрэва? Пакажыце багацце яго сэнсу.

Лекцыя 6

Тэма 8. Міфы пра стварэнне свету. Розныя версіі светабудовы

План лекцыі:

1. Асноўныя версіі светабудовы. Паходжанне Космасу з Хаосу.
2. Стварэнне Свету з касмічнага Яечка.
3. Творчы акт Дэміурга.

Старажытныя людзі ў значна большай ступені, чым людзі XX і XXI стст. цікавіліся космасам, паходжаннем жыцця, розных прадметаў і з’яў, разумова злучалі мікракосмас і макракосмас, пакутліва ўзіраліся ў сваё месца ў Сусвеце. Касмаганічным міфам – міфам пра стварэнне свету, пра прасторава-часавыя параметры Космасу – належыла важнейшае месца ў міфалагічных сістэмах розных народаў. Асноўных версій стварэння свету ў розных народаў тры.

1. Паходжанне Космасу з Хаосу. Грэчаскае слова Хаос паходзіць ад кораня “cha”, які азначаў: “пастка”, “зеў”, “раскрытая, пустая прастора”. У Антычнай Грэцыі, знакамітай сваімі філосафамі і пісьменнікамі, – існавала некалькі канцэпцый Хаосу, у некаторай ступені паўтораных іншымі народамі, у тым ліку славянамі. Яшчэ **Гесіёд** (VIII ст. да н.э.), адзін з першых мысляроў Грэцыі, называе “першапатэнцыямі” ХАОС, ГЕЮ, ТАРТАР і ЭРАС. Калі перавесці яго тэрміны на сучасную навуковую мову, мы атрымаем: Касмічную прастору (вакуум), планету Зямлю, далей перыферыю

Сонечнай сістэмы або Чорную Дзірку, што ўтварылася ў выніку калапсу зоркі, магчыма нават другога Сонца, якое было ў нашай сістэме (паняцце ТАРТАРУ дрэнна распрацавана ў міфалогіі грэкаў) і, нарэшце, вялікую сілу цягнення (ЭРАС), якая, уласна, стварыла Космас, вызначыла арбіты планетам, надала гравітацыю на Зямлі, садзейнічала жыццю, шлюбным стасункам жывых істот.

Вялікія філосафы антычнасці **Платон** і **Арыстоцель** разумелі Хаос як пустую прастору (вакуум), якая ўмяшчае тыя ці іншыя фізічныя аб'екты. Аднак большасць іншых філосафаў Грэцыі класічнага перыяду лічылі Хаос бязладдзем, неарганізаванай матэрыяй, змяшэннем розных яе формаў. Прыкладна ў тым самым значэнні мы разумеем слова “хаос” і сёння, хоць у апошні час укладваем у паняцце больш сацыяльна-палітычны сэнс: непрацуючыя законы, некампетэнтныя чыноўнікі, атамаванне грамадства, развал эканомікі і культуры. Тут да месца ўспомніць, што і ў час агоніі Рымскай імперыі Хаос атаясамлівалі з Аідам, падземным царствам памерлых, бачылі ў ім тую страшэнную бездань, у якой разбураюцца ўсе формы, знішчаецца ўсё жывое. Прычым рымскія аўтары разумелі Хаос не толькі ў фізічным, міфалагічным сэнсе, але і перажывалі яго глыбока інтымна, змрочна і трагічна. Да такога пафасу далёка сучасным творцам постмадэрнізму, хоць амаль кожны з іх адчувае сябе і грамадства на краі абрыву.

А вось грэкі з іх аптымістычным, жыццесцвярджальным светаадчуваннем не рэфлексавалі на конт будучага канца свету, а імкнуліся па-філасофску зразумець яго пачатак. І хоць яны не аспрэчвалі разуменне Хаосу, сапраўды, як бязладдзя і неўпарадкаванасці, як змяшэння асноўных натурфіласофскіх стыхіяў – зямлі, вады, агню і паветра, – усё ж бачылі ў ім у зародку ўсе рэчы і з'явы, якім належыць у будучым развіцця, разгарнуцца, праявіцца. Антычная думка зводзіла ў адно канцы і пачаткі, жыццё і смерць, інтуітыўна адчувала каласальную складанасць Космасу, у якім пастаянна ідуць працэсы нараджэння, абнаўлення і пагібелі-знішчэння, які ёсць адначасова і нуль (нішто), і бясконцасць. У рэшце рэшт Хаос паўстае як велічны, трагічны вобраз касмічнага першаадзінства, дзе расплаўлена ўсё быццё, дзе яно з'яўляецца і дзе яно гіне; таму Хаос ёсць універсальны прынцып суцэльнага і бясконцага станаўлення, развіцця. У той жа час ён – вечная смерць для ўсяго жывога.

Такім чынам, Хаос – адзін з найбольш складаных вобразаў міфалогіі і паняццяў старажытнай філасофіі. Неабходна дадаць, што толькі надзвычай развітае мысленне здольнае стварыць такога кшталту канцэпцыю. Аўстралійскія абарыгены, напрыклад, не задумваліся пра гэта. І, наадварот, грэкі вельмі поўна і глыбока распрацавалі ідэю Хаосу – найлепш з усіх народаў старажытнасці. Пра існаванне дадзенага паняцця ў германскіх, балтыйскіх, славянскіх народаў сведчаць ускосныя дадзеныя, галоўным чынам абрады і фальклор. Можна меркаваць, што некаторыя вядомыя казкі – рэшткі касмічнага светаразумення. Напрыклад, “Воўк і сямёра казлят”: цёмныя сілы Хаосу паглынаюць Сонца, Месяц і планеты; або “Курка Рабка”:

гіне адно з сонцаў двухзорнай сістэмы, якою была, можна меркаваць, раней наша Сонечная сістэма.

Адна з філасофскіх школ Грэцыі – стоікі – аб’яўляла Хаос вадой. Многія іншыя міфапаэтычныя традыцыі, у тым ліку славянская, схіляліся да такой жа думкі. Штуршком для яе ўзнікнення было, відаць, знаёмства старажытных людзей з Акіянам, здзіўленне і страх перад яго бязмежнасцю, каласальнай сілаю, неўтаймаванасцю, таямнічасцю, дзіўнасцю яго насельнікаў. Гэты страх робіцца яшчэ больш зразумелы, калі прыняць версію Сусветнага Патопа, грандыёзнай паводкі на велізарнай тэрыторыі, можа быць, нават на большасці кантынентаў Зямлі. Сёння некалькі аўтарытэтных навук – біялогія, антрапалогія, батаніка, лінгвістыка, этнаграфія, міфалогія – усё больш аргументавана даказваюць існаванне вялікага матэрыка ў Атлантычным акіяне – Атлантыды. Вялікія астравы ці нават матэрыкі былі і ў Ціхім акіяне – Пацыфіда, у Індыйскім – Лемурыя і нават у Паўночна-Ледавітым – Гіпербарэя, прычым у апошнім яшчэ зусім нядаўна (Зямля Саннікава). Патапленне велізарных масіваў сушы, натуральна, выклікала ўзняцце вады і грандыёзны патап, ад якога людзі выратаваліся толькі ў гарах ці на нашай бязмежнай раўніне, далёкай ад мора. Але ж на нашай тэрыторыі прыкладна ў Х тыс. да н.э. вельмі хутка растаяў ледавік, пасля чаго таксама ўзнік патап, а затым шматлікія азёры, рэчкі ды балоты.

У старажытных касмагоніях, дзе ўсе прыродныя з’явы пераводзіліся на вобразную мову, патап лічыўся ДРАКОНАМ. Адсюль амаль у кожнага народа – міфы і казкі пра барацьбу сонечнага бога з ДРАКОНАМ, ЦМОКАМ – неўтаймаванай стыхіяй. Тэосафы (А. Блавацкая) мяркуюць, што ДРАКОН – таксама і ПАСЕЙДОН (у славянаў ВЯЛЕС), сімвал магіі Атлантыды.

У грэчаскай міфалогіі класічнага перыяду панавалі тры вялікія багі-браты, сыны КРОНА (ХРОНАСА): ЗЕЎС, АІД, ПАСЕЙДОН. Пасейдон – бог мора, але яму і яго нашчадкам належыў і востраў Атлантыда, у далейшым знішчаны ЗЕЎСАМ. Калі браць у гістарычным плане, ПАСЕЙДОН узнік у свядомасці людзей раней за ЗЕЎСА: магчыма, у сувязі з Патопам, і тут тэосафы маюць рацыю. Напачатку бог з універсальнай уладай, пазней ён быў выцеснены ЗЕЎСАМ і яго дачкой АФІНАЙ (міф пра спрэчку ПАСЕЙДОНА і АФІНЫ за зямлю Грэцыі). ПАСЕЙДОН заўсёды знаходзіўся ў апазіцыі да Алімпа і яго багоў, якія сімвалізавалі сабою арганізаваны, упарадкаваны, гарманічны Космас. Пра тое, што ПАСЕЙДОН сімвалізаваў першабытны Хаос, гавораць і яго страшныя, пачварныя дзеці: ЦЫКЛОП, МІНАТАЎР (праўда, сынам яго быў таксама і крылаты конь ПЕГАС, які ўрэшце зрабіўся сімвалам творчага натхнення). Многія рысы ПАСЕЙДОНА, які быў і богам падземным (ён, у прыватнасці, утвараў землятрысы), уласцівыя славянскаму ВЯЛЕСУ, што часам уяўляўся змеяпадобным.

Такім чынам, вада – эквівалент Хаосу. Акіян, мора застаюцца самастойнай сферай, заўсёды небяспечнай для чалавецтва. У той жа час вада нараджае жыццё. Сёння вучоныя лічаць, што вада – самая таямнічая рэч на планеце, своеасаблівая жывая субстанцыя, найбольш каштоўнае з рэчываў.

Многія жывыя істоты ў значнай ступені захавалі сувязь з вадою (земнаводныя). Хімічны састаў чалавечай крыві адпавядае саставу марской вады, пра што здагадваліся і нашы продкі. Таму ў многіх міфалагічных сістэмах свет нараджаецца з вады, напрыклад, у Ведах старажытных арыяў – з першабытнага акіяну.

У рэканструяванай вучонымі беларускай эміграцыі крывіцкай міфалогіі таксама прысутнічае першабытны Хаос як “сiвыя імгняныя прасторы” [А.Хмара] над бязмежным морам. Першабагіня ЖЫВА-КАЛЯДА апладняе бясплоднае мора, уносіць у яго жыццё. Магчыма, гэты матыў – дастаткова позняе запазычанне з Бібліі, дзе *Дух Божы* носіцца над зямлёю, дорачы ёй жыццё. Але ж і ў Кнізе Быцця выкарыстаны надзвычай старажытны матыў, распаўсюджаны, відаць, па вялізнай тэрыторыі Еўропы і Азіі, – матыў узнікнення жыцця, часам нават самой зямлі, з вады. Трывалы выраз “маці – сырая зямля” падкрэслівае непарыўную сувязь зямлі і вады і адначасова звязаны з жаночым пачаткам прыроды.

У многіх міфалогіях зямля ўтвараецца або непасрэдна з вады шляхам яе як бы згушчэння, або падымаецца з дна мора. Прычым часта яе дастае адтуль нейкая водная птушка – лебедзь, вуціца, гусь: гэтак адбываецца ў рускай, беларускай, украінскай, угора-фінскай міфалогіях. Заўважым дарэчы, што ў іўдзейскім арыгінале Кнігі Быцця дотык *Духа Святога* да вады адбываецца праз метафару птушкі, якая выседжвае яечка. Выдатны грэчаскі драматург **Арыстафан** разумеў птушынае царства як адзін з касмічных першапачаткаў (камедыя “Птушкі”). Адсюль вынікае найважнейшая роля птушак у казках і ў песнях усіх еўрапейскіх народаў. Так, у славянскіх казках часта згадваюцца кашулі з пер’яў як своеасаблівая вопратка дзяўчат, што пераўтварае іх у птушак. Магчыма, тут рэшткі татэмізму, а магчыма, уяўленні больш складаныя і паэтычныя. Несумненна, што калі вобразы імклівых, высокалётных арла, сокала былі звязаны з небам, сонцам, мужчынскім пачатакам (адсюль арол суправаджае ЗЕЎСА, ПЕРУНА, сокал персаніфікуе князя і адначасова Сонца ў “Слове пра паход Ігаравы”), дык птушкі водаплаваючыя – з зямлёю і адначасова з вадою. Таму лагічная сувязь прародзіцы-багіні ЖЫВЫ, зямлі і вады. Са слёз ЖЫВЫ (гэта паэтычнае дапушчэнне) узнікае востраў Рай, а на ім – Касмічнае Дрэва, якое ўзнімаецца да Неба. Дарэчы, востраў Вырай-Буян мог быць зусім не толькі ў зямным акіяне-моры, але і на небе. У рускіх захавалася цямянае ўяўленне пра сем нябёсаў, якія абкружаюць Зямлю. Кожнае з іх мае нейкае прызначэнне: для Месяца, Сонца, вятроў, зорак... А сёмае з’яўляецца дном нябеснага Акіяну (у грэкаў быў адзін з першабагоў – АКІАН). Там захоўваецца жывая вада, якая праліваецца на зямлю дажджом. Вяршыня Сусветнага Дрэва якраз узнімаецца над сёмым небам (у духоўных вершах яно называюцца “хлябямі нябеснымі”), і гэта ёсць, уласна, чароўны востраў Ірый ці Вырай, ці Буян. У беларускіх песнях і казках часта гаворыцца пра мора, пра раку Дунай. Можа быць, яны маюць на ўвазе і нябеснае мора, і нябесную раку Дунай? (Я лічу, што словам “Дунай” першапачаткова называлі раку ўвогуле або, хутчэй за ўсё, міфалагічную раку.) Дарэчы, усе старажытныя арыі верылі, што зямныя

рэчкі бяруць пачатак на небе, а наконт свайго Ганга індусы думаюць так і цяпер. А ў Мазырскім раёне Беларусі ёсць возера Буян...

Такім чынам, Акіян не толькі на зямлі, а і на небе. Увогуле першаславяне разумелі Хаос не толькі ў часавым плане – як пачатак Сусвету, а і ў прасторавым: у цэнтры свая, асвоеная зямля, космас, а на перыферыі застаецца хаос ці яго элементы, у тым ліку, вада.

Для нашых продкаў славян дом, вёска, асвоеная тэрыторыя – тое ж, што космас, сваё, роднае. Ужо бліжэйшы лес нясе чужое, варожае, рысы хаосу. Яшчэ ў XIX ст. у некаторых рэгіёнах Беларусі аставаліся надзвычай старажытныя абрады кругавога баранавання або абыходжання цнатлівымі дзяўчатамі вакол вёскі з ручніком, вышытым за адзін дзень у поўным маўчанні. Такі абрад адпраўляўся ў асабліва важныя для грамады выпадкі, у драматычныя моманты жыцця. Рускія для спынення, напрыклад, эпідэміі будавалі царкву за адзін дзень, а беларусы, як бачым, рабілі магічны круг вакол роднай вёскі, аберагаючы яе ад сіл хаосу.

Нельга вітацца за руку або перадаваць што-небудзь праз парог ці нежанатым садзіцца на парог, бо ён – мяжа паміж светам “сваім” і “чужым”. Перасячэнне мяжы заўсёды небяспечнае для чалавека: у далёкія часы да ўсіх межаў, як у прасторы, так і ў часе (Новы год, апоўдзень, апоўначы), ставіліся надзвычай сур’ёзна. Вікінгі хавалі злачынцаў у паласе прыбою – у месцы, якое не належыць ні сушы, ні мору, значыць, на мяжы, і гэта было пакараннем для грэшнай душы.

У нашых продкаў важнай справай лічылася будаўніцтва дома, бо чалавек тут параўноўваўся ў багамі, якія стваралі сусвет. Чалавек таксама будаваў свой свет, ствараў нешта новае, упарадкоўваў быццё. Таму такое вялікае значэнне надавалася часу пачатку работы, выбару месца, будаўнічых матэрыялаў. Жыллё – асвоеная прастора, якая супрацьстаяла неасвоенай, чужой. Дом – важнейшы сімвал культуры, аналаг культурнага космасу, цэнтр чалавечага жыцця. У доме Покуць – зорка, столь – нябесны звод, бэлька – Млечны шлях. Чым далей ад дому, тым больш хаатычнасці, яшчэ не перапрацаванай дзеяннямі багоў ці людзей. Многія абрады нашых продкаў былі скіраваны на барацьбу з параджэннямі Хаосу ў выглядзе розных персаніфікаваных істот, напрыклад, у час Купалля патаплялі або палілі “русалку”, ці “відзьму”, ці “кастраму”. У чарадзеяных казках герой адпраўляецца з дома некуды на перыферыю, у асабліва небяспечнае месца, дзе канцэнтруюцца злыя сілы, тыя, што яшчэ засталіся ад некасмiзаванага хаосу. Некаторыя замовы дэманструюць дэталёва распрацаваны шлях з дома-цэнтра: з хаты праз дзверы (ужо мяжа) на двор, адтуль праз браму на ваколіцу, па дарозе праз поле (тут асабліва неабходна было сцерагчыся скрыжавання дарог), раку (вельмі сур’ёзная мяжа), лес, нарэшце, гару ці мора. Мора, як мы памятаем, аналаг Хаосу, часам яно нават разумелася як пастка страшэннай пачвары (пасля было заменена ЗМЕЕМ ці КІТОМ, што паўставалі з мора: так ДРАКОН выходзіў за АНДРАМЕДАЙ, выратаванай ПЕРСЕЕМ; КІТ глытаў біблейскага ІОНУ, а ў рускай казцы “Канёк-гарбунок” **Пятра Яршова** нават флатылію караблёў).

Такім чынам, вада – сімвал Хаосу і ў той жа час тое ўлонне, чэрава, у якім нараджаецца жыццё. Востраў Буян на моры-акіяне – сакральны цэнтр Свету, самае прыгожае і шчаслівае месца. З мора нараджаюцца ўсе еўразійскія багіні прыгажосці і кахання: грэчаская АФРАДЫТА, рымская ВЕНЕРА, славянская МАЙЯ, індыйская ЛАКШМІ. Вада – эквівалент усіх жыццёвых сіл (адсюль “жывая вада” ў казках), вада ачышчае, пасля чаго чалавек як бы нараджаецца нанова (сімволіка хрысціянскага хрышчэння), гэта тое рэчыва, што мае дачыненне і да жыцця, і да смерці.

2. Свет нараджаецца з Яечка. У многіх народаў свет узнік з велізарнага Касмічнага Яечка. Касмічнае Яечка – адзін з найбольш архаічных касмалагічных архетыпаў. Сустрэкаецца ў індаеўрапейскіх, семіта-хаміцкіх, фіна-угорскіх, тунгуса-мангольскіх, кітайска-тыбецкіх, палінезійскіх, афрыканскіх, індзейскіх і іншых народаў. У еўрапейскай філасофіі гэтая канцэпцыя ў найбольш развітай форме прадстаўлена ў *орфікаў* – паслядоўнікаў легендарнага АРФЕЯ.

У індусаў Яечка БРАХМЫ – гэта шар з зорак дыяметрам “18 квадратыліянаў ёджан”, гэта значыць, прыкладна 4000 светавых год, што адпавядае памерам невялікай Галактыкі. БРАХМА – вярхоўны бог індуізму – нараджаецца ў Праяечку залатым зародкам, а далей сілаю сваёй думкі раздзяляе Яечка на дзве палавіны: з адной утвараецца Неба, а з другой – Зямля. Пра гэткую ж мадэль светабудовы можна прачытаць у народным эпасе угора-фінаў “Калевале”. Праславяне ўяўлялі Зямлю ў выглядзе жаўтка, абкружанага, як бялком, вадой з усіх бакоў. Але ў больш архаічных варыянтах Сусвет бачыўся залатым яечкам, што і адлюстравала вядомая дзіцячая казка “Курка-Рабка”. У казцы знік увесь міфалагічны антураж, застаўся толькі закадзіраваны вобраз-сімвал. Спробу расшыфраваць яго зрабіў вядомы рускі паэт Сярэбранага веку **Максіміліян Валошын** у эсе “Апалон і мыш”. Паэт-даследчык даказаў, што ў Антычнай Грэцыі быў распаўсюджаны культ АПАЛОНА СМІНФЕЯ (МЫШЫНАГА), які ўвабраў памяць пра надзвычай старажытныя гістарычныя падзеі, сапраўдны сэнс якіх быў незразумелы ўжо нават ў часы **Гамера** (VIII ст. да н.э.). МЫШ – вобраз дэградаванага ДРАКОНА, і напачатку АПАЛОН-СОНЦА быў пераможаны ДРАКОНАМ-ХАОСАМ, а затым перамог яго сам. М.Валошын лічыў, што залатое яечка ў казцы цудоўнае, але мёртвае: жыццё з яго ўзнікнуць не можа. Яно разбіта мышшу і ператвараецца ў творчы сімвал – недзе там, на дне апалонаўскага мастацтва. Між тым простае яечка – гэта вечнае вяртанне жыцця, вечны выток адраджэння. Я дазволю сабе працягнуць разважанні знакамитага паэта-містыка. Разбітае залатое яечка – сімвал касмічнай катастрофы, у выніку якой загінула другое Сонца, што насіла назву Ра. Вось чаму ў народнай творчасці Касмічнае Яечка – і сімвал Космасу як такога, і сімвал Сонца. У адной з пяці старагіпецкіх версій светабудовы Сонцабог ПТА каціць сваё яечка-сонца кожны дзень па небе. Цікава, што імя бога супадае з беларускім словам “птах”. Ва ўкраінскай казцы чалавек падчас

вайны птушак і звяроў дапамог птушкам і як узнагароду атрымаў цудоўнае яечка, у якім заключаны цэлы свет.

У многіх міфалогіях Касмічнае Яечка абавязкова звязанае з птушкамі. Сам БРАХМА насіў ўячэ адно імя – КАЛАХАНСА, што літаральна азначае “гусь-лебедзь”. З апошняй часткі “hansa” шляхам складаных трансфармацый ўзнікла наша “гусь” (у немцаў мужчынскае імя Ганс – гусь). Магчыма, адсюль паходзіць устойлівае злучэнне ў рускім фальклоры – “гусі-лебедзі”. Дарэчы, у індыйскай міфалогіі захавалася і назва першаснага Акіяна, у якім плавала Яечка БРАХМЫ. Ён называўся Нара (проста “вада”). Да гэтага асновы ўзыходзяць словы “пануры”, “нерпа”, “нарвал”, “нераст”, “неруш” (“Неруш” – назва філасофскага рамана беларускага пісьменніка **Віктара Казько**), а таксама гідронімы – рэчкі Нара ў Індыі, Нарва, Нарым і праславянская назва Дняпра – Непра, нашы беларускія рэчкі Нерайшанка, Нерасна, Нератоўка, азёры Неро, Нерыб. Заўважым, што функцыяй светабудовы валодалі ў асноўным водаплаваючыя птушкі: гусі, лебедзі, качкі. Яны дастаюць кавалачак зямлі з дна першаснага Акіяну і ствараюць Зямлю. Выява гэтага акту зафіксавана нават на фасадзе хрысціянскага Георгіеўскага сабора ў рускім горадзе Юр’еве-Польскім (XIII ст.).

Ва ўсіх індаеўрапейскіх народаў яечка як зародак будучага жыцця мела містычнае значэнне і па меры развіцця абрадавай культуры набывала ўсё больш і больш сэнсаў. Яго асноўныя абрадавыя функцыі наступныя: рытуальная ежа (вараныя яйкі на Вялікдзень, яешня на Сёмуху), абмен фарбаванымі яечкамі, гульні з імі. У старажытным Іране задоўга да нашай эры існаваў звычай вітаць адзін аднаго падарункамі-яечкамі, пафарбаванымі ў розны колер. На Вялікдзень славянскі селянін ставіў на стол талерку з зернем, што прызначалася для пасеву, і закопваў у яго фарбаванае яечка. Яшчэ нядаўна на Урале існаваў звычай насыпаць у міску горку з зямлі, густа абсыпаную прарослым зернем пшаніцы. Калі зерне прарастала даволі высока, зямлю абкладвалі яечкамі і ставілі на святочны стол. Падчас будаўніцтва дома яйкі замуроўвалі ў фундамент – яны бераглі дом і яго гаспадароў ад бяды. Па сведчаннях беларускіх фалькларыстаў, “вельмі важную ролю ва ўяўленнях сялян іграе велікоднае яйка, атрыманае ад каго-небудзь першым. Яно быццам бы не псуецца на працягу ўсяго года і мае цудадзейную сілу” [Земляробчы каляндар].

Закадзіраваная формула “свет-яечка” была настолькі міфалагічна трывалая, што перайшла ў хрысціянскую культуру. Яечка – важнейшы літургічны сімвал. Велікодная ноч адзначана весткаю перамогі над смерцю і нараджэннем новага свету. І гэту вестку, гэты дар жыцця ўвасабляе пасхальнае яечка. Язычніцкі сімвал нараджэння Космасу з Сусветнага Яечка набывае сэнс нараджэння выратаванага **Хрыстом** свету. Інакш кажучы, у народнай хрысціянскай свядомасці свет па-ранейшаму нараджаецца з яечка.

Больш за тое, прасторава-часавы кантынуум нашага свету цыклічны. Матэматычна гэта – яечка. Семантыка яго – цела, што нараджае жыццё. Літургічна цела асвятчаецца ў велікодную ноч. Пры гэтым асаблівае значэнне

набывае афарбоўка яечка: раней заўсёды, а сёння пераважна – у чырвоны колер, які ў хрысціянскай сімволіцы звязаны з крывёю *Хрыста*.

У апошні час фарбавання яечкі (у асноўным драўляныя) – важны від народнай і прафесійнай творчасці. На Украіне, дзе спрадвек існавала развітая тэхніка малявання яек, яны падзяляюцца на: а) крашанкі, б) крапанкі, в) маляванкі, г) пісанкі. У маляванках адбілася навакольная прырода – дрэвы, кветкі, жывёлы, птушкі, сімвалы веры – святыя, царкоўкі, крыжы. А вось у арнаментых пісанак адлюстраваны касмаганічныя ўяўленні народа, яго разуменне свету. Арнамент перадае знакі развіцця Космасу, знакі жыцця, мадэль светабудовы. Таму так цікава вывучаць разнастайнасць малюнкаў, арнаментаў фарбаваных яечак – вечнага сімвалу абнаўлення Прыроды, яе неўміручасці.

3. Творчы акт дэміурга. Слова “дэміург” азначае “стваральнік свету”. Напачатку гэта птушка – розная ў розных народаў. У амерыканскіх індзейцаў і ў якутаў Сібіры – ВОРАН, у некаторых еўрапейскіх народаў – СОКАЛ (дарэчы, сокал – татэм **Рурыка**, пачынальніка рода князёў і цароў Рурыкавічаў). Ва ўсходніх славян птушка-косматворца, як правіла, СЕЛЕЗЕНЬ ці ЛЕБЕДЗЬ. У сялян Заанеж’я ў XIX ст. запісана легенда, у якой адчуваецца змяшэнне яшчэ язычніцкіх вераванняў і хрысціянскіх: “По досюльному Окиан-мору плавало два гоголя: один бел-гоголь, а другой черен-гоголь. И теми двумя гоголями плавали сам Господь Вседержатель и Сатана”. Яны абодва даставалі зямлю з дна, і Бог ствараў прыгожыя ландшафты, а Сатана – бездані, пустыні, пячоры. У Салавецкім манастыры захаваўся тэкст старажытнага апокрыфа, у якім дзеючымі асобамі аказваюцца два багі – хрысціянскі і дахрысціянскі, апошні – у выглядзе птушкі-гоголя. Аб’ект адлюстравання ў апокрыфе – свет да стварэння, калі не было нічога, акрамя вады – першаснага Касмічнага Акіяна. Дахрысціянскі бог-птушка зваўся ВЫШНІМ, што падобна да індуіскага ВІШНУ. Ва ўсходнеславянскіх народаў у дэкаратыўным мастацтве захавалася трывалая традыцыя рабіць драўляныя каўшы для вады, віна, піва, мёда, кваса ў выглядзе качкі. У казках гераіня вельмі часта ператвараецца ў качку ці лебедзя. Вобраз птушкі-дэміурга выразна праглядае ў вобразе Святога Духа ў народным праваслаўі. Уласна і ў кананічнай Бібліі *Дух Святы* – у выглядзе голуба.

Архаічная птушка-дэміург адбілася ў пазнейшых, але таксама надзвычай старажытных, вобразах міфалагічных птушак: ГАМАЮНА, СТРАЦІМ-ЛЕБЕДЗЯ, АЛКАНОСТА, СІРЫНА, ФЕНІКСА, ЖАР-ПТУШКІ. Лічыцца, што найбольш старажытная – птушка ГАМАЮН, з чалавечым тварам, вешчая. Імя ўтворана ад агульнаславянскага кораня “гам” (“шум-гам”), “гоман”. Гэта птушка – вястун старажытных язычніцкіх багоў, ахоўніца таямніцаў мінулага, сучаснага і будучага Зямлі і Космасу. У **Аляксандра Блока** ёсць верш “Гамаюн, птица вещая”:

На глядах бесконечных вод,
Закатом в пурпур облеченных,

Она вещаем и поет,
 Не в силах крыл поднять смятенных...
 Вещает иго злых татар,
 Вещает казней ряд кровавых,
 И трус, и голод, и пожар,
 Злодеев силу, гибель правых...
 Предвечным ужасом объят
 Прекрасный лик горит любовью,
 Но вещей правдою звучат
 Уста, запекшиеся кровью!..

Самога А.Блока называлі “Гамаюн”, бо ён прадчуваў рэвалюцыю, будучыя сацыяльныя катаклізмы ХХ ст.

У вобліку дэміургаў паўставалі і жывёлы. Напрыклад, адзін з татэмаў амерыканскіх індзейцаў з племені алкангінаў ЗАЯЦ стаў вышэйшай істотай у Віргініі, Паўднёвай Караліне, на ўзбярэжжы Гудзонава заліва. Вакол яго групаваліся міфы пра светабудову. У некаторых народаў дэміургі – жывёлы, якія ўсё больш антрапамарфуюцца, напрыклад, у Цэнтральнай Амерыцы – ЧАЛАВЕК-ЯГУАР.

У развітых рэлігіях ДЭМІУРГ – БОГ, які не мае чалавечага вобліку – гэта чысты дух, але надзелены некаторымі чалавечымі рысамі, прычым спалучае ў сабе жаночы і мужчынскі пачаткі, напрыклад, РА ў егіпцянах, БРАХМА ў індусаў, ЯХВЕ ў іудзеяў, можна меркаваць, што і СВАРОГ у славянаў.

Найбольш грандыёзная і верагодная карціна Стварэння Свету паўстае ў Бібліі.

Бог стварыў Свет за шэсць дзён – да кульмінацыйнага этапу Стварэння Чалавека. Не трэба разумець сказанае літаральна, бо ў Другім пасланні **Пятра** гаворыцца: “... У Бога адзін дзень, як тысяча гадоў, а тысяча гадоў, як адзін дзень...” [2 Пят., 3:8]. Інакш кажучы, “дзень” у **Бога** – не зямныя суткі, ды нават і не “тысяча” гадоў – гэта іншасказанне, увогуле характэрнае для Святога Пісання. Свет (Сонечная сістэма) ствараўся за даволі працяглы час, раздзелены на шэсць вялікіх перыядаў.

Шэсць дзён стварэння падзяляюцца на два перыяды па тры дні, апісанне якіх канчаецца словамі: “І быў вечар, і была раніца: дзень першы... дзень другі... дзень трэці...” На сёмы дзень **Бог** адпачываў. Гармонія і дасканаласць свету праяўляюцца нават у лічбах – ужо вядомых нам свяшчэнных лічбах 3 і 7. Больш за тое, сучасныя вучоныя пацвярджаюць боганатхнёнасць Бібліі з дапамогай матэматыкі. “Стары Запавет, надыктаваны старажытнагабрэйскай мовай, і Святое Дабравесце, надыктаванае грэчаскай, – невярагодным чынам знітаваны лічбай 7, як, дарэчы, і ўвесь Сусвет... Першы сказ Старога Запавету (“На пачатку стварыў Бог неба і зямлю”) мае сем старажытнагабрэйскіх слоў, якія складаюцца з 28 (4x7) літар” [А.Вейнік]. Кожнае слова Бібліі поўніцца высокім сэнсам і вялікай таямніцаю. Безумоўна, не нам іх разгадваць. Але нельга не заўважыць сувязь Торы з больш раннімі ўяўленнямі еўразійскіх народаў: як

ужо адзначалася, розумы чалавечыя рыхтаваліся да ўспрыняцця Свяшчэннай Гісторыі.

Надзвычай складана зразумець сутнасць **Бога**. Першыя тэалагі хрысціянства, напрыклад **Арыген**, справядліва заўважалі, што **Бог** ёсць Дух (значыць, найперш – інфармацыя), **Бог** ёсць Святло (інакш кажучы, энергія): “Нашы вочы не могуць сузіраць саму прыроду святла, гэта значыць, субстанцыю Сонца, але, сузіраючы яго бляск, яго промні, мы можам уявіць, наколькі вялікі жар яго... Так і наш розум не можа спасцігнуць сутнасці Бога, але ўяўляе веліч Яго па прыгажосці і чароўнасці Сусвету” [**Арыген**]. **Бога** нельга бачыць, але яго можна спазнаць розумам. Розум чалавека (таксама нябачны) у многіх сэнсах роднасны паняццю **Бога**.

У Дабравесці паводле Іаана **Бог** стварае Свет з дапамогай Слова: “На пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Богам было Слова. Яно было ў Бога спрадвеку. Усё праз Яго сталася, і без Яго нічога не было з таго, што сталася” [Іаан, I:1]. Словам стварае Свет і бог старажытнага Егіпта РА. А ўжо БРАХМА рабіў усё існае толькі сілаю думкі: дастаткова яму было падумаць пра прадметы ці з’явы, і яны ўтвараліся. Але на самай справе тое ж – у Бібліі: Слова і Думка тут – паняцці адзінасутныя (Логас). Але ж і **Хрыстос** – **Логас**.

Кожны мастак у той ці іншай ступені, адпаведна свайму таленту, у акце творчасці падобны да **Бога**. Кніга, малюнак, скульптура, вышыўка ёсць бачнае адлюстраванне нябачнага таленту. Як і прырода, чалавек створаны нябачным **Богам**. Той пастулат Бібліі, паводле якога чалавек створаны падобна да вобраза **Бога**, азначае не што іншае, як нараджэнне чалавека-творцы. Чалавек падобны да **Бога** сваёй здольнасцю, магчымасцю ствараць, а таксама сваёй свабодай.

Хаос і Космас. Жыццё і Смерць. **Бог** і Чалавек...

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Якія вы ведаеце розныя версіі стварэння Светабудовы. Што такое Хаос?
2. Чаму вадзі ўспрыямалі як Хаос? Якія багі персаніфікавалі вадзі?
3. Як ствараўся Свет з Касмічнага Яечка?
4. Паразважайце пра Яечка як міфалагічны і літургічны сімвал.
5. У якіх міфалогіях і ў якіх выглядах сустракаюцца багі-дэміургі?

Лекцыя 7

Тэма 8. Салярны культ славянскай міфалогіі

Сонца – нябесны агонь: гэта універсальны і зыходны матыў першабытнай міфалогіі літаральна ва ўсім свеце. Аналогіі паміж сонцам і агнём падказвалі першабытнаму чалавеку сувязі паміж зямнымі і нябеснымі

з’явамі. У скандынаўскай міфалогіі менавіта з зямнога агню багі ствараюць Сонца.

Асваенне агню – самае вялікае праяўленне чалавечага генія. Каб здабыць і працяглы час падтрымліваць агонь, неабходны даволі вялікі інтэлект. Культ агню і сонца прыводзіў да паступовага, вельмі павольнага, але няўхільнага выпявання перадумоў астранамічных, хімічных, арыфметычных, геаметрычных і біялагічных ведаў. Як і ад сонца, ад агню людзі чакалі перш за ўсё цяпла і святла, але з цягам часу паняцці набывалі ўсё больш багаты сэнс.

Вячэрняе сонца каля далягляду і полымя патухаючага вогнішча былі чырвонымі (дзень жа, безумоўна, успрымаўся як белы). А пасля надыходзіў змрок, поўны небяспекі і невядомых пагроз. Чырвонае і чорнае – антыподы: пад чырвоным разумелася цяпло, жыццё, дабрабыт, пад чорным – холад, цемра, смерць. Нездарма першыя фарбы, якімі малявалі людзі каменнага веку, – чырвоныя і чорныя. Трыкалор (белы, чорны, чырвоны) – універсальны код чалавечай культуры.

Некаторыя вучоныя мяркуюць, што першыя імкненні ў людзей збудаваць нешта накшталт сценак жылля ўзніклі не для сябе, а для агню, каб аберагчы яго ад ветру, снегу, дажджу: тыповая канструкцыя ў выглядзе конуса найлепш адпавядала канфігурацыі прасторы, у якім “жыло” полымя. З такога жылля для вогнішча, магчыма, узнік чум, будан з вецця нашых продкаў-славян, курган, пасля егіпецкія піраміды – самыя таямнічыя збудаванні чалавецтва, а таксама язычніцкія храмы, бо найбольш старажытная іх форма – канічная.

Двадзінства – агонь і жыллё, – магчыма, садзейнічала і ўзнікненню жывапісу. **Леанарда да Вінчы** лічыў, што першыя малюнкi былі падказаны менавіта агнём, які адкідваў цень на сцены пячоры: абводзячы цень-сілуэт, чалавек атрымаў контур асвечанай рэчы.

Вогненна-сонечныя вытокі жывапісу і архітэктуры родняць іх з усім, што сілаю ведаў стваралася ў далейшым на зямлі, – ад вытворчасці керамікі і металаў да тэрмаядзернай рэакцыі і лазера.

Агонь адганяў звяроў, ён саграваў не толькі фізічна, але ствараў асаблівую атмасферу для калектыву, аб’ядноўваў людзей – каля вогнішча яны абменьваліся думкамі, пачуццямі, спявалі і танцавалі. Калі вогнішча нарадзіліся сям’я і мараль...

У Антычнай Грэцыі адной з алімпійскіх багінь была ГЕСЦІЯ (у Старажытным Рыме ёй адпавядала ВЕСТА), якая ахоўвала свяшчэнны ачаг кожнай сям’і, кожнага горада і ўсяго народа. Яе алтар у Дэльфах быў агульным ачагом Элады (адначасова ён з’яўляўся храмам бога Сонца АПАЛОНА), і яго ўшаноўвалі намнога больш, чым алтар, здавалася б, галоўнага алімпійскага бога ЗЕЎСА. ГЕСЦІІ прыносілі першыя ахвяры на святах. Гэта гаворыць пра мудрасць грэкаў, якія шанавалі ў вобразе вялікай багіні перш за ўсё сям’ю, затым – грамаду, абшчыну, урэшце – Айчыну.

На алтары агонь павінен быў гарэць днём і ноччу – грэкі верылі: лёс горада звязаны з гэтым ачагом. Агонь тут – сімвал агню сонечнага,

нябеснага. Як толькі з горада, бывала, выганялі ворага, усе сямейныя ачагі гасілі і запальвалі зноў ад сонца, справядліва лічачы, што вораг спаганіў іх сваёй прысутнасцю. Кожная сям'я запальвала ачаг вуголлямі з агульнага ачага горада. Патух ачаг – загінула сям'я. У грэкаў “патухлы агонь” і “захірэлы род” – тоесныя паняцці. У славянаў і балтаў таксама быў нязгасны агонь, які належыў усяму роду, племені – ён так і называўся АГОНЬ, або ЗНІЧ (хутчэй за ўсё літоўская назва, ад яе беларуская “знічка” – зорка). Характэрна, што ў еўрапейскіх казках дзейнічае шмат герояў з імёнамі ад караня “попел”: ІВАН ПАПЯЛОЎ, ЗАПЕЧНЫ, МАЦЮША ПОПЕЛЬНЫ, ПАПЯЛУШКА. Яны адлюстроўваюць ідэю агню сямейнага ачага, з'яўляюцца тыпамі-ўвасабленнямі ўсяго племені, роду.

Агонь у ачагу – сімвал і таго агню, які ў нашых сэрцах, – агню творчасці, агню любові, агню кахання.

Выява агню, сонца, а таксама сям'і – круг (адсюль пярсцёнкі жаніха і нявесты, вянцы ў абрадзе вячання). У крузе пануе згода. Круг – генатып сям'і ў індаеўрапейскіх народаў. Адсюль жа – круг алімпійскіх багоў. Або Круглы Стол караля АРТУРА і яго рыцараў (у кельтаў). Або круг казакаў. Або Веча. Або сустрэча палітыкаў “за круглым сталом”, што азначае роўнасць усіх. Дарэчы, князь у нашых далёкіх продкаў быў ахоўнікам агню, абаронцам ачага. Язычніцкія свяцілішчы – заўсёды круглыя. Найбольш яркі прыклад – Стоўнхендж у Англіі.

Круг, які ад сонца, – знак культуры. Культура – тое, што аб'ядноўвае. Для Сцяга Сусвету вядомы рускі мастак, філосаф і культурны дзеяч **Мікалай Рэрых** узяў знак трох чырвоных кругоў на белым фоне, заключаных у адзін вялікі круг: сімвал адзінства мінулых, сучасных і будучых дасягненняў чалавецтва – вечнага яго адзінства, бо круг спрадвек азначаў і вечнасць. Культ агню-сонца – пачатак і аснова чалавечай Культуры.

Міфалогія СОНЦА, перш чым стаць вялікім Сімвалам і асновай навукі (напрыклад, астрафізікі), прайшла працяглы шлях развіцця.

Рускія вучоныя лічаць сонечныя (саяярныя – ад лацінск. sol – сонца) міфы не такімі ўжо і архаічнымі ў параўнанні з міфамі лунарнымі, ва ўсялякім разе, на іх думку, ушанаванне Сонца звязана з развітым патрыярхатам, дзяржаўнасцю, культам цароў. Але пра тое, што гэта не так, сведчыць надзвычай старажытная рэлігія Егіпта, а таксама цывілізацыя Трыполля, якая існавала часткова на нашай тэрыторыі, а ў асноўным на тэрыторыі Украіны і Малдовы ў IV тыс.да н.э., з'яўляючыся, у сваю чаргу, рэліктам яшчэ больш старажытнай вялікай земляробчай культуры Балкан і Усходняй Еўропы.

З усіх шматлікіх багоў Старажытнага Егіпта галоўным традыцыйна лічыўся бог Сонца РА, прычым вытокі саяярнага монатэізму хаваюцца ў велізарнай глыбіні часоў. Цікава, што імя бога РА ў розных мадыфікацыях сустракаецца ў старажытнаарыйскіх, мангольскіх і нават палінезійскіх народаў: РАХ, РАХУ, АРАХІ, РАЙ. Усё гэта гаворыць на карысць выключнай старажытнасці наймення.

Сонца РА ў Егіпце – таксама паняцце надзвычай архаічнае, прычым на працягу вядомай нам гісторыі ўзніклі розныя іншыя назвы Сонца – АТУМ, АМОН, АТОН, але ўсё роўна назва РА прысутнічае нязменна, толькі дадаецца да новых, напрыклад, АМОН-РА. Усе фараоны Егіпта лічыліся “сынамі РА”. Але гэта не выключная з’ява: ад Сонца выводзілі свае царскія дынастыі старажытныя інкі ў Паўднёвай Амерыцы, індзійскія раджы, кітайскія багдыханы, славянскія князі. Сёння “сынам Сонца” лічыцца японскі імператар.

Выключны факт у гісторыі цывілізацыі – імкненне ўвесці адзінабожжа (монатэізм) у XIV ст.да н.э. – прыкладна за стагоддзе да прарока **Маісея**. Фараон **Аменхатэп IV** (больш вядомы як **Эхнатон**) правёў рэлігійную рэформу і замяніў шматлікіх язычніцкіх багоў (татэмных бажкоў розных плямёнаў) культам аднаго толькі Сонца – АТОНА. Такім чынам, ён сцвердзіў ідэю салярнага монатэізму – да таго вядомаму толькі жрацам – і адначасова вызваліў рэлігію ад міфалагічнага “баласту”.

Рэформа Эхнатона на павярхоўны погляд закончылася няўдачай: пасля яго смерці Егіпет вярнуўся да ўшанавання старых багоў, часта зааморфных (у выглядзе жывёл). Але ўсё роўна Сонца-АТОН застаўся вярхоўным богам. Усё часцей ён пачынае ў гімнах ухваляцца як бог адзіны, прадвечны, сутнасць якога невядомая і неспасцігальная і праяўленні якога – усе іншыя багі. У такой абстаноўцы адбывалася станаўленне светапогляду **Маісея**, які – будзем памятаць – на працягу сарака год быў егіпецкім жрацом.

У мастацтве Егіпта ўсіх эпох выявы Сонца шматлікія і разнастайныя: чырвоны ці залаты дыск, дыск з крыльцамі, вялікае вока, дыск з доўгімі промнямі, на канцы якіх – далонькі. Дыск – гэта бацька РА, промні – сын яго ГОР, а што ж азначаюць ручкі?

Днём СОНЦА падарожнічала па небе (на чаўне або на калясніцы, запрэжанай белымі ці залатымі конямі), а ноччу на чаўне па падземнаму Нілу ў царстве цемры і холаду. Тут на шляху СОНЦА ўставалі шматлікія перашкоды, у выніку пераадолення якіх яно губляла сваю энергію і апоўначы патухала. Але адразу пасля гэтага адбывалася чароўнае адраджэнне СОНЦА: быў там таямнічы выток, які даваў новую энергію начному Сонцу, – СОНЕЧНАЯ МАЦІ. Яе імя напачатку было ФЕНІКС. Далонькі на выявах сонца і ёсць вялікая мацярынская гаючая сіла, якая дае, дорыць энергію кожнаму. Пра маці Сонца гаворыцца і ў некаторых славянскіх казках, напрыклад, у беларускай “Агонь у сэрцы, а розум у галаве”. Пазней жаночая сутнасць ФЕНІКС забылася, часткова яе функцыі ўзяла на сябе вялікая егіпецкая багіня ІЗІДА. Але застаўся надзвычай прыгожы міф пра птушку ФЕНІКС, якая спальвала сама сябе, а пасля адраджалася з попелу такой самай, якой і была, і ніколі не магла памерці. У пазнейшай культурнай традыцыі пад ФЕНІКС пачалі разумець увагуле Сонца, якое памірае ноччу, але адраджаецца: кожную раніцу ўстае такім жа яркім, жыватворным, ззяючым.

Чаму Сонца ўвасоблена менавіта ў вобразе птушкі? Таму што птушкі звязаныя з небам, а значыць, і з сонцам. Сам бог ГОР, сын РА, – маладое,

ранішняе Сонца, народжанае **СОНЕЧНАЙ МАЦІ**, – уяўляўся ў вобразе сокала. **ГОРА**, пад якім разумеўся сонечны прамень, у архітэктуры сімвалізаваў *абеліск*, форма, створаная егіпцянамі і запазычаная пасля іншымі народамі. А вывезеныя старажытныя егіпецкія абеліскі сёння ўпрыгожваюць цэнтральныя плошчы Рыма, Парыжа, Лондана, Стамбула, Вашынгтона.

Характэрна, што ў рэлігійных гімнах рускай секты духабораў сімвалам Сонца таксама быў сокал. Але найбольшую сувязь з традыцыямі Егіпта захоўвае цудоўная казка пра **ФІНІСТА-ЯСНАГА СОКАЛА**, у вобразе якога злілося ўяўленне і пра **ГОРА**-сокала, і пра **ФЕНІКС** – сонечную маці. У казцы, вядомай і беларусам, **ФІНІСТ** днём ператвараецца ў пяро (гэта прамень), што падае ў акно да дзяўчыны, а ноччу – у цудоўнага царэвіча. Зайздрасць і злоснасць родзічаў яго нявесты прыводзіць да таго, што **ФІНІСТ** адлятае ў трыдзiesiąтае царства (гэта сімвалізуе знікненне сонца зімою), дзе, пасля доўгіх падарожжаў і пакут дзяўчыны, закаханыя сустракаюцца.

Я сказала – “сувязь з традыцыямі Егіпта”, але на самай справе гэта сувязь і з нашымі ўласнымі славянскімі, арыійскімі традыцыямі, бо ва ўтварэнні старажытнаегіпецкага этнасу браў удзел і арыійскі субстрат. А магчыма, у іх быў адзіны выток, бо, сапраўды, у міфалогіі Егіпта і Трыполля, як паказаў акадэмік **Б. Рыбакоў**, шмат агульнага.

Не толькі **ФІНІСТ**, але і **ЖАР-ПТУШКА** (у **Петруся Броўкі** ў адным з лепшых яго вершаў “Пахне чабор”: “Сонца за борам жар-птушкай садзіцца”), птушка **РАРОГ**, якая зрабілася эмблемай варажскага князя **Рурыка**, **ЗАЛАТЫ ПЕЎНІК**, які згадваецца ў многіх загадках (“Сядзіць півень на вярбі, звесіў косы да зямлі”), увасабляюць у славян Сонца. Як своеасабліва трансфармуюцца народныя касмаганічныя ўяўленні на працягу тысячагоддзяў і пераплятаюцца з бытавымі матывамі, гаворыць беларуская казка “Залатое пяро”. У ёй галоўны герой **ІВАНЬКА** падняў на дарозе ззяючае пяро (прамень) і аднёс пану, затым па загаду пана злавіў і **ЗАЛАТУЮ ПТУШКУ**, што згубіла пяро. У выніку ў пана пагінула сена, бо птушка ж – у палоне, а, значыць, сонца на небе не было. Па-філасофску ўвасабляе народныя ўяўленні пра згубленае пяро-прамень геніяльны **Якуб Колас** у прыпавесці пра блукаючы Прамень (паэма “Сымон-музыка”). Прамень падарыў сваё святло хмарцы, а не зямлі, куды быў пасланы сонцам, і за тое

Ён быў асуджан на выгнанне
І на бясконцае блуканне
Паміж нябёсаў і зямлі.

Наша пакаленне яшчэ гуляла ў гульню пад назвай “Гусі-лебедзі”. А раней яна мела рытуальны характар: воўк у ёй – цёмная ноч, што імкнецца дагнаць і праглынуць светлыя сонечныя дні – гусей-лебядзей.

Адзін з любімых эпітэтаў народнай паэзіі ўсіх арыійскіх народаў – “залаты” – звязаны, безумоўна, з сонцам. Так, у індыйскай міфалогіі ў **ВАРУНЫ** залаты панцыр, у **ІНДРЫ** палац з золата, ва ўкраінскіх песнях – залатыя сталы, нажы, чаўны, сярпы, у літоўскіх – пярсцёнкі, падковы, ключы,

сёдлы. І ўсюды – залатыя калясніцы, на якіх падарожнічае СОНЕЧНЫ БОГ. Рускія вучоныя **У. Іваноў** і **У. Тапароў** звязваюць такога кшталту тропіку з даволі познім часам, калі золата стала самым дарагім металам. Аднак яны не ўлічваюць археалагічных знаходак апошняга часу. Так, каля балгарскага горада Варна раскапалі некропаль, якому восем тысяч год. Усе рэчы там выключна залатыя, прычым многія звязаны з салярным культам, хоць памешчаны, уласна кажучы, у могілках. Але, як мы памятаем, паняцця смерці як такой у старажытных народаў не існавала: як адраджаецца сонца кожную раніцу, так і яны спадзяваліся на сваё адраджэння пасля памірання.

Асабліва часта Сонца ў глыбокай старажытнасці ўяўлялася ў выглядзе быка, белага ці рыжага, зрэдку гэта былі яго рогі, а паміж імі – дыск. Магчыма, атаясамліванне быка ці тура (“тур – залатыя рогі” ў фальклоры) з Сонцам (а яно было практычна ва ўсіх народаў Еўропы і Пярэдняй Азіі) звязана з тым, што прыкладна з IV тыс.да н.э. кропка веснавога раўнадзенства ўступіла ў задзякальны знак Цяльца. Космас у той час людзі падзялялі на тры ўзроўні: Неба, Зямлю, Падзем’е. Неба ўвасабляў СОНЦА-БЫК; Зямлю – ВЯЛКАЯ БАГІНЯ-МАЦІ – жанчына (у розных народаў пад рознымі імёнамі); Падзем’е, якое часта разумелася як водная стыхія, – ЗМЕЙ-ПАСЕЙДОН-ВЯЛЕС. Нармальны гаспадарчы цыкл, паводле ўяўленняў нашых продкаў-земляробаў, мог ажыццяўляцца толькі тады, калі ўсе тры персанажы знаходзіліся ў цесных стасунках. Вось чаму ВЯЛКАЯ БАГІНЯ вясною ўступала ў свяшчэнны шлюб з БЫКОМ-СОНЦАМ, а восенню – са ЗМЕЕМ-ВАДОЮ, у выніку чаго на свет нараджаліся расліны, жывёлы і людзі. Напрыклад, у найбольш старажытных міфах Індыі (“Рыгведа”) Зямлю ПРЫТХІВІ пакрывае Неба ДЫЯУС у выглядзе быка.

У межах гэтых уяўленняў робіцца зразумелым надзвычай пашыраны культ быка на востраве Крыт (а крыцкая цывілізацыя з’явілася асновай антычнай): у раскапаным палацы-лабірынце знаходзяць велізарныя рогі, шматлікія фрэскі з выявамі быкоў, посуд у выглядзе рагоў ці галавы быка, дробную пластыку, што адлюстроўвае быкоў. Адзін з самых вядомых грэчаскіх міфаў – пра МІНАТАЎРА, забітага вялікім героем ТЭСЕЕМ. МІНАТАЎР – напалову чалавек, напалову бык. Яго знішчэнне магло азначаць канец касмічнай эры Цяльца і пачатак эры Оўна – па часе яно якраз супадае. Гульні з быком, што нагадваюць карыду, намаляваныя на сцянах Лабірынта, мелі, безумоўна, рытуальны характар.

У культавай практыцы старажытных земляробчых народаў у якасці жонкі БЫКА-СОНЦА і ЗМЕЯ-ВАДЫ выступала жрыца ці проста прыгожая дзяўчына (дзяўчаты шырока прадстаўлены як удзельнікі карыды на фрэсках Крыта). Часта абрад канчаўся трагічна. Так, у многіх народаў Азіі яшчэ нядаўна існаваў звычай заручын самай прыгожай дзяўчыны таго ці іншага населенага пункта са ЗМЕЕМ – захавальнікам вады. Яе саджалі на ўбраныя кветкамі ложка і спускалі ў раку. Натуральна, ложка разам са змеевай нявестай пагружаўся ў ваду. У фальклоры пазнейшага часу дзяўчыну ад злога ЗМЕЯ (ЦМОКА) у апошні момант выратаўваў які-небудзь ГЕРОЙ. Успомнім вызваленне ПЕРСЕЕМ АНДРАМЕДЫ, прывязанай на скале як

ахвяру для ЗМЕЯ, што выходзіў з мора. Падобныя да ПЕРСЕЯ асілкі сустракаюцца ў казках літаральна ўсіх народаў Еўразіі. Але не так было першапачаткова: раней такога вызваліцеля народ разадраў бы на кавалкі, бо ён ставіў пад пагрозу будучы ўраджай.

Грэчаская міфалогія захавала шматлікія рэшткі (але толькі рэшткі, у якіх ужо ўсё пераблытана) гэтых уяўленняў. Так, ГЕРА часта ўяўлялася каровай. На востраве Родас існаваў культ ЗЕЎСА ў выглядзе быка. ЗЕЎС крадзе ЕЎРОПУ і перавозіць яе на Крит таксама ў выглядзе белага быка. (Гэты эпізод увасоблены ў вядомай карціне В.Сярова “Выкраданне Еўропы”.) Бог Сонца АПАЛОН, які ў класічны перыяд Антычнасці замяніў сабою ГЕЛІЯСА, забівае залатымі стрэламі-промямі страшнага змея ПІФОНА. Каб ачысціцца ад граху забойства, АПАЛОН хавае ПІФОНА і ўзводзіць над ім Дэльфійскі храм – самае знакамітае, вядомае, найбольш аўтарытэтнае ў антычным свеце свяцілішча. АПАЛОН жа восем гадоў пасвіў статак быкоў і кароў у цара АДМЕТА. Статак быкоў пасе ён і пад Трояй. Неабходна адзначыць, што ў гісторыі індаеўрапейскіх народаў, да якіх належылі і эліны, і славяне, быкі-валы адыгралі выключную ролю: на іх перасоўваліся, на іх аралі зямлю, іх спажывалі ў ежу, з іх скур і рагоў рабілі адзенне і шматлікія бытавыя рэчы.

Акрамя вядомых міфаў пра сонечных багоў ГЕЛІЯСА і АПАЛОНА, рэшткі саярных уяўленняў захаваліся і ў іншых паданнях. Дазволю сабе выказаць некаторыя меркаванні. Ці не адлюстроўваюць 12 подзвігаў ГЕРАКЛА – найбольш вядомага героя Грэцыі – шлях сонца праз 12 сузор’яў Задыяка? Напрыклад, перамога над крыцкім быком – сузор’е Цяльца; над Нямейскім ільвом – сузор’е Льва. Іншыя подзвігі могуць увасабляць найбольш старажытныя назвы сузор’яў, якія ў класічную эпоху, калі пісьменнікі ўжо міфы апрацавалі, забыліся. Версія падказана ідэямі аднаго з найбольш значных вучоных-міфалагаў XIX ст. **А.М.Афанасьева**, які ўсе сюжэты славянскіх казак выводзіў з касмаганічных міфаў.

Другі вядомы даследчык – англічанін **Э.Тэйлар** – выказаў думку, што АРФЕЙ, што спускаўся ў АІД за сваёй жонкай ЭЎРЫДЫКАЙ, – гэта само СОНЦА, якое заходзіць і зноў выходзіць з Падзем’я. Ці не так і герой у славянскіх казках, які шукае сваю каханую, адпраўляючыся ў трыдзятнае царства, пад якім, безумоўна, разумеецца іншасвет (напрыклад, беларускія казкі “Прыгажуня-жонка”, “Шклянныя горы”, “Царэўна-лягушка”)? Дарэчы, і АПАЛОН палову года праводзіць у паўночнай чароўнай краіне ГПЕРБАРЭІ.

Але ёсць і іншая версія пра шукальнікаў іншасвету – яна пра людзей, якія ідуць якраз да Сонца, туды, дзе канчаецца зямля і пачынаецца цудоўная сонечная краіна. “Ёсць адно неўміручае, характэрнае ва ўсе часы і для ўсіх народаў, перажыванне містычнага вопыту, якое выклікана ў нас заходам і ўсходам сонца. Пачатак і заканчэнне дня на нашым небасхіле ёсць натуральны напамін пра “вечны дзень” на ўскрайку зямлі <...> Для язычніцкай свядомасці краіна, дзе начуе сонца, ёсць вобласць сапраўднага і, бяспрэчна, шчаслівага жыцця. Гэта вечны ўзбудзіцель урачыстага настрою, духоўнага і асабліва казачнага пад’ёму”. У сувязі з прыведзенай, надзвычай

глыбокай думкай рускага даследчыка князя **Я.Трубецкага** дазволіў сабе і я выказаць меркаванне, што ў такім імкненні жыве, можа быць, і генетычны ўспамін пра “залаты век” зямнога быцця, калі на небе ззяла два сонцы, і ночы, як і зімы, увогуле не было. Магчыма, ідэя грэхападзення з Бібліі таксама ёсць сімвал пераходу ад нейкага першапачатковага ідэальнага стану ў цяперашні.

Няхай двух сонцаў і не было (я падкрэсліваю, што гэта – сучасны навуковы міф), але ў чалавецтва ўсё роўна заставаўся Ідэал, вечны рухавік імкненняў – Сонца. Людзі спрадвек разумелі, што яны – “дзеці Сонца”. Таму і лепшыя героі іх фальклору мелі адзнакі сонца (“ува лбе сонца, у патыліцы месяц, рукі ў золаце, ногі ў серабрэ”; залатыя валасы ў шматлікіх прыгажунь; залатая зброя ў волатаў і пад.). Залатыя атрыбуты былі і ў іншых параджэннях СОНЦА – залатыя грывы ў коней, залатыя рогі ў тураў, “свінка – залатая шчацінка”, нарэшце, надзвычай шырока прадстаўленыя ў міфах і казках чароўныя рэчы: залатыя яйкі, залатыя ніткі чалавечага лёсу, залатыя ланцугі ад неба да зямлі, залатыя пярсцёнкі, залатыя яблыкі – сродак вечнай маладосці, нарэшце, залатое царства як ажыццяўленне мары казачнага героя. Само Сонца, паколькі яно – найвялікшае і найкаштоўнейшае, што ёсць у чалавека, на Украіне ўяўлялася водбліскам Твару **Божлага** або Вокам **Божым**, чым і тлумачыцца яго ўсёведанне. Асабліва цікавымі з’яўляюцца ўкраінскія і беларускія казкі, дзе СОНЦА паўстае чалавекападобнаю істотай, што выкрадае сабе дзяўчат на зямлі і бярэ ў жонкі. Тут якраз і праявілася спрадвечная мара пра сувязь неба і зямлі, Божаскага і чалавечага. У казках увогуле заўважаецца найбольш відавочнае адзінства царства падземнага, зямнога і нябеснага. Так, ПАДЧАРКА, скокнуўшы ў калодзеж і трапіўшы пад зямлю, узбівае там снежную пярыну МАРОЗА, у выніку чаго снег ідзе – з неба. Або ў маці нараджаюцца на працягу адной ночы тры сыны – вечарам, ноччу і раніцай (ВЯЧЭРНІК, ПАЎНОЧНІК, ІВАН ЗОРКІН). Усе яны ўвасабляюць СОНЦА. Прычым усе тры волата – змагары з ЦМОКАМ, ЗМЕЕМ, які сімвалізаваў Падзем’е літаральна ва ўсіх народаў. Фальклор – закадзіраваная ва ўстойлівых вобразах і сюжэтах родавая памяць народа – дае сотні і тысячы прыкладаў касмічнага стаўлення да свету нашых продкаў.

Людзі верылі, што агонь іх душы – ад сонца: ён робіць чалавека высакародным, добрым, творча-актыўным. Беларускі паэт 30-х гадоў ХХ ст. **Аркадзь Моркаўка** ў сваіх, хоць і не вельмі зграбных, радках выказаў па сутнасці глыбока філасофскія народныя погляды:

Мо таму нас несмяротным палам
Сонца шчодрое адухавіла,
Каб трывожна ў сэрцы трапятала
Неспакойная жывая сіла.

Паэзія звязвае Сонца з маральнымі нормамі. У **Алега Лойкі**:

Суддзёй усходзіць сонца строгім.
На мёртвых і жывых – а д н о.

Пра Сонца-Ідэал у прытчы-версэце **Алеся Рязанавы**: “На даляглядзе, у самым канцы пакручастай дарогі, – сонца, а на дарозе, ва ўсю яго даўжыню,

мы, людзі...” І сёння пішуць, што “мысленне – тая вышэйшая форма, у якой ідзе назапашванне і выкарыстанне сонечнай энергіі. Такім чынам, мысленне – ланцуг усеагульнага кругавароту” [Э.Ільенкоў].

У міфалагічнай гісторыі славян, а значыць, і беларусаў, акадэмік **Б.Рыбакоў** вылучае як бы дзве міфалагічныя эры: эру нябеснага бога **СВАРОГА** і эру яго сына **Сварожыча** – **ДАЖБОГА**. **СВАРОГ** згадваецца ў “Хроніцы” **Іаана Малалы** і ў некаторых фальклорных тэкстах. Пра **ДАЖБОГА** гаворыцца ў летапісах, у “Слове аб палку Ігаравым”, у царкоўных павучэннях супраць язычніцтва. Імя **ХОРС**, што таксама згадваецца ў “Слове...”, запазычана ў цюркскіх народаў, а тыя, у сваю чаргу, як я мяркую, успрынялі імя ад старажытных егіпцянаў, дзе бог сонечнага рання, маладое сонца – **ГОР** – адзін з самых шануемых. У заходніх славян сонечны бог насіў імя **РАДЫГОСТ**, у паўднёвых – **ДАБОГ**.

Пра культ сонца ў беларусаў найбольш яскрава сведчаць народныя звычаі і абрады, прычым характэрна рэлігійнае стаўленне да сонца як такога, а не ўвасобленага ў чалавечым вобліку (паколькі казачныя персанажы **ІВАН БЫКОВІЧ**, **ІВАН СУЧЫЧ**, **ІВАН ПАПЯЛОЎ**, **ІВАН ЦАРЭВІЧ** – усё гэта ўвасабленні **СОНЦА** ў вобразах людзей).

Яшчэ адносна нядаўна – у XIX ст. – беларусы кожную раніцу маліліся на ўзыход сонца. Бацька нованароджанага выносіў дзіця з хаты і “прадстаўляў” усім касмічным стыхіям, найперш – Сонцу. А хаваюць памерлых і сёння пасля апоўдня і абавязкова да захаду сонца: пахавальныя абрады ў найбольшай ступені захавалі сувязь культу продкаў з культам сонца. У Магілёўскай вобласці зафіксавана малітва нявесты Сонцу, што засталася нам ад далёкай язычніцкай спадчыны [І.В.Казакова]. Такім чынам, з Сонцам звязаныя важнейшыя сямейна-бытавыя абрады беларусаў. Але найперш гаворка павінна ісці пра абрады каляндарнага цыклу.

Кожны з вас, я мяркую, задаваўся пытаннем: чаму мы да сёння выкарыстоўваем, здавалася б, нязручны двайны лік часу: паводле трывала замацаваных дат і паводле пераходных, такіх, напрыклад, як Вялікдзень?

Без надзённай патрэбы нічога ў жыцці не працягваецца. Мы можам горка шкадаваць пра страчаныя каштоўнасці, але вельмі многае вярнуць ужо немагчыма. У той жа час некаторыя традыцыі захоўваюцца літаральна на працягу тысячагоддзяў. Нараджаліся і паміралі дзяржавы, народы, багі і рэлігіі, а сярод усіх перамен людзі працягвалі святкаваць адны і тыя ж дні, і толькі назвы іх мяняліся, ды розныя міфы суправаджалі гэтыя святы.

Тое, што мы сёння называем Раждствам, Вялікаднем, Тройцай, – святкуецца людзьмі розных народаў і рас з такіх старажытных часоў, што іх нават і падлічыць нельга. Чаму так? Ды таму, відаць, што гэтыя святы замацоўваюць не проста гістарычныя падзеі, а адзначаюць у самім ходзе часу, у гадавым коле нешта такое, што не знішчыцца новымі ўмовамі побыту, што застаецца нязменным у чалавечых уяўленнях пра свет. Безумоўна, такімі нязменнымі датамі з’яўляюцца толькі пераломы, вяршыні руху зямнога часу.

Для прыкладу возьмем пачатак каляндарнага цыклу – Новы год. Яго можна, аказваецца, перамяшчаць па календары. Нашы продкі славяне-

язычнікі адзначалі Новы год у сакавіку, вясною, калі адраджаецца прырода пасля зімы, што, безумоўна, лагічна. З XV ст. праваслаўная царква ўспрыняла ад Візантыі пачатак года у верасні (і сёння царкоўны год пачынаецца 1 верасня). Нарэшце, ужо некалькі стагоддзяў у нас, як і ва ўсім заходнім свеце, Новы год – з 1 студзеня.

Але вось зіму і вясну, лета і восень месцамі не памянеш. Не адменіш дзён сонцаваротаў – зімовага і летняга і раўнадзенстваў – веснавага і асенняга. Іх было чатыры і застаецца чатыры. І толькі на іх асноўваецца лік часу ва ўсіх народаў Зямлі. Эры можна адлічаць ад Стварэння Свету, ад заснавання Рыма, ад нараджэння продкаў ці ад рэвалюцый – гэты лік паводле чалавечага жадання. Але сеяць ці збіраць ураджай, выганяць свойскую жывёлу на пашу ці касіць траву па сваім жаданні не будзеш. Тут неабходны лік прыродны, што да чалавека не мае дачынення. Тыя народы, чыё жыццё і праца адбываюцца ў адным рытме з жыццём прыроды, ведаюць адзін каляндар – сонечны. Ён пастаянны. Так, у адны і тыя ж дні мы святкуем Раждство і Дабравесце.

Пераходны ж каляндар – паводле Месяца. Аднак Вялікдзень і святы пасля яго, звязаныя з ім, як, напрыклад, Тройца, – вылічаюцца далёка не толькі згодна Месяцу, бо Вялікдзень (Пасха) заўсёды святкуецца ў першую поўню пасля веснавага раўнадзенства. Інакш кажучы, гэта дзень, які аб'ядноўвае абодва календары – сонечны і месяцовы. Ёсць версія, што **Хрыста** раскрыжавалі якраз на дзень веснавага раўнадзенства. Але пасля, у сувязі з лагічнай неабходнасцю адзначаць Вялікдзень пасля яўрэйскай Пасхі (а яўрэі вылічаюць яе паводле Месяца), Вялікдзень стаў рухомым святам. Можна сказаць, што гэта адно з самых геніяльных адкрыццяў у гісторыі чалавецтва – звязаць дзве галоўныя сілы, ад якіх залежыць жыццё людское на зямлі: злучыць сонечны лік (круг цяпла і холада) і лік паводле месяца, якому падначалены не толькі прылівы-адлівы, але і вільгаць у глебе, дажджы і снег, ход жыццёвых сокаў у жывых істотах.

Праўда, у выніку аказаліся храналагічна перамешчанымі некаторыя язычніцкія святы, бо ў славянаў яны нязменна звязваліся з гадавым жыццём **СОНЦА**. Так, мяркуючы па багатай салярнай сімволіцы, Маслянка (руская Масленіца), відаць, прыходзілася зноў-такі на дзень веснавага раўнадзенства. Сёння ж радасная сустрэча вясны і сонца адбываецца ў апошні тыдзень перад Вялікім Поста́м, часта ў пачатку сакавіка, калі яшчэ холадна і поўна снегу.

У эзатэрычным хрысціянстве **СОНЦА** з'яўляецца сімвалам *Логаса*, інакш кажучы, фізічным целам другой інкарнацыі *Святой Тройцы* – **Хрыста**. З гэтага пункту гледжання сонечны міф перадае важнейшыя евангельскія ісціны, бо Дабравесце-Евангелле – не толькі расповяд пра мінулае, а і пра тое, што было, ёсць, будзе.

Самая значная частка жыцця **СОНЕЧНАГА БОГА** (а такія былі ва ўсіх цывілізаваных народаў) заключаюцца ў межах першых шасці месяцаў года: ад зімовага сонцавароту да летняга. Астатнія шэсць месяцаў – перыяд захавання, зберажэння. **СОНЕЧНЫ БОГ** заўсёды нараджаецца ў дзень

зімовага сонцавароту (25 снежня), пасля самага кароткага дня, калі сузор’е Дзевы ўзнімаецца над небасхілам, – ён заўсёды нараджаецца ад Дзевы. Напачатку СОНЦА слабое і кволае, яго дзяцінства поўнае небяспекі, бо царства цемры пакуль пераважае над царствам цяпла (ноч даўжэй за дзень). Але дні павялічваюцца. Нарэшце настае момант перасячэння, вагання сіл цемры і святла (калі дзень роўны ночы) – веснавое раўнадзенства. Бог, народжаны ў зімовы сонцаварот, абавязкова раскрыжоўваецца ў веснавое раўнадзенства, памірае, затым уваскрасае, перамагае “смерць смерцю”, уносіцца на Неба, сваёю сілай наліваючы каласы, аддаючы моц, энергію для выпявання раслін, гадавання жывых істот. У дзень веснавага раўнадзенства паміраў-адраджаўся бог МІТРА ў Іране, ТАМУЗ у Вавілоне, ДЫЯНІС у Грэцыі, ЯРЫЛА ў беларусаў. Усюды – адна ідэя і ўсюды яна прадстаўлена выяваю крыжа. Хрысціянская легенда, якая паўстае ў Сонечным міфе, датычыць не пэўнай Індывідуальнасці – *Ісуса*, а *СУСВЕТНАГА ХРЫСТА*, што сімвалізуе *Боскую Сутнасць* і ўяўляе сабою асноўную Ісціну духоўнай прыроды.

Наступная важнейшая дата – летні сонцаварот (24 чэрвеня). Хоць пасля яго дні робяцца карацейшымі, усё ж найбольш значнае свята ўшанавання СОНЦА – Купалле. Можна лічыць яго апафеозам удзячнасці людзей Сонцу і клопатаў пра яго.

Комплекс купальскага свята надзвычай складаны, ён уключае: 1. Распальванне вогнішчаў і скокі праз іх (культ агня). 2. Купанне ў рэчках, азёрах (культ вады). 3. Карагоды (культ Сонца). 4. Пляценне вяноў і кіданне іх у ваду (культ Сонца, расліннасці і вады ў комплексе). 5. Спальванне чучала, што ўвасабляе смерць, змрок (культ продкаў і Падзем’я). 6. Пераапраанне, маскі (культ продкаў, у тым ліку татэмных). 7. Пошук Папараць-кветкі (сімвал Падземнага, Чорнага СОНЦА).

Я ўжо адзначала, што ў час Купалля, магчыма, заключаліся шлюбны і прымалі новых членаў у род, вось чаму для свята характэрны і значны эратычны элемент. Магчыма, нават назва свята звязана з ідэяй сям’і, як лічыць акадэмік **Б. Рыбакоў**: ад кораня “куп”, які ўтварае гняздо слоў, што абазначаюць з’яднанне людзей: “вкупе”, “купна”, “совокупно”, “купножитие”, “сукупнасць”. Беларускі даследчык XIX ст. **І. Насовіч** таксама прыводзіць у сваім знакамітым “Слоўніку беларускай мовы” слова “купа” са значэннем “збор чаго-небудзь, куча, натоўп”.

Магчыма, слова “Купалле” звязана і з культам бога КУПАЛЫ (блізкім да АПАЛОНА), што азначаў Летняе Сонца. Як бы мы сёння не тлумачылі назву Купалля (а расшыфровак яго – больш за 20), ясна, што першапачатковая назва, на якую забыліся, – тое, што даруе жыццё, шчасце, радасць, інакш кажучы, – РАЙ (у саскрыце слова “raj” азначала: 1. блішчэць, ззяць; 2. з’яўляцца; 3. быць на чале, цараваць).

Такім чынам, сваю залежнасць ад сонца людзі разумелі здаўна. Пачуцці свае яны ўвасобілі і ў літаратуры. Заклікі за Сонца, гімны Сонцу сустракаюцца ўжо ў найбольш старажытных літаратурных творах, вядомых чалавецтву, – у рэлігійных кнігах арыяцаў Авесце і Рыгведзе. У “Рамаёне” –

вялікім народным эпасе індусаў – да СОНЦА-СУР’І звяртаецца галоўны герой РАМА за дапамогай: расшукаць яго любімую жонку СІТУ, выкрадзеную ДРАКОНАМ РАВАНАМ. РАМА, хутчэй за ўсё, сам сын СОНЦА, як і ў нашых казках – ІВАН ЦАРЭВІЧ, але фальклор і гераічны эпас прыхавалі сваю міфалагічную аснову.

Язычніцкія гімны Сонцу амаль у нязменным выглядзе ўвайшлі ў хрысціянскую літаратуру. Напрыклад, у “Слове ў першую нядзелю па Вялікадні” **Кірылы Тураўскага**: “Ныне сонца красуся к высоте восходит и радуся землю огревает...” Сам аб’ект ушанавання надае стылю аднаго з першых беларускіх пісьменнікаў святочную ўзнёсласць, урачыстасць, лірычную танальнасць і ўнутраную сіметрыю.

“Слова аб палку Ігаравым” поўніцца салярнай сімволікай. Русічаў тут называюць унукамі сонечнага бога ДАЖБОГА. Князь **Усяслаў Полацкі** ў вобліку ваўкалака перабягае дарогу ранішняму богу ХОРСУ – гэта значыць, ён больш хуткі за СОНЦА, якое за ноч павінна прасунуцца пад зямлёю з захаду на ўсход. Даследчыкі звяртаюць увагу на важнасць сонечных зацменняў у жыцці прадстаўнікоў дынастыі **Алега Святаслававіча**, да якой маюць дачыненне героі твора: зацменне адбываецца якраз і напярэдадні паходу **Ігара** ў 1185 г. Жонка Ігара **Яраслаўна**, як і РАМА, звяртаецца да Сонца (а таксама да ветру і Дняпра Славуціча) і, можна сказаць, “магія” жаночага кахання выратоўвае героя: Ігар адразу ж збягае з палону. З сонцам звязаны і “залатыя” эпітэты, якімі напоўнена не толькі “Слова...”, але і рускія быліны, скандынаўскія сагі, гераічны эпас шматлікіх народаў. Залатымі там з’яўляюцца і палацы, і вежы, і мэбля, і посуд, і шахматы, і зброя, і коні, і нават розныя жывёлы, як і ў фальклоры.

Іншае разуменне Сонца – як сімвалу ідэальнага грамадства – мы бачым у эпоху Адраджэння і Асветы, ва утапічных раманах XVI-XVIII стст. Вядома, што марксізм-ленінізм з гонарам выводзіў сваё генетычнае паходжанне (па лініі мастацтва) якраз з гэтых твораў. Але сёння мы іх асэнсоўваем інакш. Пры ўсёй непадобнасці утопій адна да другой ім усім уласцівы рысы казарменнага ладу жыцця. Ён праяўляецца ў жорсткай рэгламентацыі быту і мыслення простых людзей. Утапісты гэтым змагаліся супраць індывідуалізму, які нараджаўся разам з раннімі капіталістычнымі адносінамі: яму яны супрастаялі аднолькава. Так, у “Горадзе Сонца” **Тамазы Кампанелы** пануе парадак, блізкі да вайсковага; звяртае на сябе ўвагу і каласальная колькасць чыноўнікаў (як у сённяшняй Расіі), кантроль дзяржавы над прыватным жыццём грамадзян. На мой погляд, свяшчэнная, сонечная, народная ідэя “купы” тут спаганена, дыскрэдытавана.

Зусім іншае стаўленне да Сонца ў вялікіх класікаў XIX ст., якія ў многім абапіраліся на народны светапогляд. Цудоўна-паэтычны, казачны свет пануе ў п’есе выдатнага рускага драматурга **Аляксандра Астроўскага** “Снягурка” (казка, на падставе якой створаны твор, ёсць і ў беларусаў). Пору года і касмічныя стыхіі паўстаюць тут як жывыя, яркія характары. Уражваюць незвычайныя стасункі **МАРОЗА** і **ВЯСНЫ**, ад якіх і нараджаецца **СНЯГУРКА**. Але рухае сюжэт у п’есе вялікае **СОНЦА-ЯРЫЛА**, якому і

спяваюць гімн, і адрасуюць папрокі за трагічную калізію з гераіняй, галоўнае няшчасце якой – няздольнасць кахаць. Вобраз ЯРЫЛЫ ў XIX ст. найлепш захаваўся ў беларусаў.

У геніяльнага **Фёдара Дастаеўскага**, генетычныя карані якога таксама беларускія, амаль няма апісанняў прыроды ў творах. Адзінае, што заўважылі даследчыкі, – касыя промні заходзячага сонца, якія з’яўляюцца ў раманах у самых адказных, кульмінацыйных моманты развіцця дзеяння (гэты матыў вельмі часты, ён сустракаецца больш за 50 разоў). Пісьменнік супрацьпастаўляе промні заходзячага сонца змрочнаму, страшнаму выгляду сталічнага Пецярбурга. Гэты сімвал указвае на светлае і ўзвышанае сярод балотаў, бруду, вечнай макрэчы злога, непрыветнага імперскага горада, варожага простаму чалавеку.

У беларускай літаратуры ўсе класікі звярталіся да матыву сонца, але найбольш часта ён сустракаецца ў творчасці **Якуба Коласа**, што звязана з жыццясцвярджальным, аптымістычным светаадчуваннем пісьменніка. Напрыклад: “На ўсходзе сонца грае // Пераліўным блескам, // Сыпле золата над гаем // І над пералескам”; “Як пасмы золата, праменні, // Бруяцца з сіняй глыбіні”; “Сонца сцэле на ўзгоркі парчу залатую”; “ Сонца – радасць, сонца – казка”. **Янка Купала** марыць пра Залаты век, цудоўную краіну – “Як самае сонца, // Дзе ясна – так ясна, // Як самае сонца, // Дзе шчасна – так шчасна”. Купалава паэтычная думка грунтуецца на антытэзе, у яго “сонца з цемрамі змагаецца”, і таму ўтвараецца асаблівае напружанне матэрыяльнага свету. З другога боку, Купала, які заўсёды так прагна марыў пра вясну, заклікае-замаўляе сонца заключыць шлюб з зямлёю: “З непатульнай, пакорнай зямліцай // Заручыся, шлюб вечны вазьмі”. Часам Купала гаворыць аб “сонца пажары”, аб “сонцавых косах”. Са світаннем ён звязвае нацыянальнае Адраджэнне, як і з вясною, маладосцю, дзявоцкасцю (чысціня, сінанімічная святлу).

У міфалогіі **СОНЦА** падарожнічала ноччу па вадзе на чаўне, які цягнула качка ці лебедзь. Днём, як вядома, яно імчыць па небе на калясніцы, запражанай вогненнымі конямі (у славян – чатырма, якія сімвалізуюць чатыры бакі свету). На многіх творах дэкаратыўнага мастацтва славян (каўшы, вільцы на стрэхах хат) сустракаюцца галовы коней ці птушак, а часам яны нават зліваюцца, так што цяжка адрозніць, што ж адлюстравана. Сутачны ход **СОНЦА** прадстаўлены салярнымі знакамі і на франтонах хат, на прасліцах, у саламяных вырабах – самых дасканалых і прыгожых, як было адзначана на Міжнародным фестывалі саламянага мастацтва ў жніўні 2003 года, менавіта ў беларусаў.

Я ўжо згадвала **СОНЦА ПАДЗЕМНАЕ (ЧОРНАЕ)**, тое, што перасоўваецца ноччу пад зямлёю. Асабліва важнае значэнне мае гэткае сонца ў германскіх народаў. Цікава, да зямных глыбін вызначыла ўрэшце глыбіню нямецкай філасофіі і прыгожага пісьменства. Рух **СОНЦА** пад зямлёю надзвычай падрабязна распрацаваны ў егіпецкай рэлігіі (тут яшчэ не ўсё расшыфравана). Сонца **РА** падарожнічае на чаўне па падземнай рацэ, сустракае на сваім шляху шматлікія перашкоды, але нязменна іх

пераадольвае. З СОНЦАМ звязана і пасмяротнае існаванне душы. Мэта яе – трапіць да РА ў човен і суправаджаць яго ў штодзённых падарожжах, што і забяспечыць душы бессмяротнасць. Атрымоўваецца, што душа зліваецца з Сонцам. Дарэчы, і старажытныя арыіцы верылі, што душы памерлых пасля смерці ляцяць на Сонца і даюць яму энергію, якая і падтрымлівае жыццё на Зямлі. Нашы продкі беларусы, безумоўна, таксама цікавіліся цэновым, іншасветным бокам Прыроды. Але на ўсходзе Еўропы не было таго інтымнага зрастання з нетрамі Зямлі, з яе глыбінямі, з ЧОРНЫМ СОНЦАМ, таго цяжкага цягнення Падзем'я, якое ёсць у англасаксаў і германцаў (гэта невыпадкова, бо яны – на захадзе, на закаце сонца). Сімвалам зносін СОНЦА НЯБЕСНАГА і ПАДЗЕМНАГА ў славяна-балтаў можа быць бурштын, што знаходзяць на беразе Балтыйскага мора – у Летуве. Бурштын – застылае сонца, якое зацвярдзела ў моры – стыхіі Падзем'я. Бурштын канцэнтруе электрычнасць, збірае энергію абодвух сонцаў, бо электраток – адваротнае ад Сонца цячэнне, перанос энергіі ў свеце, сцягненне полюсаў. Значыць, у нас – *кругазварот, несупынны, пастаянны, пераход аднаго стану ў другі: жыцця ў небыцця, небыцця – зноў у жыццё. Народная філасофія сцвярджала, што ўсё ў свеце – дабро, бо ўсё – адзінае, ліха-зла не існуе, гэта часовае адхіленне ад нормы, для таго толькі, каб дабро было бачным, каб яго лепш адчуваць...*

Культ Сонца – самае істотнае, што характарызуе міфалогію славянскіх народаў.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Як адбіўся культ Сонца ў народаў свету?
2. У чым заключаецца сувязь культу Сонца ў старажытных егіпцянаў і ў славян?
3. Як адбіўся культ Сонца ў казках і іншых жанрах фальклору?
4. Паразважайце пра сувязь культу Сонца з каляндарнай абраднасцю славян.
5. Прывядзіце ўласныя прыклады тропікі, звязанай з Сонцам, у мастацкай літаратуры – беларускай, рускай, славянскай (польскай, балгарскай, сербскай, украінскай і інш.).
6. Як адбіўся культ Сонца ў архітэктуры і выяўленчых мастацтвах?
7. Што азначае ЧОРНАЕ СОНЦА?

Лекцыя 8

Тэма 9. Лунарыяны міфы

План лекцыі:

1. Антычныя і славянскія багіні Поўні.
2. Славянскія міфы пра Сонца і Месяц (Поўню).
3. Поўня ў фальклору беларусаў.
4. Сучасныя міфы пра Месяц.
5. Вобраз Поўні ў літаратуры.

Лацінскае “Luna” па-беларуску Месяц. Але для міфалагічнай назвы спадарожніка Зямлі я выбрала назву ПОЎНЯ. Гэта галоўная дзеючая асоба надзвычай старажытных міфаў, зафіксаваных ва ўсіх народаў свету.

Усе ўсходнія ўяўленні пра ПОЎНЮ падводзяць да дзіўнай высновы, што яна – маці ЗЯМЛІ (“Luna”, магчыма, ад “лона”, “улоння” – гэтак называлі мацярынскую вантробу). Жыццё на ёй узнікла раней, чым на нашай планеце. Калі ўсе стадыі яго на ПОЎНІ дасягнулі вышэйшага пункту, яна перадала свае жыццятворныя пачаткі на ЗЯМЛЮ, сама ж засталася ў літаральным сэнсе слова мёртвай планетай. І хоць цела яе пазбаўлена душы і жыцця, але яно распадаецца і атручвае сваімі нябачнымі выпраменьваннямі маладую ЗЯМЛЮ. Эманацыі ПОЎНІ адначасова і карысныя, і шкодныя. Для параўнання: трава і расліны нідзе так добра не растуць, як на могілках, між тым трупная атрута нясе хваробы і смерць.

Такім чынам, ЗЯМЛЯ з’яўляецца як бы параджэннем ПОЎНІ. Прыкладна такой жа думкі трымаліся ўсе акультысты XIX-XX стст, якія глыбока вывучылі ўсходнюю і антычную міфалогію. У грэкаў серпік маладога месяца быў сімвалам Царыцы Нябеснай – АРТЭМІДЫ, бо яе брат АПАЛОН – СОНЦА. Бязшлюбнасць брата ды сястры як бы падкрэслівала іх касмічную адзіноту.

У рымскай міфалогіі АПАЛОН называўся ФЕБ, а яго сястра – ДЫЯНАЙ. Яна мела эпітэт Травія – “багіня трох дарог”, бо яе адлюстраванні памяшчалі на ростанях. Разумелася гэта як знак яе трайнай улады: на небе, на зямлі і пад зямлёю. Праўда, тры дарогі можна разглядаць і ў іншым сэнсе: як жыццёвыя дарогі, як тры ўзросты жанчыны. Вядомы англійскі даследчык і пісьменнік **Роберт Грэйвус** лічыць, што тры фазы ПОЎНІ – маладая, поўная і на схадку – сімвал дзяўчыны, замужняй жанчыны і старой. Адпаведна разумеліся і поры года: вясна – цнатлівая маладая дзяўчына (так жа і ў нашага **Янкі Купалы**), лета – німфа (жанчына ў рэпрадуктыўным стане) і зіма – бабуля. З дзяўчынай звязана было неба, з замужняй жанчынай – зямля і са старой – падзем’е. Яны ў грэкаў персаніфікаваліся ў багіняў: СЕЛЕНУ, АРТЭМІДУ і ГЕКАТУ, але ў рымлян усе функцыі ўзяла на сябе ДЫЯНА. Такім чынам, ПОЎНЯ была, безумоўна, адна, але тры яе фазы лічыліся рознымі істотамі. Сітуацыя з ПОЎНЯЙ дапаможа нам зразумець розныя інкарнацыі (увасабленні) іншых багоў.

Ва ўсіх блізкіх да нашага рэгіёну вобласцях Еўропы і Азіі СОНЦА і ПОЎНЯ (МЕСЯЦ) разумеліся як кроўныя родзічы: або як брат і сястра, або як муж і жонка ці, наадварот, жонка і муж. Так, у балтаў МЕСЯЦ, маючы жонкай СОНЦА, заляцаецца да ранішняй зоркі АЎШРЫ (АЎРОРЫ ў рымлян, ЭАС у грэкаў, ДЗЯННІЦЫ ў беларусаў). Раз’юшаная СОНЦА мячом (промнем) разрубае твар здрадніка МЕСЯЦА, прычым гэта паўтараецца перыядычна і пастаянна, бо, як мы памятаем, час у старажытнасці мысліўся як выключна цыклічны, і не лінейны. Гэткім чынам міф тлумачыў змяненні формы Месяца.

МЕСЯЦ і СОНЦА ў выглядзе мужа і жонкі паўстаюць і ў Паўночнай Расіі, прычым іх вяселле святкавалася ў дзень летняга сонцавароту – на Купалле. Рускія паморы, што жывуць на поўначы, як вядома, паходзяць з старажытнага Ноўгарада, блізкага да тэрыторыі балтаў. Так што выток міфа, хутчэй за ўсё, адзіны – арыійскі. У сучасных міфарэстаўрацыях (на аснове фальклору) і СОНЦА, і МЕСЯЦ – браты-супернікі з-за прыгажуні ЗОРКІ-ЗАРАНІЦЫ, якую МЕСЯЦ крадзе ў СОНЦА. У некаторых рэгіёнах Украіны СОНЦА ўвасабляецца ў вобразе жанчыны, якая нерухома стаіць у небе над святым месцам Ерусалімам, ноччу ж Зямля паварочваецца і затуляе сабою СОНЦА. Аднак у іншых вобласцях Украіны СОНЦА – мужчынскі персанаж, а ПОЎНЯ – жаночы, як у большасці індаеўрапейскіх народаў. Тое ж тычыцца Беларусі. Тлумачыць падобную супярэчнасць уплывам антычнай міфалогіі было б спрашчэннем. Тут, відаць, усё больш складана. Магчыма, у арыійскай і яшчэ нават даарыйскай цывілізацыі АДІНАЕ ВЯЛІКАЕ БОЖЫШЧА мела два твары – сонечны і месяцавы, дзённы і начны, мужчынскі і жаночы, інакш кажучы, уключала ў сябе важнейшыя бінарныя апазіцыі, супрацьлеглыя пачаткі Сусвету. Днём яно паўставала адным сваім бокам, ноччу – іншым. Толькі такім чынам можна растлумачыць розную трактоўку адных і тых жа касмічных аб'ектаў у аднаго народа ці ў блізкіх народаў. Праўда, у мяне ёсць яшчэ адна версія: змяшэнне цывілізацый – Трыпольскай матрыярхатнай, у якой СОНЦА – жанчына, і індаеўрапейскай патрыярхатнай, дзе СОНЦА – мужчынскі персанаж. У народным хрысціянстве ўкраінцаў і беларусаў ПОЎНЯ – гэта твар КАІНА – сына АДАМА і ЕВЫ. ЗЯМЛЯ ў старазапаветныя часы не прыняла братазабойцу, а МЕСЯЦ прыняў. **Бог** яго і пакараў: паставіў сваю пячатку – вось адкуль плямы на Месяцы. У гэтых фантазіях ужо яўна адчуваецца ўплыў Бібліі. Паводле ж народных уяўленняў саміх яўрэяў, ПОЎНЯ з плямамі – твар вялікага прарока **Маісея**, – тут негатыўнае адценне, натуральна, поўнаасцю адсутнічае.

Ёсць у міфалагічных сістэмах славян жаночыя істоты, функцыі якіх блізкія да функцый антычных багінь ПОЎНІ. Так, рускія даследчыкі пачатку XIX ст. **А. Кайсараў** і **Р. Глінка** лічаць польскую багіню ЗЕВАНУ, што апекавала лясы і паляванне, блізкай да ДЫЯНЫ. Была ў заходніх славянаў і ТРЫГЛАВА, падобная да ДЫЯНЫ ТРАВІ. У ТРЫГЛАВЫ як быццам было тры галавы і ў руцэ яна трымала серпik месяца. Адзін з яе храмаў знаходзіўся каля горада Брандэнбурга, раней славянскага. Прысвечаны ёй быў чорны конь, тады як СОНЦУ – белы. Сучасныя даследчыкі знайшлі ў старажытных помніках імя ўкраінскай ДЫДЫЛІ – багіні дзетанараджэння, расліннасці, а таксама і Поўні. Ёй прыносілі ахвяры і прасілі даць дзяцей. Прадстаўлялася яна па-рознаму: або цяжарнай жанчынай у вянку, з кветкамі ў руках, або маладой дзяўчынай, захутанай з галавою ў чорны плашч, з паходняй у руках (паходня – сімвал пачатку новага жыцця, таму сёння на Украіне яна – абавязковы арыбут вясельнай абраднасці). Магчыма, былі і іншыя персанажы, але ясна, што іх імёны ўжо назаўсёды страчаны.

Ушанаванне Месяца зафіксавана практычна ва ўсіх народаў свету. У інскай цывілізацыі старажытнага Перу Месяцу былі прысвечаны жахлівія,

жорсткія абрады – прынясенне крываваых чалавечых ахвяр. Мяркуюць, што там і войны вяліся толькі дзеля таго, каб браць палонных і прыносіць іх пасля ў ахвяру зоркам і галоўным чынам Месяцу. Чаму начное свяціла патрабавала менавіта крываваых ахвяр? Я мяркую, гэта звязана з тым, што Поўня найбольшы ўплыў аказвала на ваду – адсюль прылівы і адлівы ў Сусветным Акіяне – самае відавочнае праяўленне такога ўплыву. Кроў чалавечая па хімічнаму складу адпавядае саставу марской вады (праўда, адкуль гэта ведалі індзейцы Амерыкі?), таму Поўню і “кармілі” тым, з чым яна была звязана на Зямлі. У прынцыпе Поўня – менавіта поўны месяц – дзейнічае на ўсіх, бо, як мы ведаем, чалавек на 70 % складаецца з вады. Таму так неспакойна адчуваюць сябе некаторыя людзі, калі на небе поўны круг. Дарэчы, у нашым рэгіёне ў народзе сачылі за тым, каб Поўня не “заглядвала” ў вокны, не кідала свой водбліск непасрэдна ў хату, у той час як для сонечных промняў, наадварот, адчынялі вокны. Страх перад Поўняй у доме (закрытым, асвоеным космасе) быў звязаны з верай, што Месяц прыцягвае да сябе, што яго святло, упаўшае на цяжарную жанчыну, прывядзе да нараджэння ведзьмака ці ведзьмы, нарэшце, што да месяцавага промня, яго светавой дарожкі злятаюцца душы памерлых.

У еўрапейскім фальклоры СОНЦА і МЕСЯЦ паўстаюць у розных выглядых. Вядомая казка “Сонца, Месяц і Воран Воранавіч” сустракаецца ў літоўцаў, латышоў, беларусаў, нарвежцаў, шведаў і рускіх. У казцы СТАРЫ выдае замуж дачок за названых у загалоўку персанажаў, пасля наведвае іх, і кожны зяць яго нечым уражвае: на целе СОНЦА смажацца аладкі, МЕСЯЦ сваім пальцам асвятчае лазню, а ВОРАН ВОРАНАВІЧ хавае старога пад сваім крылом (апошні персанаж, звязаны, бясспрэчна, з богам Падзем’я, відаць, з ВЯЛЕСАМ ці сам ён і ёсць ВЯЛЕС). Незразумелым тут з’яўляецца шлюб касмічных аб’ектаў з зямнымі жанчынамі: сюжэт набыў ужо спецыфічна казачныя рысы і ў многім страціў сваю архаічную касмаганічную аснову. Але ў фальклоры нічога проста так не бывае. У яго міфалагемах, сюжэтах і вобразах заўсёды закладзены нейкія архаічныя веды, ключы да разумення якіх, як правіла, страчаны. Фальклор увабраў у сябе ў спецыфічнай кампактнай сімвалічна-вобразнай форме многія факты этнагенезу, гісторыі народа, светапоглядныя ўяўленні, культавыя рытуалы, абрады, павер’і і шмат чаго іншага.

У вядомым зборы ўсходнеславянскіх казак **А. Афанасьева**, які збіраў народную творчасць ў першай палове XIX ст., прыведзена беларуская казка пра цудоўныя ператварэнні забітых дзяцей у дрэвы, баранчыкаў, а затым зноў у людзей. Гэты матыў мае паралелі ў палякаў, чэхаў, славакаў, украінцаў. Але толькі ў беларускай казцы даецца воблік забітых дзяцей: “на лбе па месяцу, у патыліцы па звездах”. Такое апісанне, якое сустракаецца і ў іншых беларускіх казках, – слабое водгулле старажытных касмаганічных міфаў пра нараджэнне цудоўных блізнят. Магчыма, маюцца на ўвазе дваіныя зоркі: і наша Сонца некалі ўваходзіла ў такую сістэму, маючы “брата” (можа быць, ім быў некалі Юпітэр, але, хутчэй за ўсё, другое Сонца калапсавала,

стаўшы так званай Чорнай дзіркай – адсюль міф пра упалага анёла – ЛЮЦЫПАРА).

Неяк звязаны з Сонцам, Месяцам, зоркамі залатыя, сярэбраныя і медзяныя царствы, палацы, ключы, пярсцёнкі, куфэры, яечкі.

У цэлым для індаеўрапейскіх казак усё ж больш характэрны сонечны культ. Затое ў песнях Месяц – надзвычай часты персанаж, але, як правіла, заўсёды ў звязцы з Сонцам і зоркамі. Амаль ва ўсіх выпадках гэтыя вобразы служаць фальклорнай ідэалізацыі героя:

На маладым шапачка, як месяц свеціць,
На ім паясочак, як зоры зарэюць.

Або:

Ці не сонца яго радзіла?
Ці не месяц яго ўзгадаваў?
Ці не зоры яго калыхалі?

У песнях самых розных жанраў герою жадаюць быць прыгожым, “як ясен месяц”. У многіх песнях “краснае сонца” сімвалізуе гаспадыню, а “ясны месяц” – гаспадара. У любоўных песнях месяц – закаханы хлопец, а зара, зорачка – дзяўчына.

Дарэчы, на падставе міфаў і народнай паэзіі можна вывесці наступную выснову: калі СОНЦА ва ўяўленнях – жаночага роду, дык жанчына абавязкова замужняя, ЗОРКА ж – заўсёды цнатлівая дзяўчына.

Вельмі часта згадваецца месяц у каляндарна-абрадавай паэзіі. Прычым тут Сонца і Месяц – не толькі ў параўнаннях, не толькі служаць тропамі, а і ўзводзяць матыў песні да касмаганічнага міфа. Так, у рысах КАЛЯДЫ – язычніцкага божышча – праглядаць касмічныя і прыродна-метэрыялагічныя элементы:

Прыехала Каляда на белым кані,
Яе конічак – ясен месячык...

Часта ў песнях згадваюцца “яснае сонца”, “свецел месячык”, “дробненькі дожджык” як дарагія госці, як “тры радасці”, што нясуць калядоўшчыкі ў дамы дбайных гаспадароў.

Свята Купалля прысвечана Сонцу, але ў песнях часты зварот да Месяца, што таксама можна тлумачыць дачыненнем да купальскіх урачыстасцяў усіх важных касмічных аб’ектаў. Свята Купалля прадстаўляла спаборніцтва, барацьбу, але і саюз, шлюб агня і вады, мужчыны і жанчыны, сонца і месяца, жыцця і смерці.

У беларускіх замовах, ледзь не самым старажытным жанры фальклору, месяц дапамагае перш за ўсё ад зубнога болю: “Ёсць на свеце тры царыкі: ясен месяц на небі, сіні дуб на зямлі, чорны камень у вадзе. Як гэтым царыкам не піць, не гуляць і ўмесце не схадзіцца, так у раба Божага Івана зубам балець не гадзіцца”. Названыя аб’екты – месяц, дуб і камень – адпавядаюць асноўным сферам – Небу, Зямлі і Падзем’ю, якое заўсёды звязана і з вадой. Як бачым, месяц названы царом неба.

Вельмі часта ў замовах гучыць зварот да МЕСЯЦА як да ўладара іншасвету, што стасуецца з міфалагічнымі ўяўленнямі:

- Маладзік ты маладзік, ці быў ты на тым свеце?
- Быў.
- А ці баляць у мёртвых зубы?
- Не, не баляць.
- Дык няхай і ў Віці не баляць.

Сённяшнія так званыя “кантакцёры” сцвярджаюць, што Месяц – сапраўды ніжэйшы ўзровень іншасвету, куды трапляюць не зусім праведныя душы, але ўсё ж і не зацятые грэшнікі. Гэта стасуецца з некаторымі матывамі снабчанняў: часам сняцца памерлыя і гавораць, што яны на Месяцы.

У загадках месяц у асноўным паўстае як пастух, што пасвіць статак (зоркі), або як хлеба акраец, або нейкай жывёлай: баранам, белагалавай каровай. У міфалогіі індусаў бык увасабляў Сонца, а карова – Поўню. Яе ж – Карову-Поўню – індыйцы называюць сваёй Маці.

Паводле народных уяўленняў, Месяц меў уплыў на так званых лунатыкаў (хварых на самнамбулізм), на рост раслін (у час севу гаспадыні кіруюцца Месяцавым календаром), на прылівы ў акіянах, на перамену надвор’я (у народзе гавораць: “Маладзік павінен абмыцца”). Усе гэтыя павер’і знайшлі пацвярджэнне ў навуцы. Іншыя пакуль нельга растлумачыць. Так, рускія верылі, што, убачыўшы маладзік, неабходна трымацца за грошы, каб цэлы месяц быў прыбытак. Украінцы сцвярджаюць, што на Поўню нельга паказваць пальцам, бо палец адсохне. Увогуле нашы продкі вельмі многае ў жыцці звязвалі з месяцам. Яны не маглі не заўважыць сувязь яго фаз і пэўных цыклаў у жаночым арганізме (адсюль і аналогія – “луна-лона”). Жыла вера, што чалавек, народжаны ў час новамесячча, усё жыццё захоўвае бадзёрасць, аптымізм, маладжавасць, той жа, хто нарадзіўся на схадку, – буркутлівы, песімістычны, хутка старэе. Вядома, што збіраць зёлкі лепш за ўсё ў купальскую ноч – ноч наймацнейшай моцы Сонца. А ў іншыя месяцы – у апошнія фазы Поўні, пачынаючы з 23-га дня.

Нашы продкі, бяспрэчна, былі больш назіральныя за нас. Нават калі названыя прыкметы і не будуць пацверджаны навукай, яны застануцца здыбыткам багатай народнай фантазіі, поўнай паэтычнай красы.

Нельга не сказаць пра яшчэ адзін напрамак чалавечай думкі: веру ў населенасць Месяца. Яго лічылі населеным арыўцы ў Ведах, а пасля такія выдатныя філосафы Антычнасці, як **Фалес**, **Геракліт**, **Анаксагор**. Паслядоўнікі **Піфагора** сцвярджалі, што расліны на Поўні намнога прыгажэйшыя, а жывёлы большыя за зямных у 15 разоў. Вялікі пісьменнік **Плутарх**, вядомы як аўтар жыццяпісаў выдатных людзей імператарскага Рыма, разважаў і пра селенітаў. Філосафы Сярэднявечча і нават эпохі Адраджэння таксама былі ўпэўнены ў населенасць Месяца. Гэта, напрыклад, сцвярджаў спалены інквізыцыяй у 1600 годзе **Д. Бруна**, а таксама **І. Кеплер** і **Г. Галілей**. Так, Кеплер лічыў кратары на Месяцы штучнымі. Яшчэ ў пачатку XIX ст. у існаванні селенітаў быў упэўнены буйны матэматык, якога надзвычай шанаваў **А.Эйнштэйн**, – **К.Ф. Гаўс**.

Месяц з усіх аб’ектаў неба выклікае найбольшую цікавасць у вучоных і філосафаў. Безумоўна, Поўня ўражае сваімі загадкамі, і невыпадкова пра

яе пісалі мысляры глыбокай старажытнасці; пры гэтым яны не прыйшлі да канчатковых высноў, а перадалі наступным пакаленням некаторую разгубленасць перад праблемай. У астралогіі, дзе кожны ўзрост чалавека падпарадкаваны пэўнай планеце, з Поўняй звязана паміранне, смерць. Багіня начнога чараўніцтва суправаджала чалавека да апошняй рысы і працягвала яму свяціць у царстве памерлых, калі душа пакідала разбуранае цела. Усё гэта ў прынцыпе стасуецца з міфалагічнымі ўяўленнямі, хоць адной гэтай функцыяй, безумоўна, далёка не вычэрпваецца значэнне касмічнага аб'екта.

Вялікі рэлігійны філосаф XVIII ст. **Э. Сведэнборг** з ПОЎНЯЙ таксама звязвае свет памерлых, прычым яго тэрміны і развагі ўраджаюць дзіўным пранікненнем у таямніцы душы чалавечай (нездарма ён быў папярэднік рамантыкаў). У іншасвеце, піша ён, кожны звяртаецца да таго, што пануе ўнутры яго. Той, хто жыве ў Нябесным царстве, царстве Любаві і Прыгажосці, звяртаецца да **Бога** як да Сонца; той, хто жыве ў духоўным царстве, царстве Розуму, звяртаецца да **Бога** як да Месяца; эгаісты ж звяртаюцца да цемры і змроку і паварочваюцца тылам да **Бога**, а тварам да пекла. Такім чынам, Поўня, як і Сонца, у філасофскай думцы эпохі Асветы звязваецца ўсё ж са святлом, але неабходна мець на ўвазе, што гэта святло не фізічнае, не прыроднае, а духоўнае, інтэлектуальнае.

Праўда, ужо ў пачатку XX ст. другі надзвычай арыгінальны філосаф нетрадыцыйнага кірунку **Г. Гурджыеў** выводзіць тэорыю пра паглынанне Месяцам энергіі ўсяго жывога на Зямлі – раслін, жывёл, людзей – у момант іх смерці. Такім чынам, Месяц – магутны вупар, які высмоктвае жыццё з Зямлі. Роля, якую адводзіць спадарожніку нашай планеты Гурджыеў, суадносіцца з некаторымі міфалагічнымі ўяўленнямі, напрыклад, у індыйскіх Упанішадах.

Навука таксама заўсёды сур'ёзна цікавілася Месяцам. Большасць вучоных згодны, што ён – не спрадвечны спадарожнік Зямлі, а быў або сам часткаю яе (пасля адрыву ўтварыўся Ціхі акіян), або захоплены ў выніку глабальнага касмічнага катаклізму. Дарэчы, жыхары Паўднёвай Амерыкі і Мікранезіі захавалі міфы пра неба, на якім Месяца яшчэ ўвогуле не было, а з'явіўся ён там у суправаджэнні страшэнных разбурэнняў на Зямлі. Да слова, некаторыя вышэйшыя жывёлы (ваўкі, сабакі) не могуць цяпець Поўні: гледзячы на яе, яны пачынаюць скуголіць. Можна быць, іх генетычная памяць якраз захавала той стан Космасу, калі не існавала побач з нашай планетай гэтай іншай – мёртвай?

Адна з самых незвычайных навуковых гіпотэз – пра Поўню як штучны спадарожнік або касмічны карабель іншапланетнай цывілізацыі. Сапраўды, калі б на пачатку чалавечай гісторыі нашу Зямлю наведвалі жыхары іншай планетнай сістэмы, якую б памяць яны пакінулі пра сябе? Ясна, што іх помнік павінен быць даўгавечны, каб дачакацца моманту, калі закладзеныя ў ім ідэі і веды будуць успрыняты; ён павінен выклікаць увагу сваёй незвычайнасцю, яркасцю, маштабамі; ён павінен несці разнастайную інфармацыю, якая б пабуджала да роздуму; ён павінен вучыць назіраць, параўноўваць, асэнсоўваць атрыманую інфармацыю – па гэтай прычыне помнік павінен адкрывацца ў новых якасцях у адпаведнасці з ростам

інтэлекту людзей і быць шматфункцыянальным; нарэшце, яго штучнасць не павінна кідацца ў вочы, а праяўляцца паступова. Усім гэтым патрабаванням якраз адпавядае Месяц. Магчыма, ён – і не штучнае цела, полае знутры, а астэроід, што застаўся пасля разрыву планеты Фаэтон, а пасля быў прыцягнуты (кім і як?) і размешчаны побач з Зямлёю. Але ўсё гэта, безумоўна, самы натуральны сучасны міф.

Між тым, ёсць не менш неверагодныя, але ўжо па-сапраўднаму навуковыя тэорыі. Так, вучоныя гавораць пра квантаванне *часу-прасторы*: неабходна знайсці эталон, які б аднолькава быў уласцівы прасторы і часу і які б увасабляў фундаментальныя велічыні ў сусвеце. А тое, што прастора і час злучаны ў адным кантынууме, – бяспрэчна. Напрыклад, кожнаму моманту часу адпавядае пэўны пункт у прасторы, прычым на арбіце любой планеты. На старажытнай арыйскай мове санскрыце Месяц гучыць як “mas”, што азначае “вымяральнік”. Аказваецца, шлях Поўні, выражаны як квантавая адзінка прасторы на працягу 28,42 сутак часу, і ёсць той інтэрвал, можна сказаць, *алгарытм, якім квантуецца Сонечная сістэма*. Гэтая велічыня – “ключ” да дэшыфроўкі ўсёй структуры прасторы-часу ў Макракосмасе.

Нават у побытавай свядомасці Месяц – вымяральнік, бо назіранне за яго фазамі дазволіла старажытным людзям перайсці ад кароткай меры часу – дня – да больш працяглай – тыдня (адна фаза) і месяца.

Ужо больш за сорок гадоў назіранні за Месяцам праводзяць японскія, аўстралійскія, нямецкія абсерваторыі. З’яўляюцца ў друку часам проста ашаламляльныя публікацыі. Напрыклад, пра ўчастак аплаўленага грунту каля Мора Спакою: тэмпература, што выклікала аплаўленне, у сто разоў большая за дасягнутую на Зямлі. Загадкавыя і знакі на паверхні Месяца, напрыклад, выразна бачныя ў тэлескопы літары S, A, U, P, X, E, F. У многіх месцах паўтараецца малюнак – крыж у крузе: гэта самы старажытны арыіскі сімвал Дрэва Жыцця. Дзіўныя шасцікіламетровыя крыжы зафіксаваны ў кратары Кеплера. Некаторыя аб’екты нагадваюць тэхнічныя збудаванні, але разбураныя. Ёсць нешта накшталт антэнаў, сігнальных знакаў. Падобна на тое, што Месяц здаўна нехта абжывае, але хто? Сёння група аўтарытэтных амерыканскіх вучоных і астранаўтаў, што ўдзельнічалі ў месяцавай праграме, патрабуюць ад Кангрэса ЗША апублікаваць іх назіранні і прызнаць Месяц базай НЛА. Адказу пакуль няма. Між тым, афіцыйных загадак, звязаных з Месяцам, на сённяшні дзень – 886. Я мяркую, што ад спадарожніка Зямлі можна чакаць яшчэ шмат сюрпрызаў.

Не дзіва, што вялікую цікавасць заўсёды выклікаў Месяц і ў пісьменнікаў. У нацыянальных літаратурах па-рознаму ставіліся да адлюстравання Сонца і Месяца. У кітайскай паэзіі на працягу ўсёй яе шматвяковай гісторыі можна прасачыць яўную прыхільнасць да перадачы пачуццяў, выкліканых месяцавай ноччу. Кітайская літаратура вельмі канкрэтная, зрокавая, жывапісная (яна на самай справе вельмі блізкая да жывапісу), але ў кожным малюнку прыроды кітайскі паэт бачыў складаныя знакі і сімвалы. У таленавітай паэзіі заўсёды ёсць падтэкст. І ў кітайскай паэзіі прыёмы прыхаванай асацыяцыі, унутранага паралелізму лічыліся

вышэйшым узроўнем паэтычнасці. Кітайскія паэты любілі апісваць, як зіхаціць раса або снег пад ясным месяцам, якія дзіўныя цені адкідвае на рэчы поўня, як блішчыць ноччу, быццам шоўк, возера, як поўня ўпрыгожвае неба намаляванаю ёю ракой... Звычайна начны пейзаж выклікае тугу, адчуванне адзіноты (сапраўдны паэт заўсёды шукае адзіноты) або глыбокі філасофскі роздум, але заўсёды пануе галоўнае пачуццё – замілаванне, захапленне прыродай.

У арабскай і персідскай класічнай паэзіі Поўня ўвасабляла перш за ўсё любімую жанчыну – прыгажосцю яны былі роўныя. Паралель “жанчына – поўня”, бадай, самае характэрнае параўнанне ў паэзіі на мове фарсі.

Эстэтычнае ўспрыняцце прыроды ў еўрапейскай паэзіі вельмі нясмела праяўляецца ў эпоху Адраджэння, але па сутнасці бярэ пачатак толькі ў літаратуры сентыменталізму ў канцы XVIII ст. Ужо ў вялікага **Іагана Гётэ** відавочна філасофскае ўспрыняцце прыроды і культ ландшафту. У яго ёсць некалькі вершаў пад назвай “Да Месяца”, дзе выкарыстоўваюцца міфалагічныя матывы. Месяц тут напаўняе душу чалавека “салодкаю” або “пяшчотнаю” тугой, і такое ўспрыняцце нямецкі класік перадаў наступнаму літаратурнаму пакаленню – рамантыкам.

З рамантызмам звязаны вышэйшы этап у адлюстраванні містыцызму прыроды. Тут пераважае паглыбленая суб’ектыўнасць, антрапамарфізацыя пейзажу, індывідуальнае і любоўнае стаўленне да ландшафту, праекцыя настрою паэта на прыроду, у кожнай з’яве якой творца знаходзіў падабенства да свайго душэўнага стану. *Вобраз Месяца становіцца важнейшым як у глабальных рамантычных касмагоніях, так і ў творах, прасякнутых асабістымі перажываннямі.* Нямецкія, французскія, англійскія, польскія, украінскія рамантыкі любілі паказваць таямнічую, загадкавую, чароўную прыроду. Для іх увогуле ўвесь свет – цуд, таямніца. Галоўны герой рамантыкаў – летуценнік. Жыць у марах толькі і значыць па сапраўдному жыць – так лічылі паэты эпохі рамантызму. Ноч, месяц дапамагалі такому жыццю, дапамагалі паглыбіцца ў душу Прыроды і ў сваю ўласную душу. Любімая пара сутак у рамантыкаў – ноч, бо ноч інтымная і трагічная. У выдатнага нямецкага паэта **Наваліса** ёсць нават “Гімны да Ночы”, а ў вядомага рускага пісьменніка **Уладзіміра Адоеўскага** – цыкл аповесцяў “Рускія ночы”. Месяц сярод ночы напаўняе ўсё жыццё тонкім і салодкім сэнсам, дорыць чалавеку ўражанне, што ён прысутнічае пры захацці свету. І ўвогуле ноч – маці кахання. “Каханне ідзе начным шляхам, і месяц асвятляе яго” (Наваліс). Акрамя гэтага – шырока распаўсюджанага матыву – пад святлом месяца развіваецца і іншы, важнейшы для рамантыкаў матыв, – зліццё жыцця і смерці, рэчаіснасці і сну.

Паэзія і проза рамантыкаў прасякнута глыбокім пачуццём прыроды, якая дае тэмы, аналогіі і бясконцую скарбонку матываў. Прычым рэальныя пейзажныя вобразы часта ператвараюцца ў метафары, у сімвалы, нават у паэтычныя міфы. Такім сімвалам, міфам стала і поўня. Больш глыбокага напаўнення вобраза ў пазнейшай літаратуры ўжо не было, – можа быць,

толькі ў сімвалістаў пачатку XX ст. Вельмі часта паказваецца месяцавая ноч і ў жывапісе рамантыкаў.

Варта звярнуць увагу на тое, што беларуская літаратура ўся, – акрамя, магчыма, толькі перыяду сацыялістычнага рэалізму, – была прасякнута адчуваннем таямнічасці, загадкавасці свету, што перадалося ёй ад міфа. Яшчэ рэнэсансная паэма **Міколы Гусоўскага** “Песня пра зубра” стварае ўражанне дзівоснасці нашай лясістай радзімы. Паэт сцвярджае прынцып таямнічасці жыцця і абвясчае крыніцай дзівосаў пушчу – адсюль і прыхільнасць беларусаў – лясных жыхароў – да таямніц, да “казак Медеі” (МЕДЕЯ – ў антычнай міфалогіі жрыца багіні ГЕКАТЫ, самай загадкавай інкарнацыі ПОЎНІ).

Адзін з першых паэтаў, хто пачаў пісаць па-беларуску, быў **Андрэй Рымша** (XVI ст.). У яго творах пакуль няма ўласна пейзажных апісанняў, але ўжо сустракаюцца вобразы сонца, месяца і зорак.

Найбольш значным беларускім паэтам XVII ст. быў **Сімяон Полацкі**. Некаторыя яго творы прысвечаны пытанням прыродазнаўства: “День и ночь”, “О четырех временах года”, “Стихии четыре”. Сімяон набліжаў паэзію да навукі, па сутнасці ён быў натурфілосафам ў літаратуры. Пейзаж у яго ўжо прысутнічае, і нават даволі багаты, але прыгладжаны, прыбраны, пазбаўлены адзнак часу і нацыянальных рыс. Паэт імкнецца да глабальнасці і – у духу барока – да метафарычнасці, таму так часта ў яго сустракаюцца вобразы сонца, месяца і планет. Калі ў А.Рымшы яны толькі называюцца, то ў Сімяона яны – знакі Вечнасці і Божаскай Гармоніі.

На фарміраванне беларуска-польскіх паэтаў-рамантыкаў XIX ст. – **Адама Міцкевіча, Яна Баршчэўскага, Яна Чачота** – вялікі ўплыў аказаў беларускі фальклор. А ў цэлым іх творчасць разгортвалася ў межах еўрапейскай рамантычнай традыцыі.

Першы ў поўным сэнсе слова беларускі прафесійны пісьменнік Новага часу **Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч** ідылічна-любоўна адлюстравваў будзённым і святочным лад жыцця беларускага народа. І прырода ў яго ідылічная – чароўны сонечна-месяцава-бліскучы фон дзеяння. Якраз у апісаннях прыроды найлепш выяўлены аўтарскі ідэал – свабоднае і гарманічнае жыццё ў адзінстве нацыянальнага і прыроднага пачаткаў. А гэта таксама завешчана міфа-паэтычным мысленнем.

Творчасць беларускіх класікаў пачатку XX ст. уражвае, па-першае, каласальным узбагачэннем вобразнасці – у параўнанні з фальклорам і папярэднікамі, а па-другое, глыбокай філасофскай напоўненасцю традыцыйных матываў. Гэта – прадмет асобнага разгляду, а тут прывяду толькі ўласна шэдэўры слоўнага жывапісу. У **Янкі Купалы**: “ад бледнага месяца бледныя цені”; “месячны шлях, што нябесны дзядзінец”. У **Якуба Коласа**: “зоркі ў небе – неба вочкі, месячак – вартаўнічок”; “срэбраны серп назірае з узвышша”; “месяц... чуць пачаты баханок”. У **Максіма Багдановіча**: “месяц белы заплаканы свеціць”; “месяц увесь чырвона-жоўты, быццам пугачова вока”.

Самы “касмичны” з трох паэтаў – Максім Багдановіч. Прычым месяц і зоркі ў яго – любімыя вобразы як найлепшае выяўленне Прыгажосці Прыроды. У Янкі Купалы больш ансамблевасці, прасторы, велічы. У Якуба Коласа пануе гармонія чалавека і прыроды, пантэізм. Але ўсе класікі беларускай літаратуры суладна спалучалі нябеснае і зямное, вялікае і малое; яны малявалі і лакальны, і прасторавы краявід, дзякуючы чаму адбывалася своеасаблівае накладванне маштабаў, узнікаў абагулены вобраз беларускай прыроды, нацыянальны пейзаж.

З пазнейшых беларускіх паэтаў вобраз поўні з філасофскімі рэмінісцэнцыямі астаўся ў тых, хто мог не хаваць свайго рамантычнага светаадчування, рэлігійнага светапогляду, прыкладам, **Наталля Арсеньева**:

Што шумна шэпчуць мне тыя ночы,
Калі на краскі кладуцца росы,
Губляе месяц між цемры косы,
Як быццам срэбрам праліцца хоча.
Калі з душою душа гавора
Аб вечных болях, аб вечных муках...

Часам асацыятыўны фон твораў нашай нацыянальнай паэтыкі вельмі нагадвае кітайскую лірыку, але сістэма вобразаў, безумоўна, традыцыйна беларуская.

Беларуская паэзія ў цэлым ішла па шляху далейшай канкрэтызацыі і маляўнічасці тропаў. Але толькі нашы сучаснікі (прыкладам, **Алесь Разанаў**) пачынаюць напаўняць традыцыйныя вобразы не толькі вонкавай маляўнічасцю, але і глыбінёй філасофскага зместу, калі сам прынцып міфалагічнай свядомасці знарок робіцца асновай, падмуркам свядомасці паэтычнай, мастакоўскай.

Такім чынам, Поўня спрадвек выклікала цікавасць чалавека, пабуджала яго да роздуму. З ёю звязаны вялікія загадкі Прыроды, усё самае таямнічае і незвычайнае на Зямлі. А гэта добра, калі ёсць Вялікая Таямніца.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Чым падобныя антычныя і славянскія багіні Поўні?
2. Пакажыце стасункі СОНЦА і МЕСЯЦА (ПОЎНІ) ў славянскіх міфах.
3. Якія вы ведаеце народныя ўяўленні, звязаныя з Поўняй? Прывядзіце прыклады згадвання Поўні ў фальклорных творах.
4. Чаму Месяц заўсёды цікавіў філосафаў свету?
5. Чаму Месяцам з’яўляецца аб’ектам цікавасці навукі?
6. Прывядзіце прыклады згадвання Месяца ў мастацкіх творах тых нацыянальных літаратур, якія вы вывучаеце.

Лекцыя 9

Тэма 10. Астральныя міфы

План лекцыі:

1. Асноўныя зоркі і сузор'і, міфы славян пра іх.
2. Міфы пра планеты.
3. Зоркі ў фальклоры.
4. Зоркі ў літаратуры.

Астральныя міфы – гэта ўяўленні людзей пра зоркі, сузор'і, планеты, каметы і іншыя аб'екты і з'явы пераважна начнога неба. Зрэшты, уся міфалогія па прыродзе сваёй касмаганічная, таму астральныя міфы разам з салярнымі і лунарнымі займаюць у ёй цэнтральнае месца.

Свет адзіны. Мы – толькі невялікая частка велізарнага Космасу. У анатоміі нашага цела, нашай душы, нашай свядомасці адлюстраваны законы Сусвету.

Космас – вечная загадка быцця. Чалавек заўсёды імкнуўся да неба. Спачатку думкай, фантазіяй і на крылах мары. Затым – з дапамогай пэўнай тэхнікі. Неба выступае сінонімам Космасу і ў бытавым, і ў філасофскім, і ў навуковым планах. Сусвет можна ўспрымаць па-рознаму: асабіста-зацікаўлена, паэтычна, абстрактна, містычна-рэлігійна. Нас цікавіць апошняе ўспрыняцце, якое пачалося яшчэ з міфалогіі.

Старажытных людзей Космас цікавіў намнога больш, чым нас, людзей, якія жывуць нібыта ў касмічную эпоху. Ад старажытных касмаганічных уяўленняў засталіся матэрыяльныя сведчанні. Так, самы вядомы турыстычны аб'ект на Брытанскіх астравах – Стоўнхендж, – як мяркуюць, архаічная абсерваторыя. Другі выдатны помнік мегалітычнай культуры – тры тысячы вертыкальна пастаўленых камянёў у мястэчку Карнак у Францыі. Камяні цягнуцца радамі на працягу 4 км, уяўляючы сабою своеасаблівую вылічальную канструкцыю на паверхні зямлі, відаць, для разліку руху Сонца ды Месяца. На поўначы Еўропы – 200 так званых лабірынтаў. Курганы на тэрыторыі сучаснай Украіны і Кубані, аказваецца, уяўлялі сабою комплексы, якія імітавалі розныя сузор'і неба. Ды і піраміды Гізы ў Егіпце – праекцыя на паверхню зямлі сузор'я Арыён. Зусім невыпадкава зоркі маляваліся на столых егіпецкіх храмаў і на шатрах-лукаўках храмаў праваслаўных. Каляндар – што гэта, як не практычнае ўвасабленне ведаў пра Космас? А тым больш міфалогія ды фальклор як закадзіраваная ва ўстойлівых вобразах і сюжэтах калектыўная памяць народа даюць літаральна тысячы прыкладаў касмічных адносін чалавека да свету.

Кожны чалавек у старажытнасці марыў нарадзіцца пад шчаслівай зоркай. І сапраўды, лічылася, што колькі зорак на небе – столькі людзей на Зямлі.

У бачным Космасе 70 сексіліёнаў зорак (пасля 7 – дваццаць два нулі). Каб чытачы ўявілі названую лічбу, скажу, што гэта больш, чым пясчынак ва ўсіх разам узятых пустынях і на пляжах Зямлі. У ясную ноч мы можам

налічыць на небе без тэлескопа каля 3000 зорак. Па міжнароднай дамоўленасці неба раздзелена на 88 сузор'яў, назвы якіх у большасці дайшлі да нас з глыбокай старажытнасці. Ярчэйшыя з зорак маюць уласныя імёны: Альдэбаран, Альтаір, Вега, Палярная зорка, Рэгул, Сірыус.

У антычным свеце найбольшую ўвагу прыцягваў менавіта Сірыус з сузор'я Вялікага Пса. Рымскі філосаф I ст.н.э. **Сенека** пісаў пра Сабачую зорку (так тады называлася яна) як пра чырвоную, хоць мы сёння вельмі добра бачым, што яе колер – бела-блакітны. Ёсць меркаванне, што Сірыус В, спадарожнік гэтай самай яркай зоркі нашага неба, узарваўся больш за тысячу год таму назад як звышновая. Да ўзрыву ён быў чырвоным гігантам (Сенека меў рацыю), пасля ж калапсу ператварыўся ў белы карлік. Гэта гіпотэза сучаснага англійскага астранома **У.Х. Мак-Кры**, у распрацоўцы якой ён асноўваўся на міфалогіі невялікага (каля 300000 чалавек), дастаткова прымітыўнага па ўзроўні матэрыяльнай (але не духоўнай), культуры народа ў Заходняй Афрыцы – дагонаў. Якраз у іх міфах захаваліся звесткі пра выбух звышновай, не заўважаны наглядальнікамі неба ў іншых краінах. У дагонаў увагуле вельмі складаная, распрацаваная і на дзіва “навукова-сучасная” міфалогія, хоць на самай справе – глыбока архаічная. Так, яны сцвярджаюць, што Сірыус з'яўляецца “пупом неба” і адыгрывае важнейшую ролю ў групе сузор'яў, сярод якіх галоўныя – Арыён і Плеяды. Названая група непасрэдна і надзвычай актыўна ўплывае на зямное жыццё, яна ж уключана ў “спіральны зорны свет”, пад якім можна разумець Млечны шлях. На многіх зорках, па думцы дагонаў, ёсць жывыя істоты.

Існуюць розныя версіі на конт паходжання міфалогіі дагонаў – ажно да тэорыі палеакантакту. На маю ж думку, дагоны веды пра Сірыус і ўвогуле пра Космас пазычылі ад старажытнага егіпецкага народа. Уыход Сірыуса ў Егіпце быў звязаны з разлівам ракі Ніл, што абяцала дабрабыт для ўсёй краіны. Прычым з'яўленне Сірыуса на ўсходзе лічылася першым днём Новага года, адсюль важнасць гэтай зоркі. Гэткая жа яна з'яўлялася і ў рымлян. Па-латыні Сабачая – “каніс”, таму зорку называлі Канікула. Для рымлян з'яўленне Канікулы на небе азначала надыход самай спякотнай пары: цяжка было нешта рабіць, усе хаваліся па дамах, адпачывалі. Вось этымалогія слова “канікулы”.

Ад Старажытнага Егіпта суседнія народы ўвогуле перанялі вельмі многія звесткі па астраноміі. Праўда, застаецца адкрытым пытанне – адкуль жа такія здзіўляючыя для таго часу веды (многае пацвердзілася толькі ў апошнія гады) у саміх егіпцянаў? Егіпет хавае такую колькасць загадак, што ад гэтага нельга так проста адмахнуцца. Прыкладам, у іх існавалі рытуальныя танцы, якія сімвалічна перадавалі ход розных свяцілаў на небе. Вядома, што Вялікія Піраміды на дзіва правільна арыентаваны па баках свету. Ёсць думка, што такой дакладнасці будаўнікі дасягнулі, кіруючыся зоркамі, якія ведалі выключна. Адзін з тунэляў унутры піраміды Хеопса накіраваны на Палярную зорку, але гэта справядліва для таго – надзвычай старажытнага – часу, калі Палярная знаходзілася ў сузор'і Дракона. Некалі названае сузор'е было ў цэнтры неба. Адсюль, магчыма, і прысутнасць вобразаў ДРАКОНА, ЗМЕЯ,

ЦМОКА ў старажытных міфах, казках і паданнях літаральна ўсіх народаў свету. Ды і пра само сузор’е існуе шмат міфаў. Прыкладам, жыхары старажытнага Вавілона лічылі, што ўсе зоркі на небе сцеражэ страшэнны ДРАКОН, якому сам бог МАРДУК даручыў гэтую справу. Паводле грэчаскага міфа, раз’юшаная багіня АФІНА кінула на неба аднаго з магутных змеяў, які наважыўся ўступіць у спаборніцтва з багамі Алімпа.

Палярная зорка лічылася галоўнай у нашых далёкіх продкаў – арыяцаў, у якіх яна была цэнтральнай воссю неба, тым цвіком, на якім трымаецца свет. Міфалогію арыяцаў добра захавалі сучасныя індусы. Так, паводле іх касмагоніі, у цэнтры Зямлі – гара МЕРУ, над якой размешчаны цэнтр неба – Палярная зорка. Яна, сапраўды, бліжэй за ўсіх да Паўночнага полюса і якраз яна дапамагае вызначаць геаграфічную шырыню месца. Усе народы Еўразіі верылі, што Галактыка круціцца вакол Палярнай зоркі. На самай справе, паўночны полюс нашай Галактыкі праецыруецца на сузор’е Валасы Веранікі, пра якое я ўжо згадвала. Аднак, сапраўды, вось, што праходзіць праз Палярную зорку і Паўднёвы Крыж (найбольш яркае сузор’е ў паўднёвай частцы неба, любімае ў пісьменнікаў-марыністаў) амаль супадае з воссю Галактыкі. Беларусы называлі Палярную зорку Нябесны Кол. І быў у нас бог КАЛЯДА, што адказваў за гадавое кола, за час – нязменна цыклічны. А можа быць, ён адказваў нават і за рух Галактыкі? На жаль, далёка не ўсе ўяўленні пра зорнае неба захаваліся ў нас – нашчадкаў вялікага народа – арыяцаў. Засталіся рэшткі паданняў пра найбольш яркія зоркі і сузор’і неба.

Зноў вернемся да сузор’я Валасы Веранікі. У беларусаў і ўкраінцаў яно называлася Валасажар. Ёсць меркаванне, што тут неяк зафіксавана ўшанаванне бога ВЯЛЕСА ў вобразе лятачага змея, які часта атаясамліваўся з чароўнай птушкай. Але я думаю, што назва мае на ўвазе “жар валасоў”, інакш кажучы, чароўную істоту з залатымі валасамі – дачку СОНЦА (і толькі намнога пазней да міфа далучылася паданне пра валасы жонкі **Пталемея Веранікі**). Сузор’е, дарэчы, блізка да экліптыкі Сонца, а ЗОЛАТАВАЛОСКА – распаўсюджаны вобраз у казках многіх народаў.

Усе старажытныя народы чамусьці цікавіліся скопішчам зорак Плеяды. У грэкаў гэта сем дачок тытана АТЛАНТА, што трымаў нябесны купал на сваіх плячах. Ва Украіне сузор’е называлася Квочка, але не простая, а тая, што знесла Сусветнае Яечка. У беларусаў жа, паводле **А.Сержпутоўскага**, была другая назва – Сітко: “Тут анёлы адсяваюць праведныя душы ад грэшных”. Народ або інтуітыўна (што малаверагодна), або на падставе рэшткаў ранейшых навуковых звестак, якія засталіся ад старажытных (дапатоўных) зямных цывілізацый, ведаў пра значнасць пэўных аб’ектаў. Магчыма, у Космасе названае сузор’е – сапраўды, “сіта”, але для чаго – для якіх выпраменьванняў, палёў – мы, натуральна, не ведаем. У рускіх Плеяды – сем дзяўчат-прыгажунь, якіх хацелі выкрасці сем братоў-рабаўнікоў і за гэта былі адпраўлены багамі на неба сцерагчы Палярную зорку, дзе яны і ўтварылі сузор’е Вялікай Мядзведзіцы.

Вялікая і Малая Мядзведзіцы заўсёды выклікалі найбольшую цікавасць (якраз у сузор’е Малая Мядзведзіца ўваходзіць Палярная зорка). Вялікая

Мядзведзіца ў нашым небе здаецца раскінутай асабліва нізка і таму найбольш прыгожай. Антычны міф распавядаў пра німфу КАЛІСТА ў свіце багіні АРТЭМІДЫ, якая патрабавала ад сваіх спадарожніц захавання цнатлівасці. Але німфу пакахаў ЗЕЎС, і дзяўчына чысціню страціла. Раззлаваная АРТЭМІДА ператварыла яе ў мядзведзіцу, але ЗЕЎС перанёс каханку на неба і гэтым ушанаваў. Малая Мядзведзіца – іх дзіця.

Вялікая Мядзведзіца – самае вядомае сузор’е нашага неба. На Беларусі яе можна назіраць круглы год. Усяго тут 125 зорак, але мы адрозніваем у асноўным сем. У народзе сузор’е называлі па-рознаму: Воз, Вялікая Павозка, Лось, Коўш, Валасыня, Вось, Масеяў Палец. Беларусы гаварылі – Воз, украінцы – Віз. Як воз (калясніца) паўстае яно не толькі ў еўрапейскіх народаў, але і ў старажытных шумераў, у кітайскай і нават амерыкана-індзейскай міфалогіі. Гэта прымушае задумацца, бо справа тут, відаць, не толькі ў рэальным падабенстве да канкрэтнай рэчы, няхай і вельмі важнай у вандроўках старажытных плямёнаў, а ў нечым больш істотным. Я думаю, назва сузор’я сімвалічна перадае ідэю руху, пастаянную дынаміку Сусвету. Усе жыхары рэгіёну ў межах ад 49 да 52 градуса паўночнай шыраты называлі сябе “дзецьмі Вялікай Мядзведзіцы”.

У летнія і асеннія вечары ў небе Паўночнага паўшар’я Зямлі вылучаюцца тры найбольш яркія зоркі, якія ўтвараюць агромністы трохкутнік: Вега ў сузор’і Ліры, Дэнеб у сузор’і Лебедзя і Альтаір у сузор’і Арла. З Ліраю звязаны міф пра АРФЕЯ, таму ўсё сузор’е і зорка ў ім Вега шануюцца мастакамі, выклікаючы шмат паэтычных асацыяцый. Паэты Вегаю часта называлі найпрыгажэйшую дзяўчыну, разлучаную са сваім каханым – Сірыусам, што знаходзіўся па другі бок Млечнага Шляху. Дэнеб – па-арабску “хвост курыцы”: гэтак непаэтычна жыхары Пярэдняй Азіі разумелі сузор’е Лебедзя. Між тым старажытныя грэкі бачылі Лебедзем самога ЗЕЎСА, які ў птушыным вобліку спусціўся да прыгажуні ЛЕДЫ, нарадзіўшай дзяцей ад яго, як вядома, з яечка. Утварэнне свету з Касмічнага Яечка – галоўны матыў многіх міфалагічных сістэм, і гэтым падкрэсліваецца важнасць сузор’я. Але славяне называлі яго інакш: Хрэст на Украіне, Крыж на Беларусі. Крыж – цэнтр усяго ў свеце, перасячэнне ўсіх бінарных апазіцый, сімвал самога Жыцця і Вялікай Ахвяры, прынесенай ў імя Жыцця. Утвораны ж названымі сузор’ямі велізарны трохкутнік з Дэнебам-вокам пасярэдзіне як бы ўказвае на важнасць лічбы 3 у нашай прасторы. Успомнім, што трохкутнік з вокам пасярэдзіне – адзін з самых старажытных і таямнічых усясветных сімвалаў.

Сузор’е Арыён – таксама адно з самых прыкметных на зорным небе. Паводле антычнага міфа, АРЫЁН – мужны і прыгожы юнак, сын бога вады ПАСЕЙДОНА, таму сузор’е лічыцца навігацыйным: па ім можна знайсці шмат іншых сузор’яў ды зорак. А вось беларусы яго называлі Граблі (што яно грабло – якія касмічныя часцінкі?); рускія ў ім бачылі сялян, якія абмалочваюць снапы жыта. Усяго існуе 21 назва сузор’я, сярод іх – Дзявочыя Зоры, Пятроў Крыж, Тры Цары.

Расшыфроўка старажытных народных назваў сузор’яў ва ўсходніх славян дазваляе гаварыць пра астральную прыроду нашага язычніцтва.

Сузор'е Цяльца было прысвечана вялікаму богу ВЯЛЕСУ.

Першапачатковая назва сузор'я – Вол, а канчатак “ес”, як мяркуюць, гоцкага паходжання і азначае “бог”. Праўда, на Украіне ўжывалася і іншая назва – Тур. Велізарныя быкі туры вадзіліся і на Беларусі. Горад Тураў быў адным з самых вялікіх і слаўных гарадоў Старажытнай Русі, з'яўляўся радзімай лепшага пісьменніка таго часу ва Усходняй Еўропе **Кірылы Тураўскага**. Назва яднае нас з архаічнай цывілізацыяй Італіі, што існавала яшчэ да Рыма, – цывілізацыяй этрускаў (корань “рус”), аднаго з самых загадкавых народаў свету. У іх богам неба быў ТУР. У германскіх плямёнаў – ТОР.

Першаснае значэнне надавалася сузор'ю Цяльца-Вала-Тура ў эпоху, калі ў ім знаходзілася кропка веснавога раўнадзенства (з IV па II тыс.да н.э.). З гэтага дня пачынаўся Новы год у многіх народаў. Ёсць думка, што нават літара “А” фінікійскага, а на самай справе яшчэ шумерскага, алфавіту паходзіць ад стылізаванага адлюстравання (у праекцыі) галавы быка.

А вось ПЕРУНУ адпавядала, я думаю, сузор'е Стральца. Кропка веснавога раўнадзенства ў гэтым сузор'і знаходзілася яшчэ ў XX тыс.да н.э. Здавалася б, неверагодная архаіка. Але і пра велізарную старажытнасць вобраза ПЕРУНА сведчыць той факт, што гэты бог пад рознымі імёнамі (хецкі ПРВА, іранскі ПЕЙРАМУН, індыйскі ПАРДЖАНЯ, літоўскі ПЕРКУНАС) сустракаецца ў вельмі многіх народаў. У першаславян ён называўся, я мяркую, ПЯРВУН. У значна больш познюю эпоху ў сузор'і Стральца нараджалася СОНЦА падчас зімовага сонцавароту. Сам ПЯРВУН – не СОНЦА, але брат яго. На Каляды германцы і славяне заўсёды забівалі свінню, бо дзік (вяпрук) быў жывёлай, прысвечанай ПЕРУНУ. Яшчэ зусім нядаўна ў славян, як і ў этрускаў, па ўнутраных органах вепрука варажылі. У эпоху язычніцтва ў свяшчэнны дуб, таксама прысвечаны ПЕРВУНУ, устаўлялі сківіцы з ікаламі маладога вепрука – сімвала нованароджанага СОНЦА. Свяшчэнныя дубы, ужо акамянелыя, з ікаламі ў іх, знойдзены археолагамі ў рацэ Днепр.

Этнаграфы Беларусі глыбока зацікаўлены архаічным і вельмі адметным абрадам “Пахаванне стралы”, зафіксаваным у Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці. Я мяркую, што абрад якраз вельмі добра стасуецца з ПЕРВУНОМ-Стральцом і адлюстроўвае касмаганічны рытуал, звязаны і з сузор'ем, і з богам.

Планеты на небе таксама ўяўляліся зоркамі. Старажытны свет ведаў сем рухомах свяцілаў, уключаючы Сонца і Месяц. Прычым кожнай планеце адпавядаў пэўны дзень тыдня, час сутак, нота ў гаме, колер вясёлкі, ступень цяпла і вільгаці, пах, метал, мінерал, расліна, жывёла, тыпы і тэмпераменты людзей, часткі цела, хваробы і, безумоўна, чалавечы лёс. Кожная планета ёсць, уласна, увасабленне важнейшых чалавечых якасцяў, жаданняў і імкненняў: Меркурый – хітрасць і гнуткі розум, Венера – каханне, Марс – разбуральныя інстынкты, Юпітэр – прага ўлады, Сатурн – імкненне да смерці (некрафілія), Сонца – гармонія, Месяц – летуценнасць. Усе яны, як бачым, поўнаасцю суадносяцца з міфалагічнымі персанажамі, імёнамі якіх і названыя. Адпаведна людзі, што нарадзіліся пад уплывам той ці іншай планеты,

надзяляюцца пэўнымі характарыстыкамі: Сатурн дорыць чалавеку сур'ёзнасць, змрочны, меланхалічны характар; Юпітэр – добразычлівасць, імкненне да ўлады, пачуццёвасць; Марс – ваяўнічасць, грубасць, энергію; Сонца – узвышанасць думак і пачуццяў, мастацкі талент; Венера – фізічную прыгажосць, пажаднасць; Меркурый – знаходлівасць, практычнасць; Месяц – схільнасць да фантазіі, паэтычнасць.

Планетам быў падпарадкаваны ўвесь жывёльны і раслінны свет, напрыклад, Сонцу адпавядаў леў, арол, дуб. Гэткі ланцуг зноў-такі грунтуецца на яўнай міфалагічнай аснове: Сонца – цар на небе, з ім звязаны “цар звяроў”, “цар птушак” і “цар раслін”.

Усе астралагічныя схемы абапіраюцца на антычную міфалогію, дзе містычны сімвалізм змешаны з канкрэтнымі рэаліямі свету. Можна смяяцца з астралагічных ўяўленняў, тым больш не варта верыць прагнозам, што рэгулярна друкуюць бульварныя выданні, але нельга не адзначыць, што міфалагічнае мысленне, на якім заснавана астралогія, імкнецца да вычарпальнай паўнаты свету, няхай сабе і фантастачнай, да таго універсалізму, якога так не хапае сучаснай навуцы, разарванай на асобныя галіны, амаль не звязаныя паміж сабою. *Універсалізм, гармонія, паўната сувязяў паміж рознымі з'явамі ў Космасе – гэта тое, што засталася ад міфалогіі і якраз, можа быць, тое, што патрабуецца сучасным людзям, расчараваным у пазітыўных навуках.*

Убачыць ісціну сёння можна, толькі ведаючы законы міфалагічнага мыслення, якое, дарэчы, неабходна і для таго, каб зразумець дзіцячую псіхалогію. Міфалагічная свядомасць у сучаснага чалавека складана камбінуецца, узаемадзеінічае, пераплятаецца з лагічным, навуковым мысленнем – адсюль цікавасць да такіх паранавук, як астралогія. Разумець міфалагічнае мысленне выключна важна – і ў мэтах выхавання дзяцей, і для развіцця творчых здольнасцяў, і для разумення паводзін чалавека, ажно да яго жэстаў, мімікі, нават псіхапаталагічных станаў.

Астралогія – своеасаблівы мост паміж міфалогіяй і астраноміяй. Але і ўласна астраномія як навука ў апошні час усё больш цікавіцца міфалогіяй, шукаючы ў ёй адказы на некаторыя важныя пытанні. Напрыклад, чаму Венера круціцца вакол восі не так, як іншыя планеты, а наадварот? Ці не знаходзіцца яна на сваёй арбіце параўнальна нядаўна? Ці не падарожнічала яна па Сонечнай сістэме, як мяркуюць некаторыя вучоныя, неаднойчы праходзячы блізка каля Марса? Гэтаму ёсць пацвярджэнні ў антычнай міфалогіі: Марс і Венера – даўнія закаханыя. Венера – ранішняя і вячэрняя, надзвычай яркая зорка на небе. Славяне яе называлі ДЗЯННІЦАЙ. У розных рэгіёнах яна – сястра, або дачка, або жонка СОНЦА. СОНЦА раўнуе яе да МЕСЯЦА і не дазваляе ім сустрэцца, бо МЕСЯЦ сапраўды заляцаецца да ДЗЯННІЦЫ. Зорка абвяшчае ўзыход Сонца, вядзе яго на неба і знікае ў яго яркім ззянні. Ноччу яна свеціць ярчэй за ўсіх, дапамагае МЕСЯЦУ. У рускіх казках Дзянніца выступае пад імем КРАСЫ НЕНАГЛЯДНАЙ.

У антычнай міфалогіі МАРС – бог вайны, і ніхто не любіў яго, акрамя сястры ЭРЫДЫ, багіні варожасці, ды ВЕНЕРЫ. У геніяльнай філасофска-

сатырычнай кнізе **Джанатана Свіфта** “Падарожжа Гулівера” апісаны два спадарожнікі Марса – Фобас і Дэймас, якія былі адкрыты астраномамі толькі праз 150 год пасля надрукавання рамана Свіфта, і гэта адна з самых інтрыгуючых літаратурных і навуковых загадак. Пра нашэсце марсіянаў пісаў таксама выдатны англійскі пісьменнік **Герберт Уэлс** у “Вайне светаў”, а пра падарожжа на Марс – рускі класік XX ст. **Аляксей Талстой** у “Аэліце”. Увогуле Месяц і Марс – самыя прыцягальныя для літаратуры аб’екты, паколькі жыла вера ў іх населенасць.

Пералічаныя зоркі, сузор’і і планеты ў асноўным і засталіся ў памяці народа. Як бачым, з імі звязваліся нейкія вызначальныя параметры Сусвету і самыя вялікія багі, што ўвасаблялі важнейшыя прыродныя стыхіі або чалавечыя імкненні. Безумоўна, адукаваныя людзі ведалі намнога больш сузор’яў і звязаных з імі антычных міфаў. Але гэта не выходзіла за межы прафесійнай культуры. У народзе ж самай вядомай з часоў Хрышчэння была, бясспрэчна, Віфлеемская зорка – яўна міфічная, хоць у апошні час вучоныя гавораць пра магчымасць узрыву звышновай, бачнай якраз у год нараджэння **Хрыста**. У Евангеллі паводле Мацвея чытаем: “Калі ж Іісус нарадзіўся ў Віфлееме Юдэйскім у дні цара Ірада, прыйшлі ў Ерусалім магі з усходу і кажуць: Дзе народжаны Цар Юдэйскі? Бо мы бачылі зорку Яго на ўсходзе і прайшлі пакланіцца Яму” [Мц. 2:1, 2]. З вялікай бліскучай самаробнай зоркай, што сімвалізуе Віфлеемскую, ходзяць і сёння калядоўшчыкі па вёсках. І частавацца на Каляды нельга да позняга вечара, да з’яўлення першай зоркі на небе.

Увогуле ж у славян зоркі – дзеці **СОНЦА** і **ПОЎНІ**. Ва ўсіх народаў пашырана вера, што як толькі нараджаецца чалавек, успыхвае зорка. Калі зорка падае – памірае чалавек. У гэты момант убачыўшым яе пажадана перахрысціцца. Крыж ад жывога чалавека дапаможа душы нябожчыка пазбавіцца грахоў і трапіць у Рай. Беларусы нават яшчэ ў XX ст. былі ўпэўнены, што калі чалавек добры, мала грашыць, то яго зорка ясная, а калі ён несумленны, злы, яго зорка ледзь блішчыць. Пра тое ж – геніяльная “Новая зямля” **Якуба Коласа**:

Калі стваралісь Богам светы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў Бог Святы спрадвеку;
Яна жыццём яго кіруе
І лёс яго і смерць пільнуе.
Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы,
І гасне зорачка святая,
Калі даручаны сканае:
Вось так на небе адначасна
Яна мігнецца і пагасне...

Душа-зорка ў беларусаў завецца **ЗНІЧКА**, яна мае блізкую сувязь з агнём. На Украіне верылі, што зоркі – гэта анёлы-ахоўнікі, якія сядзяць на небе з запаленымі свечачкамі ў руках.

Разам з уяўленнем, што зорка ззяе на небе, пакуль працягваецца жыццё чалавека, і падае з яго смерцю, бытавала і іншае, паводле якога душа ў выглядзе палымянай зоркі падае з неба і пасяляецца ў дзіцяці ў момант яго зачацця ці нараджэння, а пасля смерці чалавека вяртаецца на неба. У любым выпадку душа – зорка, значыць, з ёю звязана ўсё самае прыгожае, высокае, духоўнае, светлае ў чалавеку.

Зоркі часта згадваюцца ў народнай паэзіі. Многія песні пачыналіся зачынам тыпу: “Усе зорачкі паўсходзілі”, або “Разгарыся вячэрняя зорка”, або “Цёмна ночка да нявідная”. Гэткі ўступ твора ўжо адным радком ствараў пэўны настрой, як правіла, салодка-тужлівы, або надаваў песні атмасферу таямнічасці, загадкавасці. Зорка часта выступае як састаўная частка тропы: з зоркамі параўноўваюцца вочы дзяўчыны або сама дзяўчына. У беларускіх казках зоркі ўпрыгожвалі галовы чароўных хлопчыкаў. Адзін з самых распаўсюджаных сюжэтаў у казках беларусаў, рускіх і ўкраінцаў – нараджэнне трох братоў-блізнят за адну ноч і адпаведна названых ВЯЧОРКА, ПАЎНОЧКА і ЗОРКА, прычым той, хто нарадзіўся перад світаннем, – ЗОРКА – быў самы магутны і разумны.

Зоркі – аб’ект паказу і ў літаратуры. У XII ст. **Кірыла Тураўскі** напісаў трактат “Пра нябесныя сілы” – па сутнасці, першы ва ўсходніх славян твор па касмагоніі, дзе Сусвет разглядаецца як непаўторнае адзінства Макра- і Мікракосмасу ў іх станаўленні ад небыцця да быцця.

У традыцыях народнай паэзіі пісалі пісьменнікі пачатку XIX ст. Як ужо адзначалася, рамантыкі любілі ноч і начное неба, якое давала ім натхненне, выклікала чароўныя мары. Але ў беларускіх паэтаў, што пісалі па-польску, нават і традыцыйны для ўсіх еўрапейскіх рамантыкаў матыў паўставаў у своеасаблівым абліччы, больш міфалагізаваным, больш казачным. Напрыклад, у **Яна Баршчэўскага** (“Шляхціц Завальня”) чытаем, як героі “ўбачылі на небе такую зыркую яснасць, што ледзь вока трымае; разлілася яна кшталтам велізарнае ракі. Палі, лясы і горы, пакрытыя снегам і асветленыя агністым небам, мелі дзіўны і захапляючы выгляд. Хмары, распаленыя чырвоным полымем, ляжалі на даляглядзе; здавалася, што там тонуць у пажарах велічныя гмахі і стромкія вежы” (Пераклад **Міколы Хаўстовіча**). Ясна, што ў творы паэтычна апісана вельмі рэдкая для нашых шыратаў з’ява – Палярнае ззянне. Сам шляхціц гаворыць, што за сваё жыццё трэці раз бачыць “падобнае дзіва і заўсёды ў той год, калі бачылі такія пажары на небе, бывалі нейкія неспадзяванкі”.

Народ, сапраўды, вельмі баяўся незвычайных відовішчаў на небе. Але асабліва вялікія няшчасці заўсёды звязваліся з каметай, якую людзі ўяўлялі нейкай страшнай, агромністай ведзьмай на памяле. Падзенне ж балідаў успрымалася як палёт ЗМЕЯ. Цэлая міфалогія (але навукападобная) склалася ўжо ў наш час вакол падзення так званага Тунгускага метэарыта ў 1908 г.

Але вернемся да рамантыкаў. Дзеянне баладаў **Адама Міцкевіча** “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Люблю я” адбываецца ў зорныя ночы, што, натуральна, утварае асаблівую атмасферу таямнічасці, знітаванай са смуткам. У **Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча** таксама часта ўпамінаюцца зоркі, але ў

больш аптымiстычным арэоле: “Над горадам зорка ясна засвяціла” (“Халімон на каранацы”) або “Засвяцілі тры звёздачкі ў пару нам шчасліву! // Заляцелі тры сокалы дый на нашу ніву!” (“Верш Навума Прыгаворкі на прыезд да месца Мінска Апалінара Концага, Уладзіслава Сыракомлі і Станіслава Манюшкі”). І ўсё ж паэты XIX ст. яшчэ не выходзяць за мяжы парадыгмы фальклорнай вобразнасці.

Дзіўны ўзлёт беларускай літаратуры пачатку XX ст. – гэта заканамерны вынік паступовага назапашвання філасафічнасці ў традыцыйных матывах, выкліканай своеасаблівай трансфармацыяй міфалогіі, якая ёсць не што іншае, як натурфіласофія, у прыгожае пісьменства.

У **Якуба Коласа**, які лічыцца самым “зямным” з класікаў, зямля і неба ў пастаяннай сувязі, таму зоркі – “кветкі неба”, а кветкі – “зоркі зямлі”. Такія параўнанні сустракаюцца ў паэта вельмі часта, дарэчы, яны – таксама ў рэчышчы вельмі старажытных паданняў, але набываюць новае філасофскае напаўненне: зоркі – святло, якое пасылае начное неба, кветкі – святло, што пасылае чорная зямля. Сустрэча святла – нябеснага і зямнога – увасабляе паэтычную мару пра Вечнасць, пра Вялікую Гармонію свету. У старажытных шумераў вярхоўны бог АНКІ – нерасчлененае паняцце НЕБА-ЗЯМЛЯ, ад шлюбнага саюзу якіх нараджаецца Космас.

У **Янкі Купалы** напачатку творчасці яшчэ пануе фальклорная вобразнасць: “Як дзве зоркі, яе вочы, // Гляне – свет яснее” або “Адна зорка мігацела – і тая прапала” (пра Бандароўну). У паэме “Яна і я”:

Крылатыя стварэнні з выраю

Па Млечнаму пуці плывуць, як шнур.

Беларусы верылі, што Млечны шлях – гэта шлях птушак з выраю (усяго існуе не менш за 20 назваў Млечнага шляху).

У драме “Раскіданае гняздо” традыцыйныя міфалагічныя матывы набываюць глыбокі філасофскі сэнс. Размова ідзе пра сон Зоські, у якім яна з бацькам, маці, братамі, пераадолеўшы шматлікія перашкоды на зямлі, узыходзіць усё вышэй і вышэй: “Аж да самых зорак забраліся, а там, па млечнай пуціне, з зоркі на зорку пераскоккваючы, цягнемся далей; а зоркі хоць свецяцца, але не пякуцца: як па кветачках гэтых, ступаем па іх... І прыйшлі мы ў нейкую харошую краіну, якой я ў жыцці не бачыла, не чула і не сніла... Ідзем гэтым садам-раем ды ідзем...” Вядома, паводле **З. Фрэйда** і **К.Г. Юнга** (пра іх мы гаварылі ў першых лекцыях), што сны з’яўляюцца праяўленнем міфалагічнага мыслення, родавай памяці, а таксама індывідуальнага падсвядомага чалавека. Сапраўды, тут сон Зоські многае дае для разумення яе душы. Я думаю, што шлях Зоські як рамантычнай натуры – зусім не на Вялікі Сход, ён не ў актыўным дзеянні, а ў пагружэнні ў свой унутраны свет, люстрам якога і была зорная краіна сну, сад-рай на небе. Ёсць асобы, якія ніколі не здолеюць жыць знешнім, – такая Зоська.

Са сном купалаўскай гераіні перагукваецца верш **Алеся Гаруна**:

Дзіўлюся я на ззянне ясных зораў, –

І сумна-сумна так, што я не зараз з імі,

Што жыць не лёс мне ў вышыне нагорнай

І сцежкамі хадзіць па небе залатымі.
 Сярод нязнаных мне, не бачаных прастораў
 Раўнінай той, што звецца Бесканечнасць,
 Я лётаў думкаю б і воляй непакорнай
 І, можа б, там пазнаў цябе, Адвечнасць...

Тут паэтычнае ўяўленне, пераадольваючы канкрэтыку, рухаецца ўжо далей, па той бок бачнага, – да Вечнага.

У **Максіма Багдановіча** часта і зямная Прырода паўстае як Вечнасць, раскрываючыся ў сваёй урачыстай, жыццесцвярджальнай паўнаце і росквіце творчых сіл. Але светлы, жыццёвы пачатак не выключае трагічнага, самотнага, тужлівага, задуменнага, усіх тых патаемных рухаў душы, з якімі якраз і звязана зорнае неба. У паэзіі М.Багдановіча жыццё і смерць, радасць і гора заўсёды побач, і гэта надае асаблівую адметнасць і значнасць філасофіі паэта. З падаючай зоркай ён параўноўвае жыццё рана памерлага літаратара **Сяргея Палуяна**. Шэдэўрам багдановічаўскай лірыкі з'яўляецца, безумоўна, раманс “Зорка Венера...”, у якім злучаны рэальнасць і мара, ява і трызненне... М.Багдановіч – самы “зорны” з паэтаў-класікаў.

Наступныя пакаленні беларускіх паэтаў значна ўзбагачаюць эстэтыку верша і часам ідуць у, так бы мовіць, нетры фальклору. Так, у выключна таленавітага **Уладзіміра Дубоўкі** ёсць адзін, зусім не заўважаны даследчыкамі твор, дзе паэтычна адбіўся міф пра адсутнасць начнога неба. Гаворка ідзе пра невялікую паэму “Ноч на Прыпяці і казка пра зоркі”, у якой распавядаецца пра Сонца і Месяц як пра аднолькава дзённыя свяцілы:

Тады не зналі людзі змроку.
 Быў дзень на свеце ўсім шырокім,
 Бо двое разам ім свяціла,
 А ў двух мацнейшая і сіла.

Зоркі ў той час былі кветкамі ў нябесным выраі. Неяк Сонца задумала падараваць зоркі людзям. Яно шчодро кідала іх уніз, на зямлю, дзе яны таксама рабіліся кветкамі. А Месяц свае зоркі пашкадаваў і пакідаў замест іх каменні. Сонца абурылася і адмовілася хадзіць па небе разам з Месяцам. З таго часу яны “працуюць” у розны час, прычым Месяц не столькі свеціць, колькі займаецца сваім нябесным садамі, таму і стала цёмна, узнікла ноч. Я думаю, што беларускі міф захваў, як ні дзіўна, успамін пра нейкую касмічную катастрофу: відаць, калапс другога Сонца, трансфармацыю яго ў Чорную дзірку.

Своеасаблівую касмічную катастрофу перажываем мы і сёння. У сучаснай літаратуры гармонія зямлі і неба парушана, бо парушана гармонія ў душы чалавека – пасяліўся ў ёй Чарнобыль. Незабыўны **Пімен Панчанка** піша незадоўга да смерці “Чорныя дзіркі” – верш пра пустыя душы: няма ў іх агню, няма зорнага святла – адбыўся калапс...

Увогуле ж тэма “Зоркі Палын” (паводле Бібліі) робіцца, бадай, дамінуючай у беларускай літаратуры з канца 80-х гг. XX ст. У **Івана Шамякіна** раман называецца “Злая зорка”, а ў беларускай жа культуры зорка ніколі не была злой і нават непрыгожай! Усё перавярнулася!

І ўсё ж нездарма вялікі філосаф **І. Кант** гаварыў пра самыя важныя каштоўнасці ў свеце: зорнае неба над намі і маральны закон унутры нас. Зорнае неба – сапраўды тое адзіна ўстойлівае, вечнае, спагадлівае сваім святлом, што толькі і ўнушае надзею. Таму і Беларусь для паэта **Алега Лойкі** – Зорка, якую ў песні “Вядзі, беларуская зорка!” ён заклікае не згаснуць ніколі:

Хай крыўдна, хай цяжка, хай горка,
Што ў доме чарнобыльскі край, –
Вядзі, беларуская зорка,
Ніколі ўжо не згасай!..

Такім чынам, нашы славянскія продкі найперш шанавалі Сонца, Месяц і зоркі. А ўвогуле яны іначай, чым мы, уяўлялі сабе ўключанасць Зямлі ў сусветны кругаворот, бачылі большую залежнасць нашай планеты ад законаў Светабудовы. І таму сучасныя поспехі касманаўтыкі і астраноміі – нішто ў параўнанні з высокай касмалогіяй продкаў, занатаванай найперш у міфалогіі. Усё найбольш дзіўнае, што засталося ад старажытных цывілізацый, звязана з космасам, з календаром.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Як разумелі зоркі старажытныя народы?
2. Успомніце паданні пра найбольш яркія зоркі неба.
3. Ці ведаеце вы іншыя зоркі, не названыя ў лекцыі?
4. Чым уяўляўся ў розных міфалогіях Млечны шлях? Ці ведаеце вы творы, дзе згадваецца Млечны шлях?
5. У якіх кантэкстах згадваюцца зоркі ў розных нацыянальных літаратурах?

Лекцыя 10

Тэма 11. Каляндарныя міфы

План лекцыі:

1. Паміраючыя і ўваскрасаючыя багі прыроды.
2. Антычны культ ДЫЯНІСА і дасягненні сусветнай культуры.
3. Беларускі ДЫЯНІС – ЯРЫЛА.
4. Язычніцтва і хрысціянства ў каляндарнай абраднасці беларусаў.

У шырокім сэнсе слова каляндарнымі можна лічыць салярныя, лунарныя і астральныя міфы, з якімі мы ўжо знаёміліся. Але ў вузкім і найбольш звыклым сэнсе слова да каляндарных адносяць міфы, што адлюстроўваюць змены пор года. У навуцы агульнапрызнана, што салярная і лунарная міфалогія больш архаічная, чым аграрна-сезонная. Сапраўды, для

каляндарных міфаў характэрна прыродная, земляробчая семантыка, таму ясна, што яны былі пашыраны ў тых народаў, у якіх земляробства робіцца асноўным заняткам. Касмаганічныя ж міфы маглі ўзнікнуць яшчэ ў паляўнічых, якія, бадзяючыся па лесе, павінны былі навучыцца арыентавацца па сонцу і зорках. Але ў агульнацывілізацыйным плане земляробства – вытворчы тып заняткаў, больш высокі і прагрэсіўны, чым збіранне дароў лесу, паляванне ды рыбалоўства.

Схема каляндарных міфаў ва ўсіх народаў Еўропы ды Азіі прыкладна аднолькавая: галоўны персанаж – звычайна бог расліннасці – у выніку канфлікту з пачварай, драконам ці богам, што ўвасабляе дэструктыўныя сілы прыроды, гіне або знікае. На яго пошук адпраўляецца нявеста або жонка, або маці, або сястра, радзей – сын. Гераіня-шукальніца бога знаходзіць, вяртае да жыцця, той, у сваю чаргу, перамагае супраціўніка, аднаўляе свой ранейшы статус, праўда, часам робіцца адначасова і богам падземнага царства.

Прасочым прыведзеную схему на канкрэтных прыкладах.

У даэлінскай Грэцыі, яшчэ да заваявання яе індаеўрапейскімі плямёнамі, панаваў культ жаночых багінь. Адной з галоўных была ДЭМЕТРА, якая ў архаічны перыяд сімвалізавала ўласна МАЦІ-ЗЯМЛЮ, але зямлю як бы дзікую, поўную стыхійных сіл урадлівасці. Нават прадстаўлялі яе страшна: з конскай галавой, усю перавітую змеямі (змья літаральна ва ўсіх народаў была звязана з багінямі зямлі). З пачаткам культурнага земляробства ДЭМЕТРА ўвасабляе ўжо не дзікую прыроду, а цывілізаваную. Ад ЗЕЎСА, свайго брата, бога нябёсаў, яна нараджае дачку КОРУ, пазней – у выніку змены яе статусу – названую ПЕРСЕФОНАЙ.

Аднойчы, калі КОРА збірала кветкі на лузе, у зямлі адкрылася бездань, адкуль вылецеў страшны бог падземнага царства АІД (ПЛУТОН) і ўкраў дзяўчыну. Маці шукае дачку – ніхто не ведае, дзе яна. Нарэшце ГЕЛІЯС-СОНЦА, які бачыць усё і ўсіх, раскрывае ёй імя цара апраметнай. Засмучаная ДЭМЕТРА пакідае Алімп, не жадаючы больш выконваць свае функцыі, і ў выглядзе простае жанчыны бадзяецца па свеце. Натуральна, зямля перастае радзіць, сярод людзей пачынаецца голад. ЗЕЎС просіць брата свайго АІДА адпусціць КОРУ. Той доўга не згаджаецца, але ўрэшце адпускае з умовай, што ўсё ж частку года – шэсць месяцаў (па іншых варыянтах – тры) КОРА (цяпер ужо ПЕРСЕФОНА) будзе праводзіць з ім, сваім мужам, пад зямлёю. На гэтакі кампраміс згаджаецца і ДЭМЕТРА. І вось ПЕРСЕФОНА робіцца царыцай падземнага царства і ўжо не мае права падымацца на Алімп. Затое яна ж увасабляе яркую, багатую, маладую, радасную прыроду вясною.

Сэнс гэтага чыстага і паэтычнага міфа празрысты. ПЕРСЕФОНА, падзеленая паміж зямлёю і падзем'ем, сімвалізуе семя, закладзенае ў зямлю, – перш чым падняцца прыгожай кветкай, коласам, дрэвам. АІД – сляпая сутнасць зямных сіл урадлівасці. ДЭМЕТРА – маці-зямля з яе тугою па пахаваных зімою дзецях-раслінах і з яе радасцю, калі яны вяртаюцца зноў вясною. Пазней з ПЕРСЕФОНАЙ-зернем звязваецца надзея на адраджэнне

пасля смерці таксама і чалавека, і яна пачынае сімвалізаваць чалавечую душу.

Такім чынам, у грэкаў каляндарны міф надзвычай паэтычны, цнатлівы і лагічны: з улоння маці-зямлі нараджаецца дачка, якая сама, у сваю чаргу, становіцца маці: зерне – колас – зерне. Дзякуючы гэтай таямніцы жыцця Прырода – несмяротная.

У Старажытным Егіпце алегорыяй зерня быў бог АСІРЫС, самы, бадай, папулярны з усіх багоў егіпецкага пантэону на працягу тысячагоддзяў. Не дзіва, што ён прайшоў доўгую эвалюцыю, яму прыпісвалі рысы іншых багоў, а часам і ўвогуле атаясамлівалі з імі. Так, ён пачаў разумецца і як Сонца, прыняўшы на сябе функцыі бога РА. Пад зямлёю АСІРЫС-СОНЦА змагаецца з цемрай і холадам, якія ўвасабляе яго брат СЕТ. Той забівае АСІРЫСА і заганяе яго ў труну, якую выкідвае ў Ніл. ІЗІДА, сястра-жонка АСІРЫСА, знаходзіць мужа: яго труна аказалася аплеценай дрэвам (відаць, Сусветным Дрэвам). Але СЕТ на гэты раз рассякае цела АСІРЫСА на 14 кавалкаў і раскідвае па ўсім Егіпце. ІЗІДА збірае цела мужа і зачынае ад яго, па сутнасці мёртвага, сына ГОРА. АСІРЫС робіцца царом у царстве мёртвых і судзіць іх. ГОР – ранішняе сонца – сваім промнем-кап’ём перамагае братазайца СЕТА і ўрачыста ўстае над даляглядам.

Праўда, СЕТ ніколі не бывае пераможаны канчаткова, бо час жа разумеўся як цыклічны, таму падзеі міфа паўтараюцца рэгулярна, кожныя суткі. І ўвогуле трыяда-сям’я АСІРЫС – ІЗІДА – ГОР сімвалізуе розныя прыродныя цыклы. Прыкладам, ІЗІДА, шукаючы мужа, плакала, і ад яе слёз імкліва прыбывала вада ў Ніле – гэтак тлумачыўся разліў ракі, якая мела рашаючае значэнне ў жыцці Егіпта. А сёння ў Егіпце ўвогуле Ніл паэтычна называюць “слязьмі Ізіды”.

ГОР ўвасабляўся спачатку сокалам з дыскам на галаве, пасля чалавекападобнай істотай з галавой сокала, нарэшце поўнаасцю антрапаморфна – маладым, прыгожым юнаком, часам на кані. Выява змагання ГОРА з СЕТАМ, які паўстае ў выглядзе дракона, – правобраз пазнейшага, надзвычай пашыранага, сюжэту рэлігійнага мастацтва: змаганне архангела **Міхаіла** з Сатаной, **Георгія Пераможцы** на кані з Д’яблам. Георгій Пераможца – не толькі эмблема Маскоўскага царства, – гэта любімы вобраз і беларускага, і многіх іншых еўрапейскіх народаў. Самая старажытная драўляная скульптура, знойдзеная на Беларусі, якраз увасабляе Святога Георгія (Юрыя).

Як уваскрос АСІРЫС у падземным царстве, так і кожны памерлы будзе жыць вечна пад уладай мудрага бога – абы толькі яго блізкія праводзілі яго пасля смерці гэтаксама, як хавалі цела АСІРЫСА ІЗІДА і ГОР. У Старажытным Егіпце кожнае пахаванне рабілася дакладнай копіяй пахавання АСІРЫСА. Але ж і сеў насення, які праходзіў у лістападзе, – таксама ўвасабляў пахаванне АСІРЫСА. Вось чаму на пачатку лістапада ў Егіпце адзначалі дзень усіх памерлых: душы продкаў (натуральна, ноччу) наведвалі свае ранейшае жыллё. Ім пакідалі ежу і запальвалі лямпы на працягу ўсёй дарогі ад могілак да дома. Характэрна, што хоць у еўрапейскіх народаў

восенню не сеюць (калі не лічыць азімых), а збіраюць ураджай (падзея радасная), але і ў іх, у тым ліку, у беларусаў, пачатак лістапада – ушанаванне памерлых (Дзяды). Тут наўрад ці запазычанне, хутчэй – усеагульны прынцып: змена сезонаў не абыходзіцца без іншасвету.

Са змен, якія нясуць з сабою поры года, найбольш відавочныя тыя, што адбываюцца з расліннасцю, – нават там, дзе, здаецца, пануе пустыня. Так было ў Егіпце, так было і ў Старажытнай Месапатаміі. У шумерска-вавілонскай міфалогіі вялікая БАГІНЯ-МАЦІ ІШТАР, што ўвасабляла творчыя сілы прыроды, брала шлюб з маладым богам расліннасці ТАМУЗАМ (ДУМУЗІ). Кожны год зімою ТАМУЗ адпраўляўся пад зямлю (закладванне зерня). За ім самаахвярна спускалася і ІШТАР. На час іх адсутнасці жыццё перапынялася, бо не было сіл цягнення, палкасці кахання, за якое якраз адказвала ІШТАР. Занепакоеныя нябесныя багі пасылаюць вестуноў да багіні апраметнай з патрабаваннем вярнуць пару закаханых. Тая з неахвотай іх адпускае. З іх вяртаннем на зямлю наступае вясна, усё квітнее, а птушкі, жывёлы і людзі нараджаюць дзяцей.

У лепш распрацаваным выглядзе і з іншымі героямі той жа міф паўстае на захадзе Азіі – у Сірыі, Фінікіі (цяпер Ліван), а таксама на востраве Кіпр. У дрэва МІРЫ ад ЗЕЎСА нараджаецца надзвычай прыгожае дзіця – бог АДОНІС. За тое, каб валодаць ім, змагаюцца дзве самыя, бадай, магутныя багіні – уладарка кахання АФРАДЫТА і уладарка смерці ПЕРСЕФОНА. ЗЕЎС вырашае спрэчку наступным чынам: частку года АДОНІС праводзіць у падземным царстве разам з ПЕРСЕФОНАЙ, а вясной вяртаецца да АФРАДЫТЫ. Каханню АФРАДЫТЫ (ВЕНЕРЫ) і АДОНІСА, дзякуючы якому адраджаецца ўся прырода, прысвечана ў еўрапейскай культуры Адраджэння і Новага часу незлічоная колькасць опер, балетаў, паэм, жывапісных і скульптурных твораў. З усіх міфаў пра паміраючага і ўваскрасаючага бога прыроды гэтая – найбольш эратычная версія – у той жа час і самая паэтычная, поўная ўзвышанага трагізму. Ды і рытуалы ўшанавання АДОНІСА (а міф заўсёды звязаны з рытуалам) адбываюцца ў надзвычай прыгожых мясцінах Лівана і Кіпра. Адзін з варыянтаў абраду такі: вакол скульптур ВЕНЕРЫ і АДОНІСА расстаўлялі ўсе дары зямлі – садавіну, агародніну, кветкі, – і цэлы дзень людзі радасна адзначалі вяселле багоў. Мне гэты звычай нагадвае старажытнае беларускае вяселле: маладыя першую шлюбную ноч абавязкова праводзілі ў свіране на снапах замест ложка, абкружаныя кашамі і мяшкамі з сабраным ураджаем, пад нябачным апякунствам бога КАРАВАЯ-РАЯ. Уласна, усё багацце ён, гэты бог, і увасабляў, сімвалічна паўстаючы і ў выглядзе вясельнага каравая. Ураджайнасць зямлі тут, паводле магічнага прынцыпу, звязана з плоднасцю маладой сям’і. Міф злучаў жыццё людзей і жыццё прыроды ў адно.

Прайшоўшы поўны круг, мы зноў вярнуліся да Грэцыі. З цягам часу, пачынаючы, відаць, з эпохі класічнай антычнасці, культ ДЭМЕТРЫ і ПЕРСЕФОНЫ паступова замяняецца культам ДЫЯНІСА.

ДЫЯНІС быў богам фракійскага паходжання, яго радзіма – прыкладна тэрыторыя Балгарыі, адкуль ушанаванне яго распаўсюдзілася па ўсёй Грэцыі.

Хоць звычайна яго лічаць богам вінаграднай лазы, на самай справе ён увасабляў дрэва ўвогуле, асабліва дрэва культурнае. Але з цягам часу сэнсавое напаўненне вобраза ўзбагацілася. ДЫЯНІС – гэта жыццё ў самым поўным, нават звышпоўным сваім праяўленні, вышэйшы росквіт жыцця, буянне прыроды, урачыстае свята яе. Сіла прыроды прадстаўлена ў віне як соку самой зямлі. Адсюль зразумела значэнне віна ў абрадах, прысвечаных ДЫЯНІСУ. Сам жа бог, сімвалізуючы творчасць Прыроды, мог прымаць розныя формы: агню, сонца, вады, шматлікіх раслін і жывёл. Ён быў найбольш зменлівы з багоў – зменлівы, як і сама прырода.

ДЫЯНІСА міф называе сынам ПЕРСЕФОНЫ і ЗЕЎСА, які злучыўся з падземнай багіняй ў выглядзе змея (тое, што ПЕРСЕФОНА – дачка ЗЕЎСА, міф не цікавіць, бо багі персаніфікавалі сабою важнейшыя касмічныя паняцці, якія, сапраўды, па вялікаму рахунку, былі ў глыбінных узаемадачыненьнях). Восенню ДЫЯНІС паміраў: яго раздзіралі на кавалкі тытаны. Але ЗЕЎС дараваў яму новае нараджэнне праз СЕМЕЛУ, якую народнае паданне лічыць ДЫЯНІСАВАЙ маці. Абрад аднаўляў усе пакуты бога і яго чароўнае ўваскрэсненне вясною. Паступова дыянісіі набываюць усё большае пашырэнне ва ўсім антычным свеце, убіраючы ў сябе ранейшыя архаічны культ ДЭМЕТРЫ і ПЕРСЕФОНЫ. У Рыме імя ДЫЯНІСА – ВАКХ, а свята, прысвечанае яму, атрымала назву вакханаліі – тэрмін, вядомы і сучаснаму чалавеку, далёкаму ад міфалогіі.

Іншы тэрмін, звязаны з ДЫЯНІСАМ, таксама мае негатыўны сэнс. ДЫЯНІСУ былі прысвечаны оргіі. Сёння слова азначае выключную разбэшчанасць калектыву людзей. У старадаўнім разуменні оргія – раўнапраўны ўдзел у кульце ўсёй грамады, усёй абшчыны, калі набажэнства правяць не жрацы, а звычайныя людзі.

З оргій у гонар ДЫЯНІСА ўзнік тэатр, некаторыя жанры літаратуры, народны карнавал і, акрамя таго, яны – парадаксальна – садзейнічалі ўмацаванню рэлігійнага пачуцця.

Пачнём з літаратуры. Славлі бога спевакі ў масках казлоў. Гімны ў яго гонар называліся “дыфірамбы”, што літаральна азначае “песня казлоў”. Сёння выраз “спяваць дыфірамбы” разумеюць наступным чынам: ухваляць некага залішне лісліва. Дыфірамб стаў адным з важнейшых відаў антычнай лірыкі.

Другое важнейшае дасягненне дыянісійскіх святаў (першае, літаратурнае, некалькі двухсэнсоўнае) – тэатр. Напачатку тэатр – звычайная круглая пляцоўка-капішча, дзе гарэў свяшчэнны агонь, вакол якога спявалі і танцавалі, як беларусы вакол вогнішча на Купалле. У грэкаў таксама быў карагод, які заўсёды і ўсюды сімвалізаваў рух Сонца, і былі песні. Пачынаў іх запявала, які называўся “карыфэй”. Хор яму адказваў або спрачаўся з ім. Але гэта яшчэ не тэатр, а толькі своеасаблівая форма абраду, якая практычна не адрозніваецца і ад славянскіх народных абрадаў. Сапраўдны тэатр па сутнасці стварыў вялікі драматург Грэцыі **Эсхіл**. Ён упершыню ўвёў другога запявалу-акцёра. Паміж імі ўзнікае дыялог, слоўнае спаборніцтва, спрэчка. Пазней яшчэ адзін геній **Сафокл** дадаў трэцяга акцёра і прыдумаў дэкарацыі.

Але хор заставаўся і існаваў яшчэ доўга як своеасаблівы каментатар дзеяння. І ў архітэктуры тэатр прыняў іншую форму: паўкруг для глядачоў, звычайна на схіле ўзгорка (назваецца “тэатрон”), унізе месца для хору “архестра” (адсюль “аркестр”) і трохі вышэй – уласна сцэнічная пляцоўка, якая развілася з месцаў, прызначаных для жрацоў. У многіх адноўленых антычных тэатрах і сёння іграюць спектаклі: часцей за ўсё ставяць п’есы антычных аўтараў або біблейскія містэрыі.

Грэчаскія культы былі не толькі абрадамі, але і глыбокімі ўнутранымі перажываннямі. Служэнне ДЫЯНІСУ якраз у многім – пачуццё: адпраўляючы абрад, чалавек знаходзіўся ў стане экстазу. У экстаз уваходзілі неабавязкова пад уплывам віна: здаровыя людзі, без ап’янення, надзеўшы маскі тых ці іншых жывёл, здаваліся самі сабе жывёламі і іншымі персанажамі. Адсюль ідзе традыцыя і маскарадаў, веснавых карнавалаў у многіх народаў свету. Уласна, перажываліся тыя ж пачуцці, што і ў дзяцей падчас гульні. Узнікала асаблівае адчуванне зліцця з прыродай, свабоды пераходу з адной яе формы ў іншую, як сам бог ДЫЯНІС. Ад такога адчування і ўзнікаў экстаз, у якім чалавек сапраўды пачувае свае сілы, дзіўныя здольнасці, калі ўсё немагчымае здаецца магчымым.

Але ДЫЯНІС не толькі бог радасці і поўных сіл жыцця, але і бог-пакутнік, бо ён паміраў страшнай смерцю. Дарэчы, самы вядомы паэт антычнасці АРФЕЙ загінуў гэтаксама: яго раздзёрлі вакханкі. Пазнейшы міф тлумачыць гэта своеасаблівай рэўнасцю жанчын: маўляў, АРФЕЙ не звяртаў на іх увагі, не мог забыцца на сваю памерлую жонку ЭЎРЫДЫКУ. Але сутнасць страшнай падзеі глыбейшая – рытуал: паўтарэнне ў ім усяго, апісанага дыянісійскім міфам. Тытанам, што ўвасаблялі стыхійныя сілы прыроды, прыносілі ахвяру: а хіба магла яна быць лепшая, чым выдатнейшая асоба, само ўвасабленне Творчасці – АРФЕЙ?

Але з ДЫЯНІСАМ былі звязаныя не толькі крывавыя абрады, а і пачуцці высокія. Разам з яго ўшанаваннем узнікае культ пакут. Пакуты – аснова трагедыі (адна з першых трагедый **Эсхіла** – “Прыкуты Праметэй”). Але пакуты – аснова і хрысціянства. Ідэя пакутаў перайшла ў новую рэлігію, якая, нагадаю, у Рымскай імперыі была афіцыйна прынята ў IV ст.

У вобразе ДЫЯНІСА праявіўся дыялектычны погляд антычнага чалавека на быццё: трагічнае (пакуты, смерць) і радаснае, светлае – уваскрэсенне. З веснавых абрадаў адраджэння ДЫЯНІСА, як мяркуюць, узнікла камедыя. Трагедыя і камедыя – з аднаго вытоку. І гэта глыбокая праўда, бо, сапраўды, у жыцці ўсё разам. Станаўленне маралі і духоўнай культуры, безумоўна, сутнаска звязана з пакутамі і трагічнымі канфліктамі. У вялікага **Фёдора Дастаеўскага** нездарма ў творчасці пануе культ пакутаў: ён лічыў, што шчасця можна дасягнуць толькі прайшоўшы праз няшчасце, дарма шчасце не даецца нікому – за яго неабходна плаціць.

Такім чынам, культ ДЫЯНІСА, а да яго АСІРЫСА, АДОНІСА, ІШТАР, ТАМУЗА, ПЕРСЕФОНЫ, садзейнічаў выпяванню культу **Хрыста**. З аднаго, значыць, вытоку – антычная драма і хрысціянская рэлігія. Хрысціянскі Вялікдзень па сіле пачуццяў падобны да веснавых святаў многіх

народаў, якія так шчыра радаваліся абнаўленню прыроды, нараджэнню новага жыцця. Іх квяцістая фантазія ў выглядзе міфаў урэшце аформілася ў глыбокую і мудрую філасофію хрысціянства. Да выпявання ідэі **Хрыста** розумы чалавечыя рыхтаваліся спакваля і на працягу многіх стагоддзяў, у тым ліку, праз каляндарныя міфы.

Ва ўсходнеславянскай міфалогіі найбольш блізкі да ДЫЯНІСА – язычніцкі бог ЯРЫЛА. Але ўважлівы погляд дазваляе заўважыць у ім рысы, блізкія і да ДЭМЕТРЫ з ПЕРСЕФОНАЙ, і да АСІРЫСА, бо ЯРЫЛА зімою, як зерне ў глебе, знаходзіцца пад зямлёю, аднаўляючыся толькі вясною, калі ён і апякуе ўсю жывую прыроду – расліннасць, жывёльны свет, людзей. І ўсё ж сутнасца, глыбінна ЯРЫЛА найбольш блізкі менавіта да ДЫЯНІСА. Бо ЯРЫЛА не проста аднаўляе расліннасць, а дае жыццёвую сілу ўсяму, што нараджаецца і расце – гэта ярая, неадольная сіла працягу рода, адраджэння, нязгаснага вечнага кругавароту жыцця, сонечнай цеплыні і святла. У заходніх славянаў і балтаў ЯРЫЛА вядомы пад імем ГЕРАВІТА.

ЯРЫЛА-ГЕРАВІТ апекаваў палкасць кахання, шлюб, ад яго залежылі і дождж, і яснае неба, і ўраджай, і шчасце людзей. Корань слова “яр” мае мноства значэнняў: “яравы хлеб” – пасеяны вясною, “ярка” – маладая авечка, яры – злосна-палкі, гарачы, але і слова “яркі” таксама ад кораня “яр”.

У эпоху Сярэднявечча 23 красавіка было днём ЯРЫЛЫ, а 27 красавіка паводле хрысціянскага календара (стары стыль) – дзень **Святога Юр’я (Георгія)**. Паступова святы зліліся, паколькі, па-першае, яны блізкія па сутнасці, па-другое, блізкія па гучанні слоў, і нарэшце, з імі фанетычна і семантычна звязана трэцяе слова – “вырай-ірый-рай”, адкуль прыляталі птушкі вясною.

Ва ўсіх народаў у Ярылаў дзень дазвалялася большая свабода ў асяродку моладзі. Царква заўсёды асуджала язычніцка-эратычныя гульні ў гонар ЯРЫЛЫ – яны, сапраўды, нагадвалі антычныя вахканаліі. Часам у гэты дзень кралі дзяўчат ці нават чужых жонак. Такое свята было стыхійным падаўленнем страху смерці, яно сцвярджала ўладу жыцця над смерцю, вясны над зімою. А з міфалогіі вядома, што ЯРЫЛА зімою змагаўся пад зямлёю з ЯШЧАРАМ-ЧАРНАБОГАМ, і яго перамога і ёсць перамога вясны.

На Юр’я ўпершыню выганялі свойскую жывёлу на пашу пасля зімовага стойла і таму частавалі пастухоў. Часам белявага хлопца апраналі Ярылаю і на белым кані адпраўлялі ў поле. Вакол яго дзяўчаты спявалі:

- Святое Юр’е, дзе ж ты бываў?

- Па межах хадзіў, жыта радзіў.

У многіх юр’еўскіх песнях важная роля належыла ключам, якімі ЯРЫЛА (Юр’я) адмыкаў расу і сваю МАЦІ-ЗЯМЛЮ. Паўстае ў песнях і вобраз Юр’евай маці, якая сама адмыкае зямлю ключамі. Гэта, безумоўна, ужо пазнейшы хрысціянскі ўплыў, звязаны з культам **Багародзіцы**, а Юр’я тут незаўважна ўсё больш набывае рысы самога **Хрыста**. Спачатку, відаць, большае значэнне ў міфалогіі мелі якраз багіні жаночыя: урадлівасць звязвалася з творчымі сіламі самой маці-зямлі. Пазней яе паядналі з мужчынскім апладняючым пачаткам у вобразе ЯРЫЛЫ. Праўда, ва ўсіх

гадавых абрадах, асабліва веснавых і асенніх, заставаўся непераможаны культ зямлі-карміцелькі.

Увогуле ж беларус заўсёды быў двухвернікам. У каляндарнай абраднасці беларускага народа, у чаргаванні хрысціянскіх і язычніцкіх святаў ёсць дзіўная гарманічная суладнасць, здзіўляючыя перакрываванні. Тое ж можна сказаць і пра календар іншых славянскіх народаў.

Адлік неабходна весці ад дня зімовага сонцавароту – ад каталіцкага свята Нараджэння Хрыстова (25 снежня), ад Новага года і ад праваслаўных Калядаў 7 студзеня. Паколькі паміж гэтымі важнейшымі касмічнымі падзеямі ў розных канфесіях адлегласць часу невялікая, іх можна лічыць адзіным пачаткам гадавога цыклу. Ён звязваецца з нараджэннем новага Сонца, з нараджэннем нашага Збавіцеля *Іісуса Хрыста*.

У ноч Народзін у беларусаў да стала падаюць куццю – кашу з мёдам, якую ядуць таксама і на хаўтурах; але ўжываюць і ўзвар – кампот з сушанай садавіны, якім звычайна частуюць, калі ў доме нараджаецца дзіця. Яшчэ ў часы сівой даўніны ў нашых продкаў арыўцаў зімовы сонцаварот – канец і пачатак года – прысвячаўся як вельмі старым людзям (ды і продкам, памерлым), так і немаўляткам. У адной падзеі – паміранне і нараджэнне, смерць і жыццё. Вось чаму такога кшталту ежа на Раждство.

Каляды (па-руску – “Святкі”) тым адрозніваюцца ад іншых дзён года, што час чалавечага жыцця як бы спыняецца, свет людзей і іншасвет зліваюцца ў адно – тое, што існуе ў гэты выключны перыяд паводле сваіх асаблівых законаў. Каляды злучалі стары год і новы і пачыналі цыкл суаднесенасці чалавечага жыцця з жыццём Прыроды. Абрад калядавання – гэта па сутнасці сімвалічны абрад абмену падарункамі паміж рознымі светамі (пераапанутыя калядоўшчыкі ў масках сімвалізавалі свет памерлых).

У дзень Раждства мы ўслаўляем *Хрыста*-немаўля, а пазнейшыя святы – Вадохрышча і Стрэчанне – звязваюцца з Яго дзяцінствам, але адначасова і з маладым Сонцам.

Розум многіх людзей з цяжкасцю атаясамлівае *Хрыста* з Сонцам. Тут неабходна ўзняцца над матэрыяльнымі, фізічнымі рэаліямі і як бы перавесці свядомасць у іншы, духоўны, план. Калі прызнаць наяўнасць душы ў кожнай істоце (а нашы продкі менавіта так успрымалі прыроду – адухаўляючы яе), дык адсюль вынікае лагічная выснова, што самая Вялікая Душа, самая Высокая Духоўнасць заключана ў тым, што дае ўласна жыццё на Зямлі, – у самім Сонцы. Сонца ёсць фізічнае цела ўсясветнага, духоўнага **ХРЫСТА**. Ён заўсёды нараджаецца ад ДЗЕВЫ, але ад нябеснай Дзевы – сузор’я (я ўжо згадвала пра гэта). Іншая справа з зямлёю.

Сама Зямля, уласна, зімою памірае і адраджаецца зноў вясною. Да Дабравесця (Благавешчання) яе нельга чапаць – капаць, высаджваць зеляніну, гарадзіць агароджы, – усё роўна зямля яшчэ няплодная. Але вясна ўжо пачалася. Яе пачатак народ адзначае вясёлай Маслянкай – святам поўнасцю язычніцкім. Магчыма, гэта рэшткі ранейшага вясенняга светкавання Новага года. Характэрна, што Маслянка прысвечана не толькі адроджанаму Сонцу, якое сімвалізуюць бліны, але і маладым мужу і жонцы,

што толькі пабраліся шлюбам у гэты Мясаед. Мноства сёння жартаўлівых, а раней, безумоўна, сур'ёзных магічных абрадаў было прысвечана ім, бо яны ўжо патэнцыяльна неслі магчымасць зараджэння новага жыцця. Але тут падкрэсліваецца менавіта патэнцыя, здольнасць. Адсюль дастаткова нявінныя эратычныя сімвалы тыпу пацалункаў.

Дабравесце – трэцяе па значэнні свята пасля Вялікадня і Раждства. **Архангел Гаўрыіл** паведамляе *Дзеве Марыі* пра будучае нараджэнне ёю *Збавіцеля*. У той жа дзень адбываецца зачацце ад *Святога Духа*. Пры гэтым *Марыя* застаецца цнатліваю. Ад **СОНЦА** набрыняе і **ЗЯМЛЯ**, робіцца цяжарнаю, плоднаю. Дабравесце – свята пастаяннае, як і Раство: у католікаў 25 сакавіка, у праваслаўных 7 красавіка.

Красавік – пачатак, кажучы па-навуковаму, вегетацыйнай весны, якую сімвалізуе вярба і прысвечанае ёй свята Вербніцы. Красавік – і вясна вады, бо, паводле народных уяўленняў, зямля – заўсёды **МАЦІ-СЫРАЯ ЗЯМЛЯ**, плоднаю яна рабілася толькі пры наяўнасці плацэнты – вады. Асабліва карысныя ў красавіку бярозавік – сок самой зямлі – і таючая вада-снежніца. Яе п'юць птушкі і многія жывёлы непасрэдна з лужын. Снежніца захоўвае структуру лёду, а гэткая структура спрыяе нейкім важным біяхімічным працэсам. Ці не яна ж “жывая вада” ў казках?

На красавік у нашых продкаў прыходзіліся многія ачышчальныя абрады, звязаныя галоўным чынам з вадой. Вадой – першай навальніцай – ачышчалася зямля, вадой і чалавек чысціў дом свой, прадметы хатняга ўжытку, самога сябе. Ачышчэнне было неабходна пасля доўгага, цяжкага зімовага існавання сярод сіл змроку, цемры, смерці. Ачышчэнне было неабходна перад пачаткам палявых работ – да святой зямлі інакш нельга было падступіцца. Вось чаму такое важнае свята перад Вялікаднем – чысты чацвер. Уласна, ачышчэнню прысвечаны ўвесь саракадзённы Вялікі Пост. Ачышчэнне цела папярэднічае ўваскрэсенню *Хрыста*, якое ёсць – у духоўным плане – ачышчэнне і адраджэнне душы чалавека. Вялікдзень – вялікі дзень выратавання і аднаўлення ўсёй зямлі і душы чалавечай.

Як і падчас Раждства, у Вялікдзень адбываецца такое ж знітаванне розных светаў – зямнога і нябеснага, смерці і жыцця. Замыкаецца прастора: тое, што адбывалася на Галгофе, адбываецца ўсюды, – і замыкаецца час: адразу пасля смерці – новае нараджэнне. Прасторава-часавы кантынуум абагулена выяўлены ў яечку, важнейшым літургічным сімвале: свет, акроплены крывёю *Хрыста*, адраджаецца да новага жыцця.

Пра знітаванасць жыцця і смерці сведчыць народная вера пра тое, што ў велікодную ноч можна ўбачыць душы продкаў, якія моляцца ў царкве пасля жывых людзей. У той жа час захаваўся язычніцкі ўспамін, што Вялікдзень – вялікі дзень перамогі бога **ЯРЫЛЫ** над **ЯШЧАРАМ-ЧАРНАБОГАМ**, у палоне якога, пад зямлёю, знаходзіўся сонечны бог.

Толькі ў Беларусі на Велікодную седміцу быў распаўсюджаны абрад валачобніцтва. Захаваліся шматлікія валачобныя песні. Але што характэрна: калі на Каляды па вёсцы хадзіла ў асноўным моладзь, дык на Вялікдзень – абавязкова жанчыны (у некаторых рэгіёнах – жанатыя мужчыны), але ні ў

якім разе не дзяўчаты. Такая забарона можа быць растлумачана толькі семантыкай ЗЯМЛІ, якая ўжо цяжарная. Дарэчы, на Вялікдзень яшчэ і гойдаліся на арэях, што магічна павінна было садзейнічаць росту раслін: чым вышэй, тым лягчэй палеткам падняцца.

І нарэшце, абавязковы абрадавы хлеб – куліч, або “пасха”. Звычай спажываць яго рытуальна – намнога больш старажытны, чым хрысціянскі Вялікдзень. Але цікавая заканамернасць. На пачатку цыклу, у час Раждства, на стол пад абрус падсцілаюць салому ад апошняга снапа ўраджаю. А саломе ж – фактычна смерць коласа. І тое, што – смерць, было падсцелена ў яслях пад целам толькі што народжанага *Хрыста*. Але перш чым будуць кінуты новыя зярняты ў раллю, селянін усяляе хлеб на кожнае свята: на Маслянку – бліны, на веснавое раўнадзенства – печыва ў выглядзе птушак (сімвал узыходжання душы), нарэшце, на Вялікдзень гатуецца самы пышны, самы прыгожы, які толькі можна ўявіць, свяшчэнны хлеб.

Вялікдзень канчаў вялікі цыкл веснавых свят, звязаных з астранамічным новым годам, з днём веснавога раўнадзенства, з пачаткам сельскагаспадарчых работ, з адраджэннем зямлі і душы чалавека. Май і часткова чэрвень – пераход вясны ў лета, час яшчэ знаходжання на Зямлі нябеснага *Хрыста*. Паводле логіцы рэчаў, калі б Вялікдзень быў пастаянны, *Хрыстос* павінен быў знаходзіцца на Зямлі да Купалля як важнейшага пункту жыцця сонечнага бога. КУПАЛА-СОНЦА з моманту летняга сонцавароту (24 чэрвеня) паварочвае на зіму – астранамічна. Акрамя таго, адбываецца Узнясенне *Хрыста* на Неба. Але ж КУПАЛА – адначасова і бог расліннасці, ён працягвае апекаваць паспяховае даспяванне зямных пладоў. Увогуле зямля настолькі набрыняе энергіяй сонца, што ўжо з сярэдзіны лета яна пачынае яе аддаваць – у кветкі, у ружовыя яблыкі і памідоры, у залатое калоссе. Натуральна, што з сярэдзіны жніўня ўзрастае значэнне жаночага пачатку. У часы антычнасці ў жніўні адзначалі святы ў гонар розных жаночых багінь.

У каталіцкіх і пратэстанцкіх краінах 15 жніўня – дзень смерці *Багародзіцы*. З гэтага дня пачынаўся перыяд жаночых свят. У жніўні свяцілі дары зямлі – мёд (Мядовы Спас), кветкі, яблыкі (Яблычны Спас), арэхі (Арэхавы Спас). У праваслаўных беларусаў, украінцаў і рускіх Успенне *Багародзіцы*, або Вялікая Прачыстая, прыходзілася на 28 жніўня. І амаль ва ўсіх рэгіёнах вялікае свята супадала з заканчэннем жніва: “Прыйшла Прачыстая – стала поле чыстае”. МАЦІ-ЗЯМЛЯ, якая атаясамліваецца з *Багародзіцай*, як бы памірае, аддаючы сябе – матэрыяльна, у выглядзе пладоў – людзям. Сын *Хрыстос* яе дары асвятчае.

Праз месяц – 28 верасня – на Уздвіжанне Крыжа (сімвал пакут) адбывалася “закрыванне” зямлі на зіму. Птушкі адляталі ў вырай, у лесе – вяселле змеяў, памірае расліннасць. Закрываўся круг быцця.

Дарэчы, у кельтаў, субстрат якіх прымаў удзел і ў нашым, беларусаў, этнагенезе, год дзяліўся на два сезоны: першы, летні, пачынаўся 1 мая, другі, зімовы, 1 лістапада. І сёння ў еўрапейскіх краінах 1 лістапада – Дзень Усіх Святых, а 2 лістапада – дзень ушанавання продкаў, Дзяды, важнейшы рубаж

года. Продкі еўрапейцаў-язычнікаў у гэты дзень хавалі свайго бога – паміраючага і ўваскрасаючага бога прыроды...

З каляндарнымі міфамі звязаны не толькі багатая абраднасць, але і прыцып цыклізму, які ляжыць у аснове вельмі многіх твораў сусветнай літаратуры. Неабходна сказаць, што час літаратурны, так званы *хранатоп*, цесна звязаны з прыроднымі рытмамі, у прыватнасці, найперш з сонечным годам. Прадстаўнікі міфалагічнай школы ў літаратуразнаўстве вылучаць чатыры фазы ў жыцці прыроды ў суаднесенасці з міфамі і жанрамі:

1. Золак – світанне, вясна, нараджэнне (любое нараджэнне, у тым ліку чалавека) – міфы пра нараджэнне Героя, пра ўваскрэсенне, пагібель цемры, зімы, смерці. Жанры: дыфірамб, гімн, рапсодыя, раманс.

2. Зеніт – лета, шлюб, трыумф – міфы апафеозу, свяшчэннага вяселля, наведвання рая. Персанажы – Жаніх і Нявеста. Жанры: камедыя, пастараль, ідылія, раман.

3. Заход сонца, восень, смерць – міфы ўпадку, паміраючага бога, гвалтоўнай смерці і ахвярапрынашэння, ізаляцыя Героя. Жанры: трагедыя, элегія.

4. Змрок, зіма, безвыходнасць – міф трыумфу цёмных сіл, міф Патопу і вяртання Хаосу, пагібелі багоў і герояў. Архетып сатыры.

Інакш кажучы, цыклы ў жыцці чалавека і прыроды цесна звязаны з пэўнымі міфамі і жанрамі літаратуры. На прыродным цыклізме пабудаваны такія творы, як “Турботы і дні” **Гесіёда**, “Георгікі” **Вергілія**, паэмы “Фасты” **Авідзія**, “Поры года” літоўскага класіка XVIII ст. **В.Данелайціса**, “Новая зямля” **Якуба Коласа**.

Увогуле ж з каляндарнымі міфамі звязаны цэлы каласальны пласт чалавечай культуры – і ў галіне літаратуры, і ў галіне тэатру, і ў галіне абраднасці, і ў рэлігійнай веры.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Якая асноўная схема міфаў пра паміраючых і ўваскрасаючых багоў прыроды? Што сімвалізуе схема?
2. У чым значэнне старажытных антычных містэрый, звязаных з культам паміраючага і ўваскрасаючага бога прыроды? Якое значэнне мелі містэрыі для розных сфер культуры?
3. Чым вызначаўся беларускі бог ЯРЫЛА?
4. Як цыклізм прыроды занатаваны ў мастацкай літаратуры? У якіх творах, не названых у лекцыі, вы можаце прасачыць такі цыклізм?

Лекцыя 11

Тэма 12. Міфічныя пакаленні. Міфы пра стварэнне чалавека, рас, народаў

План лекцыі:

1. Славянская міфалогія і Біблія – пра першалюдзей на Зямлі.
2. Утварэнне рас.
3. Утварэнне народаў.
4. Беларусы як індаеўрапейцы.

У народнай беларускай і ўкраінскай творчасці, якая ўвабрала ў сябе вельмі старажытныя, яшчэ дабіблейскія, арыійскія вераванні, першачалавек створаны з розных стыхіяў: цела – ад зямлі, косткі – ад камянёў, кроў – ад мора, вочы – ад сонца, думкі – ад хмар, дыханне – ад ветру, цяпло – ад агню. У надзвычай старажытнай, так званай “Галубінай кнізе” (“Галубіная” азначае “глыбінная”, бо ў ёй заключаны сакральныя, таямнічыя веды), з цэлам **Бога**, наадварот, звязана версія стварэння свету :

У нас Белый вольный Свет зачался от Суда Божия.

Солнце красное – от лица Божьего...

Млад-светел месяц от грудей его,

Звезды частые от риз Божьих,

Ночи темные от дум Господних,

Зори утренни от очей Господних,

Ветры буйные от Свята духа,

Дробен дождик от слез...

Тут – далёкае водгулле надзвычай старажытнага міфа пра Вялікую Ахвяру, з якой і ўтварыўся свет: у арыіцаў, што прыйшлі ў Індыю, багі раздзялілі цела першаволата ПУРУШЫ: ад яго вуснаў узніклі жрацы-брахманы, ад рук – ваяры-кшатрыі, ад ног – земляробы-вайшы. З велікана ІМПРА сфарміраваўся свет і ў скандынаваў, прычым, вошы на цэле яго – людзі.

Паводле ж Бібліі, першалюдзі на зямлі – АДАМ і ЕВА. У Старым Запавеце ёсць дзве версіі пра іх утварэнне **Богам**. Адна, народная, сведчыць, што АДАМ быў зроблены з праху (зямлі) і дыхання жыцця (ад **Бога**), а ЕВА – з рабра АДАМА. Другая версія – жрэцкая – больш позняя: з’яўленнем людзей заканчваецца шасцідзённае Стварэнне Свету пры дапамозе Слова. Прычым **Бог** зрабіў АДАМА і ЕВУ “падобнымі да сябе”, гэта значыць, такімі ж творцамі, як Ён Сам, і такімі ж свабоднымі – падараваў ім свабоду выбару. Ці часта мы памятаем аб гэтым?

Пра ўтварэнне людзей з зямлі, з жвіру гавораць многія міфы чалавецтва. Само слова “adam” па-старажытнаўрэйску азначае “зямля”. Лацінскае “homo” (чалавек) таксама звязана з “humus” (зямля). Ёсць, праўда, і іншае тлумачэнне слова “Адам”: “ад”, “адзі” на санскрыце – “першы”, на арамейскай мове – “адзін” (і беларускае ж “адзін” з каранем “ад”), на

асірыйскай – “бацька”. У прынцыпе ўсе значэнні стасуюцца з вобразам Першачалавека.

АДАМ не народжаны, а створаны, і гэтым адрозніваецца ад ўсіх іншых людзей, сваіх нашчадкаў. Прырода яго дваістая: з праху і з дыхання **Божэга**. Сапраўды, чалавек, безумоўна, умяшчае ў сябе супрацьлеглыя стыхіі (цела і дух), таму ён – паміж **Богам** і жывёлай. Уся праблема для людзей у тым, каб як мага далей адысці ў сваіх учынках ад жывёл (інакш кажучы, не жыць інстынктамі), і як найбліжэй – да **Бoga**. Божаскі пачатак унутры нас – гэта *душа*. У душы раскрываецца сэнс свету. У яе глыбінях хаваюцца Вышэйшыя Законы, жыве **Бог** – Вечная Сусветная Гармонія.

Калі ж перайсці на мову навукі, то душа чалавечая – гэта прыродная і сацыяльная інфармацыя, лепш сказаць, некаторы сінтэтычны вобраз, адзіная матрыца асобы і віда, розуму і прыроды чалавека, якая перадаецца з пакалення ў пакаленне. Душа існуе і працягвае жыць пасля смерці – і ў Выраі, і ў соцыуме, бо перадаецца нашчадкам.

Паколькі ўсе людзі, паводле Бібліі, паходзяць ад АДАМА, то і душа кожнага чалавека ўключае часцінку, іскрынку **Божай** душы (яна называецца манадай). АДАМ – ідэальная парадыгма зямнога чалавека, а з другога боку, як бы ўвасабленне ўласна чалавецтва.

Увесь свет – на бінарных апазіцыях, таму з’яўленне жаночай іпастасі АДАМА – ЕВЫ — выглядае натуральным. Значэнне яе імя – “Вечнае жыццё”, і гэта глыбока сімвалічна: смяротная – пасля грэхападзення – ЕВА працягваецца ў сваіх нашчадках, але працягваецца не механічным, як амёба, дзяленнем, а праз каханне.

Першародны грэх пазбавіў АДАМА і ЕВУ Выраю і бяссмерця. Яны, выгнаныя з Раю-Эдэма (па-грэчаску “асалода”), зведалі пакуты і гора, цяжкую працу і смерць, але зразумелі, што такое дабро і зло, спазналі каханне і займелі дзяцей.

Хрысціянства лічыць, што першародны грэх сказіў сапраўдную прыроду чалавека, створанага напачатку нявінным і бязгрэшным. Выратаваннем ад першароднага граху можа быць хрышчэнне, якое ўстаноўлівае блізкасць чалавека да **Хрыста**. **Збавіцеля** ў рэлігійных тэкстах называлі Новым Адамам, які сваёй смерцю выкупіў грэх першалюдзей.

АДАМ і ЕВА – героі шматлікіх жывапісных і літаратурных твораў. У адным з найбольш значных, але кашчунным, – “Згубленым Раі” англійскага паэта **Джона Мільтана** (XVII ст.) – апраўдваецца грэхападзенне: аўтар услаўляе працу як галоўнае прызначэнне чалавека, славіць прагрэс, дасягнуты з дапамогай антыпода **Бoga**.

У эпоху рамантызму і ў час “філасофскай рэвалюцыі” пачатку XX ст. міф пра АДАМА і ЕВУ, іх грэх і выгнанне з Раю трактуецца як богаборчы канфлікт паміж інтэлектам (духам) і палкасцю (пачуццём), прычым прыярытэт аддаецца пачуццю.

Сёння міф можна разумець наступным чынам: грэх першых людзей у тым, што яны адварнуліся ад Вечнага – **Божаскага**. Сапраўды, яны атрымалі здольнасць да пазнання, але пазнання далёка няпоўнага, па сутнасці

дробязнага, нязначнага, праходзячага, знешняга. Іх пазнанне, дараванае д’яблам, – дзеля стварэння цывілізацыі, якая песціць цела, а ніяк не душу. **Бог** паслаў АДАМА і ЕВУ на пакуты, каб праз іх адчулі – у рэшце рэшт – важнасць души. Акрамя таго, выганяючы першалюдзей з Эдэма, **Бог**, магчыма, і перасцерагаў іх: ідэальнага грамадства, раю на Зямлі быць не можа – ён магчымы толькі ў нябесным свеце. Праўда, на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва знаходзіліся людзі, што імкнуліся збудаваць рай на зямлі. Апошні прыклад – “дэмакраты” – тыя ж большавікі: ідэі адных і другіх ганебна праваліліся.

Важнейшую міфалагему Старога Запавету – першагрэх – можна тлумачыць па-рознаму. Яшчэ і так: першалюдзі зрабілі ўчынак паводле волі, супрацьлеглай волі **Бога**, таму выйшлі са сферы Закона, пакладзенага **Богам** у аснову Сусвету, як бы выпалі з адзінства свету, і пачалі ставіцца да яго быццам збоку. Так, АДАМ-Чалавек пачаў усведамляць сябе, але ўсведамляць скажона, бо ён разбурыў сваю спрадвечную адзінасутнасць з Прыродай, парушыў Сусветную Гармонію. А ў разбураным, скажоным свеце непазбежна праявілася ліха, зло. Утвораныя межы нарадзілі новы тып свядомасці – знешні да свету, аналітычны, рацыянальны. Адпаведна і перарабляць свет Чалавек пачаў няправільна, што мы і назіраем на кожным кроку. Больш за тое: аддзяліўшыся ад **Бога**, людзі аддзяліліся і адзін ад аднаго...

Пасля выгнання з Раю АДАМ і ЕВА сталі жыць на Зямлі і працаваць, “у поце здабываць хлеб свой”. У іх нараджаюцца дзеці. Адзін з сыноў КАІН робіцца земляробам, другі АВЕЛЬ – пастухом. Раззлаваўшыся на брата за тое, што яго ахвяра больш падабаецца **Богу**, КАІН забівае АВЕЛЯ. Гэта другі грэх чалавецтва – братазабойства. Ад яго – усе канфлікты, усе злачынствы, усе войны ў свеце. Паводле аднаго з варыянтаў міфа, не прызнанага Царквою, КАІН – сын ЕВЫ і д’ябла, інакш кажучы, яна была спакушана і ў літаральным сэнсе. Далейшы лёс КАІНА паўстае ў розных варыянтах, па-рознаму трактуецца яго вобраз і ў мастацкай літаратуры. У паэме-містэрыі англійскага класіка-рамантыка **Джорджа Байрана** “Каін” аднаіменны герой – не злодзей, а першы ў родзе чалавечым мысляр і рэвалюцыянер. ЛЮЦЫПАР адкрывае КАІНУ таямніцы быцця і славіць розум. Менавіта гэтак рамантыкі пачатку ХІХ ст. разумелі канфлікт **Бога** і д’ябла. Але сёння ясна, што розум не прынёс шчасця чалавецтву. Наадварот. Розумам не ўсё можна спасцігнуць. Ёсць яшчэ і сэрца.

Мала хто ведае, што ў АДАМА і ЕВЫ быў яшчэ адзін сын. Пасля забойства АВЕЛЯ АДАМ 130 гадоў не набліжаўся да ЕВЫ. Але аднойчы **Анёл** параіў яму пачаць зноў жыць з жонкай. Нарадзіўся трэці сын – СІФ, які якраз увасабляе шчодрае і вялікае чалавечае сэрца (менавіта ў сэрцы, паводле вераванняў продкаў, і заключана душа). Вобраз СІФА – цьмяны ў Бібліі (а пра дачок першалюдзей увогуле нічога не гаворыцца, хоць яны былі), аднак вельмі важны ў апокрыфах і ў філасофскай літаратуры.

У армянскіх міфах дачкам КАІНА прыпісваецца вынаходніцтва музычных інструментаў. Сваёй прыгажосцю, іграй і спевамі яны спакусілі

праведных сыноў СІФА, хоць той маліў сваіх дзяцей не змешвацца з нашчадкамі братазабойцы.

Нашчадкі КАІНА былі пакараны *Сусветным Патопам*. Гэта алегарычная карціна пагібелі цывілізацыі, разбурэння культуры – вялікае папярэджанне чалавецтву, сёння як ніколі актуальнае. Але ідэя ў тым, што ўсё сапраўды каштоўнае выратоўваецца ў *каўчэгу*, інакш кажучы, пераемнасць у культуры застаецца, хоць большая частка яе, безумоўна, страчваецца. Алегорыя мае і іншае значэнне, якое тычыцца асобнага чалавека. Патоп – непазбежная смерць. Але чалавек можа пабудаваць унутры сябе “каўчэг” і сабраць у ім (у душы) усё каштоўнае. Толькі ў гэтым – надзея на выратаванне, на бессмяротнасць.

Міфы пра патоп ёсць ва ўсіх народаў свету, нават у абарыгенаў Аўстраліі. Зафіксаваны яны і ў самых старажытных кнігах чалавецтва. Акрамя Бібліі, у егіпецкіх “Тэкстах пірамід”, у шумерскім “Эпасе пра Гільгамеша”, у скандынаўскай “Старэйшай Эддзе”, асабліва ярка – у свяшчэннай кнізе амерыканскіх індзейцаў “Папаль-Вух”. Выратаваліся: у шумера-вавілонцаў УТНАПШЦІ, у Бібліі НОЙ, у кітайцаў бацька і сын ГУНЬ і ЮЙ, у індусаў МАНУ. Ёсць і ў грэкаў, але гэта ўжо другі патоп – Дэўкаліёнаў (пра першы ў вучоных антычнасці сказана невыразна).

Працягваючы гісторыю з Бібліі, адзначым, што ў СІФА быў бязгрэшны нашчадак – НОЙ, такі ж любімы Богам, як і СІФ. Менавіта ён пабудаваў каўчэг і выратаваўся ў ім са сваёй сям’ёю. Пасля выратавання НОЙ першы заняўся земляробствам. А памёр у 950 год. Ад сыноў НОЯ паходзяць усе народы Зямлі: ад СІМА – семіты (аліўкавая раса), ад ХАМА – афрыканцы (чорная раса), ад ЯФЕТА – еўразійскія народы (белая раса). Гэта сімвалы, якія азначаюць адзінства чалавечых рас.

Пачатак гісторыі чалавецтва звязаны і з вядомым міфам пра Вавілонскую вежу.

Шматлікія нашчадкі НОЯ спачатку гаварылі на адной мове (у навуцы яна атрымала назву настратычнай). І вырашылі яны пабудаваць вежу да неба ў мясцовасці пад назвай Вавілон (у перакладзе “Брама Бога”). **Бог** абурыўся такім нахабствам і аднойчы зрабіў так, што ўсе будаўнікі загаварылі на розных мовах. Пачалася неразбярыха, бязладдзе (“вавілонскае перамяшэнне”, “вавілонскі вэрхал”), і будаўніцтва аказалася незакончаным.

Міф пра Вавілонскую вежу, як і міфы пра стварэнне чалавека, грэхападзенне і сусветны патоп, належыць да самых вядомых і найбольш універсальных міфаў чалавецтва, гэта як бы суперміф. Заўсёды ён разумеўся наступным чынам: **Бог** пакараў людзей за залішнюю самаўпэўненасць, за дурное зазнайства – яны ўзяліся за тое, што падуладна толькі **Богу**. Сёння міфу надаецца намнога больш шырокі сэнс: чалавецтва ўзялося за грандыёзную, хоць і няўдзячную справу, – будаўніцтва тэхнічнай цывілізацыі. Яна і ёсць “Вавілонская вежа”: прыгожая і вялікая, але па сутнасці непатрэбная. **Бог** разлаваўся на людзей за тое, што яны заняліся знешнім, забыўшыся пра ўнутранае, – пра будаўніцтва “вежы” ў душы сваёй, інакш кажучы, пра ўдасканаленне саміх сябе.

Ад 70 моў, утвораных **Богам**, на якіх загаварылі будаўнікі Вавілонскай вежы, узніклі 70 вялікіх народаў. Нас найбольш цікавяць народы, што вядуць сваё паходжанне ад ЯФЕТА. У навуцы яны аб'яднаны пад назвай “індаеўрапейскія народы”, хоць тэрмін “індаеўрапейскі” хутчэй тычыцца пэўнай сям’і моў – самай вялікай у свеце, да якой належаць і наша беларуская мова, і ўсе іншыя славянскія.

Пра нашчадкаў ЯФЕТА распавядаюць шматлікія летапісы, у тым ліку “Аповесць мінулых гадоў”. Так, высвятляецца, што ў ЯФЕТА было шмат сыноў: ад ГАМЕРА пайшлі кімерыйцы, ад МАГОГА – скіфы, ад МАДАЯ – мідзяне, ад ІАВАНА – росы-рошы і грэкі, ад ФУВАЛА – іберы, ад МЕШЭХА – кападакійцы, ад ФІРАСА – фракійцы. Большасць гэтых назваў сёння мала што гаворыць, але гэта, сапраўды, найбольш вядомыя народы старажытнасці – яны неаднаразова згадваюцца ў творах антычных аўтараў. Некаторыя з народаў (відаць, *кімерыйцы, скіфы, росы*) прымалі ўдзел і ў нашым этнагенезе.

Этнографы ў шматлікіх варыянтах запісалі паданні і пра з’яўленне славянаў. Ад ГАМЕРА (імя супадае з імем легендарнага грэчаскага паэта **Гамера**), сына ЯФЕТА, паходзіць яго еўрапейскі нашчадак БАГУМІР і азіяцкі АРЫЙ. Але сыны АРЫЯ КІЙ (ён заснаваў Кіеў), ШЧЭК і ХАРЫЎ (ад іх паходзяць чэхі і харваты) таксама прыйшлі ў Еўропу, што не супярэчыць гістарычнай навуцы: сапраўды, Азія пастаянна спараджала перасяленцаў, што ішлі на Захад. Ад дзяцей еўрапейца БАГУМІРА пайшлі: ад ДРЭВЫ – дрыгавічы, ад СКРЭВЫ – крывічы, ад ПАЛЕВЫ – паляне, ад сыноў СЕВА і РУСА – севяране і русы. Наўгародскі летапіс (так званы Іакімаўскі, які не захаваўся, але вядомы ў пераказе выдатнага рускага вучонага ХVІІІ ст. **В.Н.Тацішчава**) згадвае, акрамя РУСА, яшчэ і СЛАВЕНА і лічыць іх абодвух сынамі СКІФА, праўнука ЯФЕТА. Пра заснаванне СЛАВЕНАМ горада Славенска на беразе Волхава распавядае “Сказание о Словене и Русе и городе Словенске”, вядомае сёння ў ста спісах. У СЛАВЕНА быў сын ВАНДАЛ, ад якога паходзіць народ вандалы, што браў удзел у этнагенезе палякаў. Праўда, “Вялікапольская Хроніка” звязвае этнонім і з ВАНДАЙ, дачкой легендарнага волата КРАКА, пераможцы ДРАКОНА. Ад ВАНДАЛА ў дзесятым калене паходзіць наўгародскі князь **Бурывой**, прадзед князя **Рурыка** (ІХ ст.), заснавальніка дынастыі Руракавічаў, да якой належаць як князі Вялікага княства Літоўскага, так і рускія цары.

У беларусаў захавалася легенда, што вяцічы і радзімічы вядуць свой род ад братоў ВЯЧКІ і РАДЗІМА, а драўляне нарадзіліся ўвогуле ад кахання дрэва ЯСЕНЯ ды БЯРОЗЫ. У рускіх існуе вельмі цымяны міф, па памяці зафіксаваны фалькларыстамі, што першачалавека бог ВЯЛЕС сплёў з лазы, багіня ЛАДА ажывіла яго і назвала ІВАНАМ, бо нарадзіўся ён ад івы. Вось чаму Іван – такое распаўсюджанае імя ў рускіх (ды і ў беларусаў). Ёсць, аднак, іншыя тлумачэнні імені: “ванамі” называлі славянаў іх суседзі угорафіны, і азначала гэта імя – “земляроб”. З другога боку, скандынавы сваіх багоў першага пакалення таксама называлі “ванамі”. Так што імя вельмі старажытнае.

Увогуле мова магла б шмат распавесці пра этнагенез, калі б такога кшталту міфамоўная рэстаўрацыя прызнавалася акадэмічнай навукай. Пакуль жа нават пра згаданыя вышэй імёны мы не можам сказаць пэўна: легендарныя яны ці гэта сапраўдныя гістарычныя асобы. Нават у запісе іх я, як бачна, сутыкнулася з цяжкасцямі. Аднак неабходна ведаць адно: у нас была вялікая і значная гісторыя, такая ж багатая, як і ў іншых еўрапейскіх і азіяцкіх народаў. Але артэфактаў (матэрыяльных сведчанняў), ды і пісьмовых звестак захавалася надзвычай мала. Па-першае, з-за кліматычных умоў, па-другое, з-за вераванняў нашых продкаў: усе рэчы, як і цэлы памерлых людзей, яны спальвалі. У гэтым сэнсе галоўныя дасягненні нашай культуры – у сферы духу, інакш кажучы, у фальклору і ў мове.

Этнагенез славянскіх народаў я прыводзіла паводле народнага хрысціянства – запісаў у летапісах і ў фальклорных крыніцах, зафіксаваных ужо праз некалькі стагоддзяў пасля Хрышчэння. У язычніцтве ж славяне-русічы лічылі сябе ўнукамі ДАЖБОГА – бога СОНЦА. Біблейская храналогія, безумоўна, лепш распрацаваная і больш лагічная, але затое язычніцкая – выключна паэтычная.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Раскажыце пра стварэнне людзей паводле славянскіх паданняў і Бібліі.
2. У чым філасофскі сэнс біблейскага разумення першаграху?
3. У чым сэнс міфаў пра Сусветны Патоп і пра Вавілонскую вежу?
4. Паразважайце пра міфалагічны этнагенез славянскіх народаў.

Лекцыя 12

Тэма 13. Міфы пра першапродкаў-культурных герояў

Герой фальклорнага, эпічнага твора развіваецца з міфалагічнага першапродка – культурнага героя.

Першапродак, як і Бог-Стваральнік, называецца *дэміургам*. Першапачаткова першапродкі – татэмныя продкі, жывёлы. Яны далі пачатак казкам пра жывёл. Адносіны паміж жывёламі ў казках гэта, як я мяркую, на самай справе адносіны паміж рознымі татэмнымі родамі. Вось чаму, напрыклад, воўк у казках дурны, хоць на самай справе воўк – выключна разумная жывёла. Такім аказаўся татэмічны род ваўка. Больш за тое, жывёлы і ў ранняй літаратуры, напрыклад у “Слове аб палку Ігаравым”, – татэмныя: не тыя, што ўтвараюць параўнанні, метафары (тыпу “скача ваўком”), а тыя, што з’яўляюцца персанажамі, самі дзейнічаюць. Так, з 11 жывёл і птушак, што згадваюцца ў “Слове...”, 10 – дакладна назвы татэмаў: устаноўлена месца пражывання адпаведных плямёнаў, іх ханы. Скажам, татэм хана **Канчака** – галка, **Гзака** – гусь. Першымі адкрылі перасоўванне войска **Ігара** па Стэпе

“лебедзі”. Сапраўды, гэта была першая арда, што жыла на мяжы з Руссю. Яны ж і паведамлілі пра войска русічаў іншым палавецкім родам.

Першапродкі часта супадаюць з культурнымі героямі – здабытчыкамі розных культурных каштоўнасцяў: агню, культурных раслін, прылад працы, прадметаў культу. Здабыванне іх часам на самай справе – крадзеж у першапачатковых захавальнікаў-гаспадароў – багоў, духаў. Так, ПРАМЕТЭЙ украў агонь на Алімпе. Ад гэтых міфаў ідзе прамы шлях да герояў эпасу, да драмы (такім героем якраз стаў ПРАМЕТЭЙ у антычнага драматурга **Эсхіла**) і да рэлігіі.

У першапродка-дэміурга часта ёсць брат-блізнятка, надзелены дэманічна-камічнымі рысамі, які парадыруе асноўнага героя. Гэты дублёр-благан звязаны з усім негатыўным у чалавечым грамадстве – хцівасцю, несумленнем, эротыкай. Ён называецца *трыксцер*. Міф іранічны і да ахвяр трыксцера, і да яго самога, калі ён церпіць паражэнне. У міфах трыксцер правакуе шматлікія няшчасці. Яго місія – ашуканства і праз ашуканства – насмешка, але адначасова – і разбурэнне ўсталяванай сістэмы. У скандынаўскай міфалогіі культурныя героі – бог ОДЗІН і яго сын ТОР, а брат-блізнец ОДЗІНА – трыксцер ЛОКІ.

Міфалагічны трыксцер – далёкі папярэднік сярэднявечных блазанаў, махляроў, хітруганаў, герояў авантурна-махлярскіх раманаў, розных камічных двайнікоў (героі “Дэкамерона” **Джавані Бакача**, Ціль Уленшпігель з аднаіменнага рамана бельгійскага класіка **Шарля дэ Касцера**). Даследчыца **Анастасія Міронава** лічыць, што ў беларускай літаратуры рысы трыксцераў маюць багі ў травесцыйных паэмах “Энеіда наываварат” і “Тарас на Парнасе”; да трыксцера падобны Кручкоў з “Пінскай шляхты” **Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча**, а Юрась Братчык з рамана “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” **Уладзіміра Караткевіча** выяўляе сябе то як культурны герой, то як трыксцер.

Асноўны пафас міфаў пра культурных герояў – ператварэнне Хаоса ў Космас. Касмізацыя і заключаецца ў здабыванні розных даброт і ў барацьбе з хтанічнымі пачварамі.

Рысы культурных герояў нададзены многім багам, а не толькі ОДЗІНУ, напрыклад АПАЛОНУ, АФІНЕ, СВАРОГУ, ВЯЛЕСУ. Але тыповы культурны герой – ПРАМЕТЭЙ. Дарэчы, ён жа мае негатыўны варыянт, падобны да трыксцера, у асобе брата ЭПТАМЕЯ, жонка якога ПАНДОРА адчыніла куфэрац з чалавечымі няшчасцямі. У адным з варыянтаў міфа ПРАМЕТЭЙ – ва ўсім дэміург, ён нават стварае, лепіць з жвіру першалюдзей. Абагоўленым трыксцерам з’яўляецца і ГЕРМЕС – адзін з самых магутных алімпійскіх багоў. Некаторыя рысы культурных герояў маюць вядомыя персанажы міфаў – волаты-пераможцы пачвараў ГЕРАКЛ, ТЭСЕЙ, ПЕРСЕЙ.

У славянаў СВАРОГ – не толькі касмічны бог, але і дэміург-культурны герой. Ён скінуў людзям з неба шчамлёткі, і людзі пачалі каваць зброю і прылады працы. Інакш кажучы, СВАРОГ – першы каваль. Цікава і тое, што ён жа сцвердзіў манагамны шлюб і караў за шлюбную здраду. Пасля

Хрышчэння СВАРОГА замяніў святы КУЗЬМА-ДЗЯМ'ЯН (два персанажы зліліся ў аднаго). Пры гэтым у некаторых міфах усходніх славянаў ён не толькі першы каваль, але і першы земляроб і нават першы чалавек. У вясельных песнях і замовах ён таксама апякуе шлюб, “куе” шчасце для маладых. На Украіне надзвычай папулярнае паданне пра барацьбу КУЗЬМУ-ДЗЯМ'ЯНА са ЗМЕЕМ. Апошні пралізаў языком дзверы кузні, а тут яго схавіў шчамлёткамі святы, запрог у плуг і праараў велізарную баразну. Яе атаясамліваюць або з Дняпром, або з так званымі Зміевымі валамі – каласальным збудаваннем накіталт Вялікай кітайскай сцяны, якое абараняла ўсходніх славянаў ад качэўнікаў з поўдня. (Дарэчы, пабудоваць трохтысячакіламетровы вал – вось вам і артэфакт! – магчыма было толькі пры наяўнасці цэнтралізаванай дзяржавы.) У беларускай легендзе КУЗЬМУ-ДЗЯМ'ЯНА замяняе каваль САЛАМОН з дванаццацю вучнямі. Я лічу, што пад імем біблейскага цара **Саламона** хаваецца, бясспрэчна, СВАРОГ. Вобраз СВАРОГА – сапраўдны гімн працы чалавека. Ён не ваяр, не чарадзей, а працаўнік, яго не баяліся, а паважалі. Але, акрамя таго, ён дэміург, надзелены космастваральнымі функцыямі.

Вельмі падрабязна міф пра дары дэміургаў быў распрацаваны ў скіфаў: захавалася пяць яго запісаў антычнымі аўтарамі, у тым ліку надзвычай аўтарытэтным “бацькам гісторыі” **Герадотам**. Паводле версіі апошняга, вялікі герой Грэцыі **ГЕРАКЛ** падарожнічаў па Стэпе і трапіў у пячору да змеяпадобнай багіні, дачкі ракі **ДНЯПРА**, ад якой нарадзіў трох сыноў. Ім ён пакінуў падарункі – пояс, лук і чашу – з умовай, што дзеці, калі вырастуць, павінны нацягнуць лук бацькі і падперазацца яго поясам з прывешанай чашай. Гэта ўдаецца толькі малодшаму **СКІФУ**, ад якога і пайшоў народ скіфы. Паводле больш архаічнай версіі, ад шлюбу **ЗЕЎСА-ПАПАЯ** і змеяпадобнай багіні **ЕХІДНЫ** нарадзіўся першачалавек **ТАРГІТАЙ**. Ён перамог **ЗМЕЯ** і ўступіў у шлюб з уласнай маці, ад якой нарадзіў трох сыноў. Дзед гэтых сыноў **ЗЕЎС-ПАПАЙ** скінуў ім з неба падарункі – залатыя плуг, сякеру і чашу. Але золата іх – агнявое, сонечнае, да рэчаў немагчыма нават дакрануцца. Толькі **КАЛАКСАЙ** (“Сонца-цар”) – малодшы з братоў – змог іх узяць; ён і робіцца царом на Зямлі. Акадэмік **Б. Рыбакоў** лічыць, што **ТАРГІТАЙ** і **КАЛАКСАЙ** – гэта скіфскія паралелі славянскіх **СВАРОГА** і **ДАЖБОГА**.

Практычна ўсе індаеўрапейскія героі – змеяборцы: **ІНДРА**, **АПАЛОН**, **ЯРЫЛА**, **ОДЗІН**, **ТАРГІСАЙ**, **ПЯРУН**, **КУЗЬМА-ДЗЯМ'ЯН**. Прычым у найбольш архаічных міфах **ЗМЕІ**, **ДРАКОНЫ**, **ЦМОКІ** – яшчэ амбівалентныя. Яны самі – магутныя татэмістычныя персанажы, якія ў Кітаі, напрыклад, маюць выключна станоўчае значэнне. Але ў развітых міфалогіях, асабліва еўрапейскіх, набылі ўжо адмоўны сэнс. Наколькі гэта важны матыў – змеяборства – сведчыць той факт, што нават ў літаратуры эпохі **Сярэднявечча** героі шматлікіх твораў (прыкладам, кельцкага эпаса пра караля **АРТУРА** і рыцараў **Круглага стала**) адпраўляюцца змагацца з драконамі і вызваляць прыгажунь.

Міфы пры першапродкаў прысутнічаюць у казках пра шлюб з цудоўнай татэмнай істотай. Ёсць казкі, дзе жанчына з’яўляецца нават жонкай ЗМЕЯ ГАРЫНЫЧА, ЦМОКА ці КАШЧЭЯ. У многіх творах цудоўная жонка ці муж дорыць свайму выбранніку паляўнічую ўдачу, розныя падарункі, але пакідае яго з-за парушэння шлюбных табу. Потым герой шукае жонку ў яе краіне і вымушаны прайсці там праз шэраг выпрабаванняў (казка “Царэўна-лягушка”). Сюжэты пра здабыванне розных чароўных рэчаў – маладзільных яблыкаў, жар-птушак, элексіраў – таксама ўзыходзяць да міфаў пра культурных герояў.

Міфы пра культурных герояў тлумачылі косма- і соцыягенез, таму што гэтыя персанажы мадэлявалі род ці ўсё чалавечае грамадства. Аднак паступова біяграфія культурнага героя сама набывае *парадыгматычны* характар – як ланцуг крытычных падзей жыцця, што карэлююць з пераходнымі абрадамі.

Тэма 14. Гераічныя міфы і абрады пераходу

Міфы пра культурных герояў цесна звязаны з так званымі *абрадамі пераходу*, якія ў старажытным грамадстве мелі выключнае значэнне, бо звязвалі з космасам і соцыумам нараджэнне чалавека, ініцыяцыю, шлюб, пасвячэнне ў шаманы ці ваяры і смерць.

Абрады пераходу прадугледжваюць сімвалічнае выключэнне на некаторы час індывіда з сацыяльнай групы, розныя яго выпрабаванні, кантакт з дэманічнай сілай па-за межамі соцыума, рытуальнае ачышчэнне і вяртанне ў соцыум.

Важнейшы абрад пераходу – ініцыяцыя. Гэта вельмі цяжкія іспыты юнака – фізічныя і разумовыя. Маладых людзей вешалі, рэзалі, палілі, душылі, тапілі. Часта даходзіла да клінічнай смерці. Сімвалічна гэта выяўлялася ў глытанні чалавека пачварай (казка “Чырвоная Шапачка”), наведванні царства мёртвых ці краіны духаў, барацьбе там з духамі і пачварамі, здабыванні рытуальных прадметаў і пазнанні рэлігійных таямніц.

Абрад ініцыяцыі – аснова чарадзейнай казкі. Некаторыя даследчыкі нават лічаць, што ўсе падзеі ў казцы – гэта тыя мроі, якія бачацца няшчаснаму юнаку падчас клінічнай смерці.

Займалася ініцыяцыя жрыца. Магчыма, яна з’явілася прататыпам БАБЫ-ЯГІ, вобраз якой амбівалентны. Яна страшная, бо з ёй звязаны пакуты, але яна ж і дапамагае ў казках герою, бо такая жрыца была цудоўным рэаніматарам: выводзіла з комы ці з клінічнай смерці. Ёсць іншае тлумачэнне: жрыца хавала “ягі” – асаблівыя урны з попелам спаленых продкаў, таму яна і называлася Ягой.

Гераічныя міфы ў прынцыпе будуецца паводле той жа схемы, што і абрады пераходу. Вельмі важная іх частка – выпрабаванне героя.

У міфах і культурныя героі, і багі-пакутнікі, і прарокі вучэнняў, рэлігій (Буда, Крышна, Зараастр, Хрыстос, Мухамед) праходзяць шлях, які

робіцца *парадыгмай* для наступных пакаленняў. Але героі такога кшталту міфаў становяцца і героямі казак, эпасу.

Канцэпцыя героя нараджаецца ў Месапатаміі. Гэта тлумачыцца адсутнасцю ізаляванасці, у адрозненне ад Егіпта, пастаяннай пагрозай з боку качэўнікаў, нерэгулярнасцю разліваў Тыгра і Ефрата. Адсюль пачуццё няпэўнасці і мара пра абаронцу-волат. Нездарма ў Месапатаміі з’явіўся персанаж тут мае некаторыя рысы культурнага героя, але асноўнае ў сюжэце – выпрабаванне, ініцыяцыя ў выглядзе падарожжа за кветкай бессмяротнасці. Да гэтага сюжэту блізкія чарадзейныя казкі пра падарожжа героя за лекамі для хворага бацькі або маладзільнымі яблыкамі, элексірамі. Увогуле літаратурны эпас і казка адрозніваецца ад міфа менавіта выключнай увагай да лёсу асобы. Праўда, гэта пачынае ўжо праяўляцца і ў антычнай міфалогіі.

Ёсць важныя жанраўтваральныя матывы, якія перайшлі з міфа ў эпас і ў казку, напрыклад, матыў адзіноты героя (таму што ён – волат, значыць, выключны; або ён сірата, знарок прыніжаны). Нават калі сіротка ў казках не з’яўляецца міфалагічным персанажам, дык такімі з’яўляюцца дух ці духі, што яму дапамагаюць: вось яны яўна паходзяць з міфа.

Міф – асноўны выток казкі. У чарадзейных класічных казках, дзе герой як бы ўжо не міфалагічны, міфалагічнымі застаюцца яго памочнікі, прыкладам, звяры, што дапамагаюць яму; яны, бясспрэчна, – татэмныя продкі, асабліва гэта тычыцца мядзведзя, ваўка, каня, каровы. З міфалогіі перайшоў і шлюб з татэмнай істотай, напрыклад, лягушкай. Чаму менавіта з лягушкай? Версій шмат, і не адну нельга прыняць канчаткова. Напрыклад, ёсць наступная: шматлікія народы верылі, што ў лягушак ператварыліся людзі, што патанулі падчас Сусветнага Патопу.

Асноўныя ступені трансфармацыі міфа ў казку наступныя: *дэсакралізацыя; дэрытуалізацыя; развіццё свядомага вымыслу; растварэнне этнаграфічнай канкрэтнасці ў казачнай фантастыцы; замена міфічных герояў на звычайных людзей, міфічнага першачасу – на казачна-няпэўны час; пераход з касмічнага ўзроўню на сацыяльны.*

У працэсе руху ад міфа да казкі маштаб падзей звужаецца, цікавасць пераносіцца на асабісты лёс героя. У казцы цудоўныя рэчы – ужо не культурныя каштоўнасці універсальнага характару, як агонь ці плуг, а тое, што прагне і здабывае герой асабіста для сябе ці для сваіх блізкіх, – не для народа. Старажытныя татэмы паступова замяняюцца звычайнымі свойскімі жывёламі. Міфалагічнае ператвараецца ў чароўнае. З розных катэгорый асоб і прадметаў (цудоўны супраціўнік, памочнік, муж ці жонка героя) функцыянальна самым важным робіцца цудоўны памочнік, які часта дзейнічае фактычна за героя, замест яго (КАНЁК-ГАРБУНОК). Герой па сутнасці не валодае магічнай сілай, але набывае яе падчас ініцыяцыі, выпрабаванняў. Скажам, ІВАН кідаецца ў кіпень і выходзіць адтуль каралевічам: вось канкрэтны факт змены статусу ў выніку пакут. Часам іспыты героя – гэта праверка яго ветлівасці і дабрыні, прыкладам, герой выратоўвае птушанят, а потым іх маці дапамагае яму. Нарэшце, чароўныя

прадметы ці жывёлы герой часам проста купляе – прычым, у адпаведнасці з новай казачнай эстэтыкай, чароўныя жывёлы (жарабя, коцік, сабачка) напачатку нейкія нязграбныя, непрыгожыя, хваравітыя, але менавіта яны валодаюць найбольшай магічнай сілай.

Казачная семантыка ў класічнай чарадзейнай казцы – па вялікаму рахунку тая ж міфалагічная семантыка, але з гегемоніяй сацыяльнага коду: касмічнае звужаецца да сацыяльнага. У казцы пануе сацыяльны космас, у цэнтры якога – сям’я. Звычайна герой – царэвіч, каралевіч, але ёсць і знарок прыніжаны – дурань, няўмейка, блазан ЯМЕЛЯ. Менавіта такога кшталту герой праходзіць ініцыяцыю. Сувязь з попелам (ПАПЯЛУШКА, ЗАПЕЧНИК, ІВАН-ПАПЯЛОЎ) – сувязь менавіта з родавым ачагом.

Навуку цікавіць пытанне наконт малодшага сына ці дачкі, якія звычайна з’яўляюцца галоўным героямі ў казках. Існуюць розныя версіі: касмаганічная (малодшы сын – ранішні золак), фрэйдысцкая (малодшы сын самы небяспечны бацькаў супернік у адносінах да маці), сацыяльная (барацьба братаў за ўладу), жанравая (прыкладам, закон тройнасці, характэрны для фальклору). Мне імпануе версія, што звязана з землеўладаннем. Здаўна арыіцы рассяляліся выселкамі: старэйшыя сыны ішлі на новыя месцы, а малодшы заставаўся з бацькамі, каб даглядаць іх і атрымаць ад іх спадчыну. Гэты прынцып называўся *мінарат*. Але ён быў магчымы, пакуль зямлі хапала. У архаічна-патрыярхальнай Еўропе адбыўся пераход да *маярату*: уся маёмасць заставалася старэйшаму сыну, а малодшы аказваўся абыйдзеным. Малодшы сын і сацыяльна прыніжаны чалавек, асабліва ў эпоху Сярэднявечча, – сінонімы. Вось казка і кампенсуе малодшаму адсутнасць спадчыны чароўнай сілай або цудоўнымі памочнікамі (“Кот у ботах”). Праўда, і гэтая версія не дае адказаў на ўсе пытанні. Тое ж тычыцца мачахі і падчаркі. Магчыма, самі з’явы і паняцці з’явіліся тады, калі бацька браў жонку здалёк, не са звычайных родаў, з якімі ішоў шлюбны абмен. Паняцце мачахі азначала парушэнне шлюбных законаў. А падчарцы дапамагаюць фантастычна пераўвасобленыя сілы рода маці – сама маці-нябожчыца, цётка, татэмная жывёла (карова), лялечкі – ідалы роду.

Паступова шлюбныя матывы займаюць у казцы ўсё большае месца. Ініцыяцыя праводзіцца ўжо фактычна дзеля шлюбу. А раней яна праходзіла дзеля культурных дабротаў, дзеля дасягнення мудрасці, дзеля набывання нейкіх сакральных ведаў. Праўда, і ў шлюбным сюжэце засталася шмат архаічных рыс: татэмныя муж ці жонка; муж ці жонка – касмічныя стыхіі (“Фініст – Ясны сокал”); некаторыя шлюбныя табу (жаніх павінен знайсці нявесту сярод аднолькава апранутых; шлюб бярэцца толькі пасля адпрацоўкі ў цесця або крадзежу нявесты).

Прыкладна тое ж мы назіраем у гераічным эпасе: так, матыў вяртання мужам жонкі (АЛЕНЫ ПРЫГАЖУНІ) – сюжэт паэмы **Гамера** “Іліяда”. Больш за тое, матыў гэты дадаткова звязаны з міфам пра шлюб з аграрнай багіняй, бо АЛЕНА ў генезісе была расліннай багіняй крыцкага (з вострава Крит) паходжання. У іншых класічных формах эпасу міфічны герой ужо зліваецца з гістарычным персанажам: **Усяслаў Чарадзеі, Алег Вешчы**.

Рускі былінны ІЛЬЯ МУРАМЕЦ узыходзіць (праз **Святога Ілью**) да язычніцкага ПЕРУНА, хоць даследчыкі лічаць, што такі чалавек існаваў у сапраўднасці: у XIX ст. яшчэ бачылі яго пахавальню ў саборы Святой Сафіі ў Кіеве.

Міф пра героя – цэнтральны ў той час, калі міфалогія пераходзіць у літаратуру. Ён жа – аснова літаральна ўсіх так званых *народных, або гераічных эпасаў*.

Эпас характэрны для трох гістарычных этапаў:

1. Эпас эпохі Архаікі, перыяду фарміравання дзяржаўнасці, ён захоўвае найбольш міфалагічных рыс (шумера-вавілонскі “Эпас пра Гільгамеша”, індыйскія “Махабхарата” і “Рамаяна”, грэчаскія “Іліяда” і “Адысея” **Гамера**).

2. Эпас перыяду Класікі – росквіту антычнага грамадства і ўсходніх імперый (рымская “Энеіда” **Вергілія**, грэчаская “Арганаўтыка” **Апалонія Радоскага**, іранская “Авеста”).

3. Эпас эпохі Сярэднявечча – перыяду фарміравання нацыянальных дзяржаў (кіргізскі “Манас”, армянскі “Давід Сасунскі”, грузінскі “Віцязь у тыгравай скуры” **Шата Руставелі**, французскі “Песня пра Раланда”, германскі “Эпас пра нібелунгаў”, іспанскі “Песня пра майго Сіда”, скандынаўскі “Старэйшая Эда”, кельцкі “Кароль Артур і рыцары Круглага стала”, карэла-фінскі “Калявала”, сербскі “Эпас пра Марка Кралевіча”).

Нягледзячы на вялікую адлегласць часу, на працягу якога развіваліся эпасы, у цэнтры іх адзін сюжэт – незвычайныя прыгоды і падарожжы героя. Інакш кажучы, у аснове іх – адна мадэль, адзін архетып.

У эпасах назіраецца падабенства і асобных матываў, элементаў сюжэту. Напрыклад, незвычайнае нараджэнне героя і перажытыя ім нястачы ў дзяцінстве. Як правіла, герой – дзіця заможных ці нечым славурых бацькоў, часцей багоў ці цароў. Яго нараджэнню папярэднічаюць розныя перашкоды: доўгая бесплоднасць бацькоў, утрыманне іх ад сексу або інцэстуальнай таемнай сувязь, якая, натуральна, асуджаецца грамадой. Перад зачаццем або нараджэннем звычайна мае месца прароцтва праз сон або ад аракула, бо нараджэнне героя пагражае дзеду ці бацьку. Народжанае дзіця кідаюць у ваду ў бочцы, скрыні ці ў кашы. Яго выратаўваюць жывёлы або людзі нізкага паходжання, або багі. Ужо дарослым герой знаходзіць сваіх сапраўдных бацькоў. Гэта першы этап, першая частка міфа пра героя. Прыклады: Маці ГІЛЬГАМЕША зачала яго без дазволу свайго бацькі, бо было прадказана, што ўнук адбярэ ў яго царства. Народжанае дзіця скінулі з гарадской сцяны, але яго заўважыў арол, падхапіў, апусціў у садзе, дзе яго выхаваў садоўнік (гэты садоўнік, безумоўна, бог расліннасці ТАМУЗ). ГІЛЬГАМЕШ урэшце стаў царом Шумера. Заснавальніца Вавілона цара САРГОНА нарадзіла жрыца-весталка і паклала ў кош, спусціўшы па рацэ, а знайшоў яго зноў-такі садоўнік. Прарока МАІСЕЯ паклалі ў кош, пакінулі ў трыснёгу на вадзе Ніла, дзе яго знайшла дачка фараона і выхавала. Дзеду ПЕРСЕЯ было прадказана, што яго ўнук ад дачкі ДАНАІ заб’е яго. Таму дзіця паклалі ў куфэрац і пусцілі па моры (такі ж сюжэт, як мы памятаем, у “Казцы пра цара Салтана” **Аляксандра Пушкіна**). У траянскага цара ПРЫАМА і яго жонкі ГЕКУБЫ

быў сын ГЕКТАР. Перад нараджэннем другога сына ГЕКУБА прысніла, што яна нарадзіла палаючае палена. Таму народжанага ПАРЫСА аднеслі ў лес, дзе яго выхавала мядзведзіца (яўны татэм). Пасля ПАРЫС украў АЛЕНУ, з-за чаго і пачалася Траянская вайна. РОМУЛА і РЭМА, народжаных ад весталкі РЭІ СІЛЬВІІ і бога МАРСА, кінулі ў Тыбр, пасля іх ускарміла ваўчыца. Нямецкага героя ЗІГФРЫДА маці паклала ў шклянны посуд, які выпадкова ўпаў у мора. Выкінутага на бераг, яго ўскарміла касуля, а затым выхаваў каваль (заўсёды і ўсюды – культурны герой). ЗІГФРЫД – таксама пераможца ДРАКОНА.

Акрамя перыпетый нараджэння, герояў часта аб'ядноўвае іх недатыкальнасць (хоць ёсць на іх целе адно небяспечнае месца: у АХІЛА – пятка, у ЗІГФРЫДА – спіна паміж лапаткамі). АЛПАМЫШ – герой сярэднеазіяцкага эпаса і іншыя героі цюркскіх эпасаў і казак таму недатыкальныя, а значыць, бессмяротныя, што душа іх захоўваецца ў патаемным месцы, напрыклад, у жываце жоўтага мядзведзя, які жыве на востраве пасярод мора, або ў чатырохкрылым беркуце, або ў нажы.

Яшчэ адзін важны матыў: выратаванне героем іншаземнай прыгажуні, часта дачкі яго ворага. Лічыцца, што ўпершыню гэты матыў з'яўляецца ў XII ст. у рамане “Ланселот”, затым у “Рамане пра Грааль”, інакш кажучы, у рыцарскім эпасе. А на самай справе сюжэт намнога больш архаічны. У “Алпамышы” героя пакахала калмычка, дачка хана, і прывяла яму багатырскага каня, з дапамогай якога ён збег з падзем'я. Гэтая тэма адраділася ў эпоху рамантызму пачатку XIX ст.: “Карсар” **Джорджа Байрана**, “Каўказскі палонны” **Аляксандра Пушкіна**.

Ёсць яшчэ адзін матыў: доўгагадовае пляненне героя і вяртанне яго якраз на вяселле сваёй жонкі. Гэты матыў шырока распаўсюджаны і ў казках.

Адзін з папулярных матываў эпасаў і пазнейшых твораў мастацкай літаратуры – неверагодныя прыгоды закаханых або мужа і жонкі, якія праходзяць праз праследванні, пакуты, нястачы, нараджаюць – звычайна ў пячоры – блізнят, губляюць іх, перажываюць напад піратаў, палон, расстанне і падобнае. Сям'я злучаецца зноў пасля многіх прыгод, а пазнаюць адзін аднаго або дзяцей па нейкай прыкмеце. Гэты матыў – архетыповы, цягнецца яшчэ ад індыйскіх эпасаў “Махабхараты” і “Рамаяны”, антычнага рамана “Дафніс і Хлоя” **Лонга**, камедыі “Дванаццатая ноч” **Шэкспіра** і ажно да сучасных авантурна-прыгодніцкіх і жаночых раманаў.

У цэлым матыў прыгод героя, яго выпрабаванняў застаецца ў літаратуры назаўсёды – да прыгожага пісьменства нашага часу – як важнейшая, арганічная ўласцівасць дадзенага віда мастацтва.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Чым адрозніваецца Герой-дэміург ад звычайных фальклорных ці літаратурных персанажаў?

2. У якіх літаратурных творах сустракаецца герой, што мае рысы трыксцера? Ці можна аднесці да трыксцераў казачных ЯМЕЛЮ, ІВАНА-ДУРНЯ?

3.3 якімі гістарычнымі працэсамі і падзеямі звязана з'яўленне гераічных эпасаў розных народаў?

4. Што аб'ядноўвае герояў розных гераічных эпасаў?

5. Якія рысы падабенства вы заўважылі ў чарадзейных казках і ў гераічных эпасах?

Лекцыя 13

Тэма 15. Структура свету ў славянаў. Прапантэон і пантэон

План лекцыі:

1. Філасофскае разуменне язычніцкіх багоў.
2. Прапантэон індаеўрапейцаў.
3. Вярхоўныя багі славян.

З таго часу, як існуюць монатэістычныя рэлігіі (іудаізм, хрысціянства, іслам), яны змагаюцца з рэлігіяй політэістычнай, што носіць назву язычніцтва, або першабытнай міфалогіі. За стагоддзі чалавецтва звыклася, як са своеасаблівай аксіёмай, з непрымірымасцю, несумяшчальнасцю монатэізму і шматбожжа. Яшчэ ў першыя стагоддзі нашай эры, не маючы дастатковых падстаў для агульнага адмаўлення антычных багоў, царква атаясамлівала іх з дэманамі і бесамі, згаданымі ў семітычных кананізаваных тэкстах. Пры гэтым ігнараваўся характар гэтых багоў, ім адвольна прыпісваліся негатыўныя або залішне антрапаморфныя рысы. Між тым прызнанне сапраўднасці быцця прыродных іерархій зусім не прыніжае адзінства Бога-Творцы, вытоку Сусветнага Існага.

У супрацьстаянні монатэізму і політэізму, якое не зжыта і сёння, праявіўся тыповы выпадак адрознення рэлігій па гарызанталі: не адмаўляючы адна адну па сутнасці, не сутыкаючыся адна з адной у бязмежным духоўным космасе, розныя рэлігіі гавораць пра рознае – пра розныя, так бы мовіць, духоўныя краіны. Чалавечая абмежаванасць тлумачыць гэта антаганізмам вераванняў, аб'яўляе адно вучэнне сапраўдным, а іншыя – ілжывымі. Ісціна, відаць, у тым, што Бог адзін, але багоў многа; як заўсёды, мова мудра ўсё ставіць на свае месцы: напісанне слова “бог” то з вялікай, то з малой літары дастаткова ясна гаворыць пра розны змест, што ўкладваецца ў гэта паняцце ў абодвух выпадках. Безумоўна, можна замяніць язычніцкае “багі” на іншыя тэрміны, напрыклад, “вялікія духі” або “прыродныя іерархіі”, але ад гэтага нічога не зменіцца, таму пакінем традыцыйную тэрміналогію. Больш за тое, не толькі політэізм,

але і анімізм, і татэмізм не вычэрпаваюцца цыянымі, выпадковымі, суб'ектыўнымі вобразамі, што ўзніклі ў святдомасці першабытнага чалавека: трансфізічная рэальнасць стаіць і за імі. Сапраўдны **Бог** ніколі не пакідаў чалавецтва ва ўладзе выключна фантамаў і ілюзій, без усялякай магчымасці сутыкнуцца з Вышэйшай Рэальнасцю. І старажытныя людзі таксама, як і прававерныя хрысціяне, перажывалі нешта духоўнае, ва ўсялякім разе, іншаматэрыяльнае; і яны датыкаліся да нечага адрознага ад фізічнага свету ды ўласных фантазмагорый. Сёння, у пачатку III тысячагоддзя, на парозе працэсу глабалізацыі, узнікае неабходнасць уліку шматтысячагадовага вопыту эвалюцыі рэлігіі, бо бачанне ўсяго ланцугу рэлігійна-гістарычнага развіцця, бяспрэчна, садзейнічае лепшаму разуменню намі, людзьмі, уласнай прыроды, сваёй расавай і нацыянальнай сутнасці. У дадзеным выпадку веды будуць умацоўваць і веру, што так неабходна ў нашым амаральным, бездухоўным свеце. Ды проста без веры сёння не выжыць! Не выжыць і без экалагічнай святдомасці, а яе фарміраванню, як ні парадаксальна, якраз садзейнічае міфалагічнае мысленне, бо яно спрадвек гаворыць пра стасункі чалавека і прыроды на ўсім працягу іх існавання.

Каб любіць прыроду, неабходна адушаваць яе, а гэта немагчыма без веры ў язычніцкіх багоў. Пры гэтым важна ўсведамляць, што хрысціянства і язычніцкі політэізм не супярэчаць адно другому, таму што вопыт хрысціянства і вопыт язычніцтва адрозніваюцца па гарызанталі: яны – пра рознае. Язычніцтва – Нацыянальны Міф, гэта аспект сусветнага рэлігійнага Адкрыцця, звернуты да народа беларускага і толькі да яго. Гэта асэнсаванне духоўнай, лепш сказаць, трансфізічнай рэальнасці, што праяўляецца ў нашай (толькі нашай) гісторыі ды культуры. Багі беларускага (шырэй – усходнеславянскага пантэону) – умоўныя вобразы прыродны з'яў, стыхій, іерархій.

Можна падыходзіць да гэтага пытання і больш па-філасофску, больш глыбока. Вядомы пісьменнік-містык XX ст. **Данііл Андрэеў** (сын рускага пісьменніка Сярэбранага веку **Леаніда Андрэева**) у сваёй знакамітай “Ружы Свету” ўпершыню ўвёў паняцце *эгрэгор*, якое прыжылося ў сучаснай міфалагічнай навуцы, больш за тое, знаходзіць пацвярджэнне ў новых напрамках фізікі, напрыклад, энэялогіі – тэорыі тонкіх энергій, а таксама ў псіхалогіі, сацыялогіі. Эгрэгор (пад гэтым паняццем мы разумеем Нацыянальны Міф) – асэнсаванне народам у асобах яго найбольш творчых прадстаўнікоў нейкай іншай рэальнасці, якая стаіць над этнасам, кіруе ім, але ў якую ён і сам уваходзіць, якую стварае, у якой – карані яго лёсу. Эгрэгор, на думку Д.Андрэева, праяўляецца праз снабчання, інтуіцыю, мастацкія вобразы, рэлігійнае сузіранне. Гэта не адно калектыўнае несвядомае, якое **К.Г. Юнг** вызначыў пад назвай архетыпы, інакш кажучы, генетычную

прапамяць, але і нейкае энергетычнае поле, што знаходзіцца не толькі ўнутры чалавека, а і па-за ім.

Да язычніцкага пантэону мы падыходзім з пункту гледжання сучасных навуковых уяўленняў. Безумоўна, багоў як такіх у сапраўднасці няма. Але існуюць эгрэгоры – псіхапалі, астральна-ментальныя ўтварэнні, якія ўяўляюць сабою як бы кангламераты падобных адна на адну чалавечых думак. Менавіта сфарміраванае псіхаполе робіцца сілаю, якую людзі ўспрымаюць як бога. Вобраз язычніцкага бога – гэта злучэнне рэальнай прыроднай стихіі і выкіду масавай разумовай энергіі, якая выклікана рэакцыяй на дадзеную стихію. Усё разам выключна паэтычна афармляецца ў мове і ў міфалогіі, якія з’яўляюцца аб’ектам нашага вывучэння.

Пантэон славянскіх багоў уключае некалькі пластоў, узроўняў, этапаў, звязаных з гістарычным развіццём міфалогіі. У гэтым пантэоне мы адрозніваем перыяды: а) палеалітычны; б) барэальны (створаны плямёнамі Усходняй Еўропы пасля сыходжання апошняга ледавіка); в) праіндаеўрапейскі (прыкладна V–III тыс.да н.э.); г) уласна арыіскі (II–I тыс.да н.э.); д) агульнаіндаеўрапейскі (еўразійскіх народаў) (II–I тыс.да н.э.); е) агульнаславянскі (I тыс.н.э.); ё) усходнеславянскі (X–XII стст.); ж) беларускі (ад XIII ст.).

Для рэканструкцыі першых пяці з названых этапаў вялікае значэнне маюць старажытныя рэлігійныя тэксты арыяцаў (тых індаеўрапейцаў, якія прыйшлі ў II тыс.да н.э. у Індыю і Іран): Веды (Індыя), асабліва першая з чатырох кніг Ведаў – Рыгведа (Кніга гімнаў), напісаная на санскрыце, і Авеста, запісаная ў Іране ў эпоху Сярэднявечча на фарсі, а да таго існаваўшая ў вуснай традыцыі (вобраз свету, прадстаўлены ў Авесце, асабліва блізкі да ўяўленняў продкаў беларусаў).

У *праіндаеўрапейцаў і арыяцаў* стваральнік Космасу, адзінасутны Абсалют – КРЫШАНЬ (на санскрыце “крыш” – вышыня, “на” – асалода). Ад яго імя паходзяць беларускія словы: “крышан” – плоская луста чаго-небудзь ядомага і, можна меркаваць, “крышталь” – нешта чыстае, празрыстае, што атаясамлівалася раней з небам. Крышаню як мужчынскай сутнасці адпавядае жаночая – МАЙЯ – маці ўсіх багоў. Яна ўвасабляе сабою матэрыю – у той час як КРЫШАНЬ – дух. Дарэчы, у нашых продкаў крывічоў таксама была багіня МАЙЯ, як і ў лацінаў (ад яе імя – назва месяца “май”). Знаходзіцца пад уладай МАЙІ (цела, матэрыі) – па-руску “маяться” (пакутаваць). Крышань распаўсюджвае сваю божаскую энергію, блогасць на матэрыю Майю, апладняе яе. Гэтая энергія называецца РАДА. Аднак Р і Л у індаеўрапейскіх мовах узаемазамёныя, адсюль РАДА – ЛАДА, адна з самых папулярных багін у еўрапейскіх народаў.

Арыі верылі ў касмічны прынцып – РЫТУ. Рыта ў Ведах называецца Вялікім Шляхам. Можна меркаваць, што Рыта – гэта кругазварот Сусвету і

Сонца, Задзяк. Бясспрэчнае касмаганічнае значэнне захавалі і паданні пра паходжанне беларускіх тапанімічных назваў: горада Маларыта і вёскі Велікарыта, варыянты якіх захоўваюцца ў архіве НДЛі беларускага фальклору БДУ. РЫТА ў названых паданнях з’яўляецца велізарным змеям. Гэта, бясспрэчна, арыіская назва УРАБОРУСА (у малаазійскай міфалогіі змяя, якая сама сябе кусае за хвост), што ўвасабляе ўсеагульнакасмічны цыклізм, рух па крузе.

Бог-стваральнік Жыцця, Святы Дух у арыіцаў – ДЫЙ (дзень), у літоўцаў, латышоў – DZIEVAS, DZIEVS. Санскрыцкае слова “*deīuos*”, ад якога паходзяць назвы згаданых багоў, даследчыкі трактуюць па-рознаму, але этымалогія нязменна ўказвае на праіндаеўрапейскае яго паходжанне, а з другога боку, сведчыць пра лакалізацыю старажытных этнасаў (напрыклад, балцкага і іранскага). Я лічу, што з’яўленне ў беларускай мове *своеасаблівай рысы – дзекання – звязана якраз з імем гэтага бога*.

Можна меркаваць, што ад балцкага DZIEVS паходзіць імя грэчаскага вярхоўнага бога ЗЕЎСА. На востраве Крыт яго называлі ДЫЙ. Сын яго – ДЫЯНІС. Як вядома, у “Слове аб палку Ігаравым” згадваецца таямнічая міфічная істота ДЗІЎ. Звычайна даследчыкі лічаць Дзіва персанажам цюркскай міфалогіі. Але гэтая назва вельмі старажытная і сустракаецца ў розных варыянтах не толькі ў цюркскіх, а практычна ва ўсіх народаў Еўропы і Азіі. Жонка ДЫЯ ў арыіцаў – ДЗІВА (ДЗІЎЯ) – сонечная, нябесная багіня, цудоўна народжаная. У крывічоў яна ж – ЖЫВА, як бы жаночая інкарнацыя таго, хто ўдыхаў жыццё ў рэчы і з’явы. Згаданыя персанажы – вышэйшая, нябесна-касмічная іерархія багоў.

Яшчэ адзін ўзровень багоў – больш канкрэтныя, звязаныя з прыроднымі стыхіямі або самой Зямлёй як планетай. У Ведах гэта ІНДРА (“інд” – звышгерой, “ра” – сонца), ВАРУНА – бог нябеснай і зямной вады, які суадносіцца са славянскім ПЕРУНОМ і грэчаскім УРАНАМ, АДЗІТА – яго жонка – Зямля (корань “ад” – адзін; сапраўды, Зямля – адна). Надзвычай важны бог, які захоўвае сваё значэнне ў Індыі і сёння, – АГНІ (агонь). Істотнае значэнне ў ведыйскай рэлігіі меў і бог вятроў – ВАЮ (ВЕЮ), які захаваўся ў беларусаў як ПАДВЕЙ.

Нашу язычніцкую культуру лепш было б называць ведычнай, бо Веды – свяшчэнныя кнігі таксама і праславянаў. Як бачым, імёны многіх арыіскіх багоў у тым ці іншым выглядзе сустракаюцца і ў беларусаў.

Міфалогія старажытных *славянаў* зводзіцца, на нашу думку, да некалькіх прынцыпаў: а) вера ў адзінства Сутнасці і Існавання (інакш – Духа і Матэрыі): прычына свету – Бог – не аддзелены ад свету; свет і ёсць Бог; б) вера ў трыадзінства (ТРЫГЛАЎ) на ўсіх узроўнях быцця. Не дуалізм у аснове свету, як адзначаюць многія вучоныя (хоць ён, безумоўна, існуе), а трыадзінства: заўсёды і ўсюды, у кожнай частцы прыроды ідзе стварэнне з

двух – трэцяга. Інакш кажучы, не плюс і мінус, а іх узаемадзеянне для трэцяга, што і ёсць гармонія; в) акрамя свету матэрыяльнага, існуе нематэрыяльны свет, у які часцей ідуць і з якім кантактуюць героі міфаў і казак, дзе жывуць душы памерлых і духі.

Нярэдка можна пачуць пытанне: “Колькі багоў у славянскай Традыцыі?” Пытанне наіўнае, бо чым больш універсальная Сіла, тым больш у яе імёнаў. Некаторыя імёны, якія я прывяла, называлі ў глыбокай архаіцы, магчыма, адну сутнасць, а пасля яна раздзяліліся. У цэлым я імкнулася вылучыць усё ж галоўных багоў.

Вышэйшы бог славян – СВАРОГ. Яго можна разглядаць як язычніцкага беларускага Усявышняга, Абсалют. Прычым ён не з’яўляецца выключна добрым, а аб’ядноўвае ўсё: дабро і зло, любоў і нянавісць, жыццё і смерць, стварэнне і разбурэнне. Для Абсалюта зло – непазбежны элемент, без якога гарманічнае развіццё немагчыма. Але ён сочыць за стасункамі дабра і зла і цыклічна рэгулюе іх суадносіны. Так разумеюць Абсалют Веды, а таксама практычна ўсе народныя казкі, ў якіх дабро нязменна перамагае зло. У праславянаў разуменне СВАРОГА больш канкрэтызавана. У Іпацьеўскім летапісе міфалагічная гісторыя падзяляецца на эру СВАРОГА і эру ДАЖБОГА. СВАРОГ, можна думаць, стваральнік Космасу, бог Духоўнага Свету [svag – неба (санскрыт)]. Той жа карань мы назіраем у словах “вар”, “зварка”, “варыць”. Карань сведчыць пра наяўнасць энергіі. Значыць, СВАРОГ – “зьяючае неба”. Ён жа – той, хто стварыў (рус. “сварганил”) свет.

У народных вераваннях неба ўвогуле адзін з сінонімаў Космасу. Напрыклад, у слоўніку **У. Даля**: неба – бясконца прастора, “уся шырыня і глыбіня Сусвету”. У беларускіх замовах неба згадваецца надзвычай часта. Беларус не проста заклікаў на дапамогу нябесных сілы, але імкнуўся як бы сам растварыцца ва ўсяленскай стыхіі, прыпадабніцца да нябесных з’яў і набыць іх патэнцыі: “Устану раненька, памыюць бяленька, солнышкам агаражусь, месяцам падперажусь, пайду ў горад Русалім”. Жыватворнае святло не толькі ўвасабляла светлы касмічны пачатак, але і звязвала ў адно ўвесь пантэон язычніцкіх багоў, і не толькі іх. Важнейшае паняцце ўсіх рэлігійных сістэм “святлы” ўтворана ад слова “светлы” і ўвабрала ў сябе яго семантыку. У славянаў было паняцце СВАРГА – нябеснае царства багоў, Сусвет. Сварга знаходзілася ў пастаянным руху, і гэты рух называўся КОЛАМ СВАРГІ, замацаваным каля Палярнай Зоркі (тое ж, што ў Ведах РЫТА). У летапісах часта згадваюцца Сварожычы – можна меркаваць, сыны СВАРОГА: ДАЖБОГ, АГОНЬ, ПЯРУН.

Жыццё на Зямлі даў РОД (у арыяцаў РУДРА). Ушаноўваўся ён надзвычай шырока. Словы з гэтым каранем утвараюць семантычна багатае гняздо: “прырода” – “радзіма” – “народ” – “ураджай” – “родзічы” – “радовішча” і г.д. РОД – бог апладняючы. Ён жа перадаваў з пакалення ў

пакаленне кроў-руды як носьбіт жыцця. РОД аб'ядноўваў людзей ў адзіную сям'ю. Ёсць меркаванні, што РОД – першапачатковае праяўленне Абсалюта, другая назва СВАРОГА, і быў ён хутчэй за ўсё двуполы, спалучаў мужчынскі і жаночы пачаткі. Можа быць, мужчынскі пачатак называўся РОДАМ, а жаночы – ЛАДАЙ? Пра складаны працэс жыцця можна сказаць метафарычна: калі нараджаецца чалавек, яго прызначэнне запісваецца ў кнігу РОДА. Гэта кніга не знаходзіцца ў адным месцы, яна размеркавана, запісана ў самім чалавеку, кожнай яго клетцы, у выглядзе генетычнага набору – тэксту ДНК (інакш кажучы, *геному* чалавека). Калі РОД для зноў народжанага чалавека піша яго кнігу, то палову генаў бярэ ад маці, палову ад бацькі, а часам дабаўляе ад сябе (гены продкаў). Таму калі ў чалавека з'яўляюцца выдатныя якасці, звычайна гавораць: “Гэта ад бога”.

Генатып чалавека вызначае межы, у якіх існуюць здольнасці і свабода волі чалавека. Але межы гэтыя немалыя. Акрамя таго, калі чалавек здолее зрабіць правільны выбар паміж добром і злом і ўстанавіць сувязь з белымі багамі, то ён зможа выйсці за свае асабістыя генетычныя межы і чэрпаць сілу і веды ад гэтых светлых іерархій. Магчымы і адваротны выбар, сувязь з ЧАРНАБОГАМ (д'яблам). Заўважым, што праблема выбару добра і зла няпростая. Нельга выбраць самога Вярхоўнага Бога (Абсалют), бо ён – увесь Космас, дзе ёсць сілы і белыя, і чорныя (у фізіцы – рэчыва і антырэчыва).

У РОДА былі дачка і ўнучка – РАЖАНИЦЫ (можа, дзве дачкі). Уведзены нашымі беларускімі даследчыкамі (**А.Хатэнка**) тэрмін “парадзіхі” не зусім правільны. Ражаніцы адказвалі не столькі за нараджэнне дзяцей, колькі былі багінямі расліннасці, усяго жывога, апекавалі літаральна ўсё, што нараджалася і расло (у тым ліку, безумоўна, і чалавечых дзяцей). У грэкаў і рымлян ім адпавядалі ЛЕТА (ЛАТОНА) і яе дачка АРТЭМІДА (ДЫЯНА). У славянаў жа, хутчэй за ўсё, Ражаніцы насілі імёны ЛАДЫ і яе дачкі ЛЕЛІ (ЛЁЛІ, ЛЯЛІ). Яны вельмі часта прадстаўлены ў вышыўках як жаночыя постаці з паднятымі рукамі, што стаяць па два бакі ад Сусветнага Дрэва.

Захаваліся словы і выразы: “лад” (гармонія), “жыць у ладзе”, “ладкаваць” (іграць вяселле). ЛАДА – багіня прыгажосці і кахання. Беларускі космас у старажытнасці упарадкоўваўся ЛАДАЙ і разумеўся як адзінства дабрыні, любові і прыгажосці. А пра сонечную прыроду ЛАДЫ ўскосна гаворыць той факт, што песні ў яе гонар спявалі з вясны да Купалля, калі сонца расце.

ЛЯЛЯ – увасабленне чысціні і дзявоцкасці, прыроднага жаночага прызначэння песціць, люляць; яна персаніфікавала вясну і паўставала ў выглядзе маладой прывабнай дзяўчыны ў белай кашулі, убранай зелянінай. Беларускімі этнографамі зафіксавана народнае свята Ляльнік, што адбывалася напярэдадні Юр'я. Часам ЛАДА і ЛЯЛЯ атаясамліваліся, што

ўвогуле характэрна для міфалогіі (напрыклад, у грэкаў ЕЎРОПА, ад якой нарадзіўся МІНАС, атаясамлівалася з ГЕЯЙ).

У арыяцаў, што прыйшлі ў Індыю, таксама была ЛАТА – нябесная прыгажуня. А словам “ліла” абазначаліся карагодныя гульні дзяўчат – жрыц КРЫШНЫ (гэта ўжо фальклорны персанаж, але ён, відаць, мае адносіны да міфалагічнага КРЫШАНЯ); “лал” – гуляць, танцаваць, “лалана” – радасны, любімы, “леля” – абдымаць. У рускай міфалогіі ЛЕЛЬ – хлопец-пастушок, але падобны да дзяўчыны (у оперы **М.Рымскага-Корсакава** “Снягурка” па п’есе **А.Астроўскага** партыю Леля доўгі час спявала **Т.Сіняўская**).

Імёны багоў-формаўтваральнікаў (яшчэ адзін пласт пантэону) усходніх славянаў у найбольшай ступені захаваліся ў пісьмовых і фальклорных крыніцах. З іх галоўныя багі СОНЦА (пад рознымі імёнамі), а таксама ПЯРУН, АГОНЬ, ВЯЛЕС, СТРЫБОГ, МАРА і інш.

Сонца-цар у большасці тэкстаў называецца ДАЖБОГ – бог, што дае, дорыць зямныя даброты (крывіцкая форма – ДАЛІБОГ).

Упершыню імя ДАЖБОГА сустракаецца ў “Аповесці мінулых гадоў”, потым ў візантыйскай “Хроніцы **Іаана Малалы**” (пераклад-устаўка ў Іпацьеўскі летапіс пад 1144 г.). Тут ён называецца сынам СВАРОГА. Згадваецца і ў “Слове аб палку Ігаравым”, дзе русічы – “дажбожыя ўнуцы”. Чаму ўнукі, а не сыны? Прынцып роду меў на ўвазе як мінімум тры пакаленні. Значыць, ДАЖБОГ быў першапрадак рускіх плямёнаў. У Старажытным Егіпце Сонца малявалі з ручкамі, і ў слове “Дажбог” выразна прасочваецца этымалогія ад слова “даць”. Сонца дае ўсё: святло, цяпло, жыццё, багацце. На старажытных стодах ДАЖБОГ выцягвае рукі наперад, растапырвае іх, што сімвалізуе мноства формаў жыцця, або замыкае іх на жываце, што азначае кругазварот. Яго колер – белы. Ён падарыў чалавеку несмяротную душу, падказваў ёй шлях па бясконцым коле ператварэнняў. ДАЖБОГ – крыніца дабрабыту, багацця, чалавечнасці.

Магчыма, ДАЖБОГ прадстаўляўся і канкрэтна (сонечны дыск), і абстрактна (як дабро, стваральная функцыя прыроды). ДАЖБОГ у канкрэтным абліччы – малады, прыгожы, белатвары юнак, мае арэол вакол галавы. Каля яго – сноп жыта, у адной руцэ – сонечная птушка, у другой – яблык (эратычны сімвал, бо сонца апладняе), часта паўстае на белым кані. *Менавіта ДАЖБОГ, на нашу думку, быў галоўным богам продкаў беларусаў, а не ПЯРУН.* Ва ўсялякім разе, іх палажэнне роўнае – абодва Сварожычы, сыны бога СВАРОГА. У старажытных тэкстах нават узаемазамяняюцца. Так, пра ПЕРУНА гаворыцца: “Яко Дажьбо вразі разящ”.

Славяне ўяўлялі Сонца ўсёбачным вокам, якое строга сочыць за мараллю людзей, за справядлівым выкананнем законаў. У індусаў – нашчадкаў ведыйскай традыцыі – налічваецца 108 сакральных імёнаў Сонца. Сонца розных пораў года і ў беларусаў мела розныя назвы: веснавое сонца –

ЯРЫЛА, летняе – КУПАЛА, асенняе – (магчыма) БЯЛУН, зімняе – КАЛЯДА. Мы лічым, што *КУПАЛА і КАЛЯДА* – двутварныя, бо знаходзіліся на мяжы сезонаў, рознага сонцастаяння: на яго пад’ёме і апусканні. Акрамя таго, *КУПАЛА* ўвасабляў сабою жаночы і мужчынскі пачаткі (вада + агонь), росквіт прыроды, культ расліннасці, эротыку, сонца ў зеніце, пік жыцця. У *КАЛЯДЫ* твар старэчы і дзіцячы. *КУПАЛА* – усё ў сувязі, *КАЛЯДА* – раздзяленне, мяжа, але і злучэнне, бо – кола. Летні перыяд – Зялёнае Кола, зімні перыяд – Белае Кола. Гэта дзве палавіны года. Вось чаму Мі-Кола (святы МІКАЛАЙ) стаў на Захадзе САНТА КЛАЎСАМ.

Такім чынам, салярная сімволіка можа быць насычана як мужчынскім, так і жаночым зместам. Лепшы прыклад – *КУПАЛА*. У старажытных літоўцаў і ў ранняй міфалогіі славянаў Сонца – дзяўчына – жонка ПЕРУНА. Жаночая прырода Сонца лёгка прасочваецца і па беларускіх казках (вобраз ЦАР-ДЗЯВІЦЫ і іншыя жаночыя персанажы).

Сонечны пантэон у беларусаў не быў нязменны. У розныя эпохі, на розных этапах раздзялення славянскіх народаў колькасць вярхоўных існасцяў, што ўвасаблялі сонца, мянялася (*ЯРЫЛА*, напрыклад, дажыў да XIX ст.). Не мянялася, аднак, салярнае светаадчуванне нашых продкаў.

Бліжэйшая стыхія, роднасная святлу, сонцу, – агонь. Другі Сварожыч – бог АГОНЬ (у Ведах – АГНІ). *Сонца – нябесны агонь: вось універсальны і зыходны матыў індаеўрапейскай міфалогіі*. Аналогіі паміж сонцам і агнём падказвалі першабытнаму чалавеку сувязі паміж зямнымі і нябеснымі з’явамі. У скандынаўскай міфалогіі менавіта з зямнога агню багі стварылі Сонца.

Вячэрняе сонца каля далягляду і полымя патухаючага вогнішча былі чырвонымі (дзень жа, безумоўна, успрымаўся як белы). Пасля заходу сонца надыходзіў змрок, поўны небяспекі і невядомых пагроз. Чырвонае і чорнае – антыподы: чырвонае – цяпло, жыццё, дабрабыт; чорнае – холад, цемра, смерць.

У народным побыце культ агню застаўся і сёння. У нашых продкаў кожная сям’я запальвала ачаг вуголлямі, якія брала з агульнага вогнішча племені, роду – ЗНІЧА (назва агульная – літоўска-беларуская).

У ранняй славянскай мове існавала яшчэ адна назва агню – “крэс”. Корань захаваўся ў беларускіх словах “крэсіва”, “краса”, “краска” (кветка), “уваскрасаць” (ажываць). “Ігорева храброго полку не кресіті”, – трагічна заключае аўтар “Слова...”. Значыць, важнейшае паняцце хрысціянскай рэлігіі – Уваскрэсенне – мае старажытнае дахрысціянскае паходжанне і звязана з культам агню. Не выключана, што пад словам “агонь” (бярэ пачатак ад санскр. agni) продкі разумелі натуральны агонь, які можна было захаваць у вуголлях, а паняцце “крэс”, хутчэй за ўсё, – штучны агонь, атрыманы шляхам высыкання з каменя, ахвярны, сакральны агонь. Са словам “крэс” звязана,

відаць, і слова “крыж”. Увогуле лічылася, што агонь перамагаў смерць, як ён перамагае цемру, змрок. У першабытным светаадчуванні паняцці смерці і змроку (ночы) практычна супадалі. Адсюль аднакарэнныя словы “мор” (смерць) і “змрок”.

Паколькі агонь высякаўся з каменя, значыць і камень звязаны з культам святла і агню. Узнікае яшчэ адзін загадкавы вобраз – Бел-гаруч камень АЛТЫР, што сустракаецца літаральна ў тысячах замоў. Але вогненна-светавой прыродай не абмяжоўваецца функцыя дзіўнага каменя. Ён яшчэ і ўбірае ў сябе ўсе сілы нябесныя, з’яўляецца як бы ўсяленскім вытокам жыцця, таму і вылечвае ад усіх хвароб, дае моц, дужасць. Яшчэ ў XIX ст. выдатнейшы філолаг акадэмік **А.Весялоўскі** звязваў словы “алатыр” і “алтар”. Мы ж бачым у слове і корань “лат” – тое ж, што “лад” – як бы зыходнае касмічнае паняцце. Можна меркаваць, *Алатыр – нейкі таямнічы энергетычны цэнтр Зямлі*, якім з’яўляецца, напрыклад, як сцвярджаюць сучасныя вучоныя, знакаміты Стоўнхендж у Англіі.

З нябесным агнём-маланкай быў звязаны і ПЯРУН – трэці брат (Сонца і Агню), сын Сварога. Яму адпавядае ПІРВА ў хетаў, ТОР у скандынаваў і германцаў, ПЯРКУНАС у балтаў. ПЯРУН – галоўны ў пантэоне 980 года князя **Уладзіміра**. Гэта *бог дружыны, ваенных паходаў, ваярскага саслоўя*. Апісанні ПЕРУНА сустракаюцца ў розных крыніцах: ён паўстае як сівавалосы волат, што трымае ў адной руцэ лук-вясёлку, у другой – стрэлы-маланкі. Ён звязаны з дубам і каменем. Яго жывёла – конь, ахвярная жывёла – вол, які сімвалізаваў жыццёвую магутнасць. ПЯРУН – страшны бог, які меў вялікую ўладу, але час яго – з першых да апошніх навальніц. Перуноў дзень – чацвер.

Падчас хрышчэння Русі ў Кіеве ПЕРУНА кінулі ў Дняпро, і гэта быў сімвалічны жэст – канец язычніцкай эры. Але, я мяркую, летапісец не зразумеў або свядома перайначыў старажытны абрад сезонных праводзін божышча, язычніцкае свята паміраючага і ўваскрасаючага бога. Яшчэ нават у XVIII ст. тых, каго абвінавачвалі ў чараўніцтве, кідалі ў ваду. Калі выплывалі, значыць – ведзьмы ці ведзьмакі, калі танулі, абвінавачванні з іх здымаліся. Такі ж абрад, з той жа семантыкай апісвае **М. Гусоўскі** ў “Песні пра зубра”. (Дарэчы, сёння названы абрад выклікае вялікаю цікавасць з боку біяфізікаў.) Па сутнасці ПЕРУНА маглі таксама выпрабоўваць або, у сувязі з культам вады, з дапамогай такога абраду выклікалі дождж. Увогуле знешне Хрышчэнне Русі можна лічыць працягам рэлігійных рэформаў X ст. Аднак калі ў межах язычніцтва да старых багоў дабаўляліся новыя, і пантэон павялічваўся, то з прыняццем хрысціянства 988 г. пантэон паменшыўся – ранейшыя багі былі знішчаны або трансфармаваліся. Хоць, магчыма, хрысціянская рэлігія прымалася як бы ў язычніцкай абалонцы; яўным язычніцтвам былі працяты дзеянні Уладзіміра.

А, з другога боку, выбар веры князем **Уладзімірам** не быў, можна меркаваць, выпадковым, ён вызначаўся асаблівасцямі народнага характару. Душа славянiна найлепш падыходзіла для вучэння **Хрыста**.

Найбольш старажытны бог у групе язычніцкіх багоў – ВЯЛЕС. Першапачатковая форма ВОЛАС, напэўна, ад “вол” (асноўнага віду свойскай жывёлы да прыручэння каня; буйны рагаты скот паходзіў ад тураў). Некаторыя даследчыкі (**Б.Рыбакоў**) выводзяць культ ВЯЛЕСА з палеаліту, ад мядзведзя. У людзей таго часу ён быў богам татэмаў, апекуном паляўнічых, апранутых у звярыныя скуру. ВЯЛЕС, як і вол, меў рогі і капыты. Быў сынам нябеснай каровы ЗЯМУН і бога РОДА. Этымалагічна з ім звязаны волаты, пахаваныя ў курганах-валатоўках на нашай зямлі. Ад яго імені паходзяць многія іншыя словы: “воўк”, “волак” (сыходжанне дзвюх рэчак), “волас”, тапанімічныя назвы на тэрыторыі Беларусі: Волас, Воласна, Волма, Вотчас, Вольна, Вілейка і г.д.

ВЯЛЕС-бог у назвах сустракаецца ад Брытанскіх астравоў да Урала і характэрны ў асноўным для Паўночнай Еўропы (ВОЛС, ВЕЛС, УЭЛС), але суадносіцца, відаць, з антычным богам ПАНАМ. ВЯЛЕС даваў людзям Веды, Нябесны Закон, вучыў Веры, Мудрасці, быў апекуном музыкаў, спевакоў, творчых людзей. Таму ў “Слове аб палку Ігаравым” слынным славянскі бард **Баян** названы “ўнукам Вялеса”. Гэта гаворыць пра божаскае паходжанне Баяна або аб атрыманні паэтычнага дару непасрэдна ад ВЯЛЕСА. Звычайна навукоўцы называюць яго богам свойскай жывёлы. На самай справе яго функцыі намнога шырэйшыя. Ён яднаў чалавека і жывёлу ў роднаснай лучнасці, вучыў любіць жывёл. Сучасныя даследчыкі лічаць яго ўвогуле богам яднаючым. Хутчэй за ўсё гэта быў бог найбольш народны, *бог сляянскай абшчыны*.

У нейкі момант ВЯЛЕС набыў змеепадобныя рысы – у такім выглядзе ён паўстае на вядомым Збручскім ідале. Ён стаў богам падземным, богам памерлых, у той жа час богам багацця: трымаў зерне пад зямлёю і не даваў коласу падняцца. Некаторыя даследчыкі Асноўным міфам славянаў называюць міф пра бой ПЕРУНА з ВЯЛЕСАМ з-за нявесты ПЕРУНА (ЛАДЫ-ЛЯЛІ). Бой-навальніца канчаўся дажджом, а потым вызваленнем СОНЦА-ЛАДЫ (калі СОНЦА было яшчэ жанчынай) і зерня з-пад зямлі. Фактычна ў Асноўным міфе мы назіраем спрадвечную барацьбу духоўнага і матэрыяльнага, а таксама нябеснага і зямнога пачаткаў, барацьбу, якая адбываецца і ўнутры чалавека – паміж яго целам і духам і, акрамя таго, змаганне Добра і Зла ў іх самых агульных праяўленнях.

Хрысціянская царква называла ВЯЛЕСА “лютым зверам”, але ўсё ж некаторыя функцыі яго перадала **Святому Уласію**. З другога боку, ВЯЛЕС ператварыўся ў вобраз фальклорнага чорта. Гэта невыпадкова. Культ ВЯЛЕСА ў іншых народаў набыў гіпертрафаваныя памеры: у вавіланян і

семітаў ён даў пачатак страшнаму богу БААЛУ-БААЛУ (В узаемазаманяецца з Б): ВОЛ – ВААЛ – БААЛ. З гэтым словам адбылася жахлівая трансфармацыя. У многіх мовах слова “бог” – ДЫЙ. Бог-вол = дый-вол або дыявал – д’ябал.

“Пра папулярнасць культу ВЯЛЕСА або іншага падобнага па функцыях бога сведчыць распаўсюджанасць на тэрыторыі Беларусі шматлікіх узгоркаў з назвай Валова ці Турава гара” [Э.М. Зайкоўскі].

У пантэоне князя Уладзіміра як адзін з важнейшых багоў згадваецца СТРЫБОГ. Этымалогія гэтага імені і сёння застаецца прадметам спрэчак даследчыкаў. На маю думку, *Стрыбог паходзіць ад лічбы 3, свяшчэннай у нашых продкаў. Ён адказваў за ўсе тры вертыкальныя сферы быцця – Зямлю, Неба і Падзем’е. Але ў эпоху “Слова аб палку Ігаравым” СТРЫБОГ – толькі бог вятроў (“вятры – Стрыбожжы ўнуцы”). Нашы продкі спявалі: “Стрыбу, Стрыбу, падабрэй, на палеткі нам павей”. Але СТРЫБОГ не сам вецер, а Прынцып Ветру, Атмасфера, Прастора, прамежак паміж Небам і Зямлёю. У цэлым жа імя яшчэ патрабуе далейшай рэстаўрацыі.*

Імя багіні МАРЫ – слова выключна старажытнае, корань “*mar-mor-mer*” сустракаецца не толькі ў індаеўрапейскіх мовах, але і ў цюркскіх, угора-фінскіх, семіцкіх. Яно ўказвае на добрае: МА – мацярынскі пачатак, РА – сонца. Аднак: “МАРА мучыць сонных, не перапыняючы іх сну...” [У.Васілевіч]. Чаму ж у беларусаў МАРА набыла негатыўны сэнс? Але ж не толькі ў беларусаў: МАРА ў індусаў – д’ябал, які спакушаў **Буду**. Ва ўсіх славянаў МАРА – божышча зла, варожасці, смерці, вупар: “Мара прадзе і шые падчас поўні, але робіць гэта не на дабро” [У.Васілевіч]. Ад таго ж кораня паходзіць бог вайны МАРС у рымлян, славянскі МАРОЗ – бог зімы, холаду, грузінскі яго адпаведнік Х’МЕРЦ, МАРАНА – дзяўчына марская, дачка марскога цара (у казках МАР’Я МОРАЎНА, у рускіх былінах – МАРЫНКА).

Смерць асобнага чалавека – трагічная, але ўвогуле асабістая справа. Больш важна – смяротны пачатак у Прыродзе: смерць святла, сонца, дня і надыход ночы; смерць жыватворных пораў года – вясны, лета, восені – і надыход зімы. *МАРА, на нашу думку, якраз і ўвасабляла ўсеагульнае паміранне ў прыродзе. Але яна не выступала ў ролі незваротнага лёсу, бо на змену ночы заўсёды прыходзіў новы дзень, узыходзіла сонца, а пасля халоднай зімы абавязкова наступала вясна. Смерць Смерці (МАРЫ) паскаралі з дапамогай агню і святла (у веснавых абрадах) і гэтым перамагалі.*

Корань “*mar-mor-mer*” звязаны і з морам, з якога выйшла ўсё жывое, таму невыпадкава маці **Хрыста**, што ўвасабляе ўласна Жыццё, – **Марыя**. Шырока прадстаўлены гэты моўны корань у тапаніміцы: краіна Марока, геаграфічная вобласць Маравія, гарады Марсель, Марыупаль, Марбург, Мары, Маршанск і яшчэ сотні назваў. Прычына амбівалентнасці слова з

дадзеным каранем тая ж, што і ў адмоўнасемантычных з марфемай РА, і звязана яна з нейкай катастрофай у Сонечнай сістэме або з так званым Чорным Сонцам, якое знаходзіцца пад зямлёю ноччу і вымушана рухацца ў варожым для яго асяроддзі з захаду на ўсход, каб раніцай устаць над небасхілам. Вось чаму і МАРА, якая заключае ў сабе “сонечную” марфему РА, жыве ў хаце ў асноўным пад падлогай, што семантычна ў прасторы жылля разумеецца як падзем’е. Далейшая змена сэнсу слова (мара – летуценне) указвае на сувязь істоты з іншасветам, які размяшчаўся пад зямлёю. У прынцыпе амбівалентнасць таго ці іншага божышча – тэма, якая пастаянна нагадвае пра сябе на працягу ўсёй рэлігійнай гісторыі чалавецтва. Свяшчэннае прыцягвае людзей – і ў той жа час палохае іх.

Увогуле ж, на маю думку, усе багі – увасабленні, інкарнацыі (іпастасі) адзінага Абсалюта. У нашых продкаў фактычна быў абмежаваны *монатэізм*.

Я прывяла прыблізную схему асноўных філасофскіх прынцыпаў і асноўных багоў беларускага пантэону. Сістэма гэтая не застылая, а вельмі рухомая, зменлівая ў часе. Яна некалькі (а ў некаторых момантах і істотна) адрозніваецца ад выпрацаваных рускімі, украінскімі ды і беларускімі даследчыкамі міфалагічных канструкцый. Міфалогія – такая сфера культуры, дзе, як і ў літаратуразнаўстве, кожны даследчык мае права на ўласную інтэрпрэтацыю. Але ўрэшце з розных канцэпцый будзе выпрацавана, можна спадзявацца, агульная, блізкая да ісціны, міфалагічная схема.

Такім чынам, хоць беларуская міфалогія не шырока прадстаўлена ў пісьмовых крыніцах, але яе асноўную парадыгму і многія элементы можна рэканструяваць паводле фальклорных вытокаў, уласна фактаў мовы і ў параўнанні з міфалагічнымі сістэмамі іншых краін. У міфарэканструкцыі я зыходзіла не столькі ад гукавога і словаўтваральнага складу слова, колькі дашуквалася глыбіннага сэнсу. Тут традыцыйны марфалагічны і фанетычны дагматызм не адыгрывае асаблівай ролі; я звярталася да лексічных і марфалагічных мадыфікацый, незнаёмых для мікраэтымалогіі з яе звыклымі стэрэатыпамі. Акрамя таго, у рэканструкцыі пантэона багоў я адступаю ад звыклай схемы, якая заўсёды грунтуецца на пантэоне **Уладзіміра** 980 г. Князь-Хрысціцель у палітычных мэтах звёў у адно багоў розных плямёнаў, якія, магчыма, да цяперашніх беларусаў і не мелі адносін. Я спынілася толькі на тых істотах, вера ў якіх нашых продкаў бяспрэчная, пра што сведчаць і факты мовы, і згадванне ў летапісных, фальклорных тэкстах.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Паразважайце пра політэізм і монатэізм, суадносіны язычніцтва і хрысціянства.
2. Нагадайце асноўных багоў, што згадваюцца ў арыійскіх Ведах.
3. Якія ўзроўні сакральных істот у славянаў?

4. Раскажыце пра СВАРОГА, РОДА, ЛАДУ – вярхоўных божышчаў славян.
5. Што за багі – Сварожычы і якія іх функцыі?
6. Якія багі звязаны з Падзем’ем?

Лекцыя 14

Тэма 16. Міфалагічныя сістэмы. Міфалогія грэкаў, рымлян, кельтаў, германцаў і іншых народаў Еўропы

План лекцыі:

1. Міфалогія антычных элінаў (грэкаў) і рымлян.
2. Міфалогія кельтаў.
3. Міфалогія германцаў і скандынаваў.

Міфалогія антычных элінаў і рымлян

Даследчыкі мяркуюць, што міфалагічная сістэма грэкаў сфарміравалася ў барацьбе паміж багінямі матрыярхату, якія ўтварыліся ў выніку распаду ВЯЛІКАЙ БАГІНІ-МАЦІ на асобныя персанажы, і багамі індаеўрапейскіх плямёнаў, якія, заваяваўшы Грэцыю-Гарэцыю, прынеслі з сабою патрыярхальны лад. У выніку атрымалася некалькі пакаленняў багоў, якія мадэлююць сабою розныя прыродныя аб’екты, псіхічныя станы і іншыя катэгорыі паняццяў.

З ХАОСУ ўтварылася ЗЯМЛЯ-ГЕЯ, якія нарадзіла з сябе УРАНА-НЕБА, а ўжо пасля з ім як з мужам нараджала розныя хтанічныя істоты, тыпу ЗМЕЯ-ПІФОНА, а таксама другое пакаленне багоў – 12 ТЫТАНАЎ, што ўвасабляюць сабою першапатэнцыі Космасу. Іх нашчадкі – таксама тытаны (ПРАМЕТЭЙ), акрамя ЗЕЎСА і яго родзічаў – алімпійскіх багоў.

Стаміўшыся нараджаць, ГЕЯ падгаворвае дзяцей нешта зрабіць з бацькам, каб спыніць яго эратызм. ТЫТАН КРОН (ХРОНАС), што ўвасабляе сабою час, раніць бацьку, у выніку чаго той губляе здольнасць да зачацця. З крыві УРАНА, што ўпала ў мора, нарадзілася багіня прыгажосці і кахання – АФРАДЫТА (па-рымску ВЕНЕРА). Пачынаецца ўладарства КРОНА, які разам з жонкай РЭЯЙ (паверхня Зямлі, прастора) нараджае дзяцей і глытае іх (адсюль выраз – “усёпаглынаючы час”). Толькі замест апошняга, ЗЕЎСА, РЭЯ, па парадзе маці ГЕІ, дала мужу камень у пялюшках. ЗЕЎС вырас, перамог бацьку і іншых тытанаў і прымусіў яго вярнуць сваіх братоў і сясцёр. КРОН потым стаў уладаром ЭЛЕЗІУМУ – ВЫРАЮ, а на Зямлі пачалася эра алімпійскіх багоў на чале з ЗЕЎСАМ. Праўда, ЗЕЎС раздзяліў з братамі сферы панавання. ЗЕЎС кіраваў багамі і людзьмі; пад уладай

ПАСЕЙДОНА (НЕПТУНА) была водная стыхія; а ў АІДА (ПЛУТОНА) – царства мёртвых. ПАСЕЙДОНУ прысвечаліся коні. Напачатку ён – магутнае божышча: не толькі ўладар вады, але і землятрусаў, і ўраджайнасці зямлі. Мяркуюць, што ў перыяд глыбокай архаікі ён быў больш магутны за ЗЕЎСА, але потым абсалютным уладаром заставаўся толькі ў Атлантыдзе. Страта яго ўплыву ў Грэцыі ўвасоблена ў міфе пра спрэчку з АФІНАЙ, у якой вялікі марскі бог аказаўся пераможаны. Сімвал ПАСЕЙДОНА – трызубец (сёння такі ж – эмблема незалежнай Украіны). У яго было многа дзяцей тыпу ЦЫКЛОПАЎ, каня ПЕГАСА. У АІДА (па-рымску ПЛУТОНА, што азначае “нябачны”) не магло быць дзяцей, але жонка была – ПЕРСЕФОНА. Ён жа – бог багацця. Можна меркаваць, што яго рысы паўтораны ў КАШЧЭІ БЕССМЯРОТНЫМ.

ЗЕЎС (па-рымску ЮПІТЭР) увасабляў сабою стваральны імпульс, разліты ў прыродзе. Гэта божаская воля, якая ўсім кіруе, усё рухае і вядзе свет да пэўнай мэты. Вось чаму ЗЕЎС кахаў многіх багінь, німфаў і смяротных жанчын: праз свае, кажучы па-сучаснаму, гены ён распаўсюджваў гармонію і парадак у прыродзе.

АФРАДЫТА (“народжаная з пены”) была тытанідай і ў той жа час – алімпійскай багіняй. Яна нарадзілася непасрэдна ад УРАНА і прыходзілася нават ЗЕЎСУ цёткай. Можна лічыць, што яна найбольш захавала рысы першапачатковай ВЯЛІКАЙ БАГІНІ-МАЦІ. Праўда, пазнейшыя грэкі прыніжалі значэнне АФРАДЫТЫ, магутнай міжземнаморскай багіні. Яе мужам быў ГЕФЕСТ, найбольш вядомыя каханыя – МАРС і АДОНІС, дзеці: ЭРОТ, ПРЫАП, ЭНЕЙ і іншыя.

ГЕРА (ЮНОНА) – сястра і адначасова жонка ЗЕЎСА. Яна доўга не згаджалася ёю стаць. Урэшце ён перакінуўся птушкай, якая належала ГЕРЫ, – зязюляй. ГЕРА ўзяла яе на рукі, а пасля ўжо не змагла вырвацца з абдымкаў ЗЕЎСА, што прыняў свой сапраўдны воблік. На іх вяселле ўсе багі прыслалі свае дары. Бабуля ГЕЯ, напрыклад, падарыла дрэва з залатымі яблыкамі, якія пасля сцераглі ГЕСПЕРЫДЫ (ПЛЕЯДЫ) на краі свету. Сваю шлюбную ноч маладыя правялі на востраве Самас, і яна цягнулася 300 гадоў. ГЕРА часта купалася тут ў чароўнай крыніцы Кане, пасля чаго да яе вярталася цнатлівасць. Была багіняй сям’і і мацярынства, але з ЗЕЎСАМ яны жылі дрэнна з-за яго частых здрадаў. Мяркуюць, што ГЕРА – мясцовая вялікая багіня, культ якой быў пераможаны культам ЗЕЎСА, прынесеным індаеўрапейцамі. ГЕРА вечна праследвала каханак мужа – ІО, ЛЕТА, СЯМЕЛУ. Я мяркую, што “герамі” называлі і жрыцаў, якія праводзілі ініцыяцыю, вось чаму ГЕРАКЛ, імя якога – ад Геры, гэта той, хто прайшоў ініцыяцыю (12 подзвігаў). У ЗЕЎСА і ГЕРЫ былі дзеці, тры з якіх – алімпійскія багі: АРЭС, ГЕФЕСТ і ГЕБА.

АРЭС (МАРС) – бог вайны, жорсткі і грубы. Яму прысвечана планета Марс, бо яна чырванаватая – колеру крыві. У Марса спадарожнікі – Фобас і Дэймас: гэта яго дзеці ад ВЕНЕРЫ (яшчэ ў іх была агульная дачка ГАРМОНІЯ). АРЭС увасабляе ўсе канфлікты і перашкоды, што сустракаюцца нам у жыцці, усе нашы баі, перамогі і паражэнні. Ён увасабляе і палкасць, ярасць душы, таму да яго часткова падобны славянскі ЯРЫЛА.

ГЕФЕСТ (ВУЛКАН) – муж АФРАДЫТЫ. Калі ён нарадзіўся вельмі слабенькім і непрыгожым, ГЕРА, незадаволеная сынам, скінула яго з АЛІМПА, але ЗЕЎС пашкадаваў і вярнуў; праўда, ГЕФЕСТ застаўся кульгавы. Бог увасабляў сабою фізічную працу, творчасць, але найперш быў богам кавалёў. Адказваў за агонь, за розныя рамёслы. Рабіў для багоў палацы, залатыя калясніцы і іншыя чароўныя рэчы. Яго творы валодалі цудоўнай сілай. Калі курыліся вулканы – Везувій і Этна, людзі думалі, што там, пад зямлёю, у сваёй майстэрні працуе ВУЛКАН. Паколькі ён пастаянна быў заняты, то за жонкай не сачыў, толькі аднойчы злавіў прама на ложку ВЕНЕРУ і МАРСА ў залатую сетку, якая ўвасабляе, як я мяркую, мараль, законы этыкі.

ГЕБА – дачка ЗЕЎСА і ГЕРЫ – багіня юнацтва. На АЛІМПЕ падчас балявання яна выконвала ролю падавальшчыцы. Урэшце зрабілася нябеснай жонкай ГЕРАКЛА, узятага на неба. Іх шлюб – злучэнне маладосці і гераізму. ГЕБА дае душы юнацкі запал, сімвалізуе вечны пошук, імкненне ісці далей. Яна ж увасабляе меру, залатую сярэдзіну. У міфах сустракаецца мала.

ГЕРМЕС (МЕРКУРЫЙ) – сын ЗЕЎСА і тытаніды МАЙІ, дачкі тытана АТЛАНТА, што трымаў на плячах нябесную сферу. ГЕРМЕС адказваў за любы рух, перамяшчэнне, таму апекаваў купцоў, падарожнікаў. Ён жа – вынаходнік астраноміі, матэматыкі, музыкі, кулачнага бою, архітэктуры, усіх гульняў. З яго дапамогай аказваўся магчымы рух па Касмічнай Восі – ён суправаджаў душы нябожчыкаў у Аід.

АФІНА (МІНЕЎРА) – любімая дачка ЗЕЎСА. Паводле адной версіі, нарадзілася ад першай законнай жонкі ЗЕЎСА тытаніды МЕТЫДЫ, што ўвасабляла розум, думку; паводле іншай – нарадзілася без маці, непасрэдна з галавы ЗЕЎСА. Гэта таксама азначала перамогу патрыярхату над матрыярхатам. Лічылася багіняй ваяўнічай, але зусім не такой, як МАРС, а хутчэй гуманнай, абаронцай Айчыны. Увогуле яе ваяўнічыя функцыі ў класічны перыяд адыйшлі на задні план, а на першы выйшлі функцыі культурныя. Гэта мудрасць, увасобленая ў дзеянні, у цывілізацыйныя дасягненні, здольнасць усё аналізаваць і рабіць правільны выбар. Калі мы ясна бачым тое, што для іншых незразумела, значыць у нас у душы пасялілася АФІНА: мудры чалавек заўсёды бачыць сутнасць з’явы. Птушкай АФІНЫ была сава, ёй жа прысвячалася змяя, а з дрэваў – вярба (іва). У гонар багіні быў пабудаваны самы вялікі помнік эпохі Антычнасці – афінскі

Акропаль: цэлы комплекс на гары, дзе асабліва вылучаўся храм Парфенон, прысвечаны АФІНЕ ПАРФЕНАС, што значыць “цнатлівай”. Імем Афін названа і сталіца Грэцыі. А Мінеўрай лісліва называлі рускую імператрыцу **Екацярыну II**.

ДЗЕМЕТРА (ЦЭРЭРА) – сястра ЗЕЎСА, ГЕРЫ, ПАСЕЙДОНА, АІДА – вялікая багіня ўрадлівасці, расліннасці, земляробства. Багіня вельмі старажытная і надзвычай важная: ёй прысвячаліся самыя вядомыя ў Грэцыі Элеўсінскія містэрыі, у якіх было шмат таямнічага. Яе дачка ад ЗЕЎСА – ПЕРСЕФОНА, жонка АІДА, – яна знаходзіцца паміж небам і зямлёю, і таму іх узаемна ўзбагачае, увасабляе змену пор года ў выглядзе зерня, расліны. Яна ж сімвалізуе натуральныя, але загадкавыя сілы душы, якія трапілі ў палон цёмнага царства АІДА.

ГЕСЦІЯ (ВЕСТА) – таксама сястра ЗЕЎСА, ГЕРЫ і інш. Праслаўленая тым, што адзіная з алімпійскіх багіняў ні разу не ваявала і ні з кім не спрачалася – выключна міралюбівая, мяккая, добрая. Акрамя таго, як АФІНА і АРТЭМІДА, яна ніколі не адказвала на заляцанні багоў, заставалася цнатлівая. Урэшце яна саступіла сваё месца на Алімпе богу ДЫЯНІСУ, а сама спусцілася на зямлю. У міфах згадваецца рэдка, але ў імперскім Рыме стала самай важнай багіняй. Яе жрыцы-весталкі прымалі значны ўдзел у палітычным жыцці краіны. Багіня была гарантам стабільнасці грамадства.

АПАЛОН (ФЕБ) і АРТЭМІДА (ДЫЯНА) – дзеці ЗЕЎСА ад паўночнай багіні ЛЕТА (ЛАТОНЫ). ГЕРА пракляла яе і наслала змея ПІФОНА. АПАЛОН, нарадзіўшыся, забіў ПІФОНА, закапаў яго і заснаваў на гэтым месцы Дэльфійскі храм, які часта згадваецца ў творах антычнай літаратуры. АПАЛОН – бог розуму, гармоніі, парадку, сацыяльных зносін. Ён жа – бог СОНЦА і ў гэтай сваёй функцыі замяніў сабою архаічнага ГЕЛІЯСА. У Грэцыі эпохі элінізму стаў увагуле галоўным богам, адцясніўшы на другі план нават свайго бацьку ЗЕЎСА. Ён жа адказваў за мастацтва, кіраваў сваімі сёстрамі – МУЗАМІ, з якімі вадзіў карагоды (карагод прысвечаны Сонцу) на гары Парнас. АПАЛОН – сімвал перамогі над сабою, аб’яднання рацыянальнага і ірацыянальнага, свяшчэннага і звычайнага. Гэта агонь духоўнасці, сімвал гармоніі, цэласнасці.

АРТЭМІДА (ДЫЯНА) нарадзілася за некалькі хвілін да нараджэння брата і дапамагала маці падчас родаў. Яна і надалей дапамагала парадзіхам, апекавала ўсіх дзяцей і млекакормячых жывёл, хоць сама заставалася цнатлівая і нашчадкаў не мела. Яна ж апекавала ўсе татэмныя кланы, што гаворыць пра яе выключную архаічнасць. Любіла паляваць. АРТЭМІДА кіруе развіццём у чалавеку здольнасці знішчаць у сабе ўсё коснае, аджыўшае, інстынктыўнае. Кожны яе вучань – паляўнічы, што палое на ўласныя недахопы.

ДЫЯНІС (ВАКХ) – бог, які даволі позна быў уключаны ў кола алімпійскіх багоў. Як я гаварыла раней, ДЫЯНІС – двойчынароджаны, ён паміраў і адраджаўся. Падобна яму, кожны чалавек здольны ўваскрэснуць і ўзняцца на Алімп, але толькі пасля сыходжання ў падземны свет, інакш кажучы, дасягнуць Раю пасля пакут. Міф пра ДЫЯНІСА распаўядае пра таямнічую сувязь паміж смяротным і несмяротным пачаткамі ў чалавеку.

Усяго алімпійскіх багоў было 12 – лічба зусім невыпадковая, сакральная. Безумоўна, існавалі і іншыя багі (з іх, напрыклад, вельмі папулярны ў народзе быў бог ПАН), духі і божышчы, але алімпійскія – найбольш важныя і найчасцей згадваюцца ў творах мастацкай літаратуры.

Міфалогія кельтаў

Амаль уся Заходняя Еўропа была захоплена кельтамі яшчэ ў II тыс. да н.э. Свет кельтаў у многім таямнічы для вучоных, хоць пра іх пісалі шмат якія антычныя аўтары. Прарадзіма кельтаў – хутчэй за ўсё поўдзень Урала, Цэнтральная Азія.

Усюды, дзе з’яўляліся кельты, яны ўзводзілі паселішчы і ўмацаваныя сядзібы арыстакратыі, якія называліся вікамі, а на ўзвышшах будавалі капішчы. Широкай была сетка дарог, што аб’ядноўвала правінцыі. На перакрывацтвах сухапутных і рачных дарог – рынкі. Кельты былі цудоўнымі металургамі. Пазней рымляне і германцы ў многім выкарысталі дасягненні кельтаў.

Спачатку кельты былі ваярамі, а пасля, асеўшы на зямлі, сталі надзвычай клапаціцца пра свой дабрабыт і пазбягалі боек з агрэсіўнымі суседзямі. У выніку рымляне і германцы выцеснілі іх. Кельты перамясціліся ў Ірландыю, Уэльс, Шатландыю і на паўвостраў Брэтань на захадзе Францыі. Выключнае значэнне мелі ў кельтаў жрацы *друіды*.

Духоўны набытак кельтаў убірае некалькі пластоў, як і кожная міфалагічная сістэма. Асабліва добра захаваліся паданні кельтаў Брытанскага архіпелага – лічба песен-*саг* (фактычна міфаў) даходзіць да 161. Некаторыя даследчыкі называюць і больш. Яны былі запісаны ў X-XI стст. і таму захаваліся.

Галоўнае ў міфалогіі кельтаў – анімізм, абагаўленне прыроды, вера, што Прырода можа гаварыць з чалавекам. Вобраз гаворакай Прыроды паўтараецца ва ўсіх творах фальклору. Самі кельты гутарылі з Прыродай мовай магіі. Свяшчэнныя істоты ў кельтаў – бык, вяпрук, сокал, рыбы.

Мадэль свету кельтаў: у цэнтры Свяшчэннае Дрэва пад назвай Да Дэрга (корань “дрэ”). Каля яго – Крыніца Божай Мудрасці. Тут плавае ласось мудрасці. На захадзе, пасярод акіяна, што акружае зямлю, знаходзяцца

Астрaвы Блажэнных. Там спыніўся час і пануе вечная маладосць. Кіруе раем ТРЭН.

Кельты лічылі ваду першаасновай і вытокамі усяго існага. Большасць рэчак Заходняй Еўропы маюць у аснове імёны кельцкіх багіняў, што звязаны з урадлівасцю.

Ёсць паданні пра сутыкненне свету багоў і людзей са светам падземных дэманаў, якое адбываецца на памежжы старога і новага года. Дэмані разбураюць боскую гармонію свету. У агні і багі, і свет гінуць. Але кожны раз адраджаюцца наноў. Новы год адзначаўся ў апошні дзень кастрычніка – адсюль еўрапейскае свята Хелоўэн, якое прыйшло і да нас.

Асноўная група кельцкіх багоў называлася: ПЛЯМЁНЫ БАГІНІ ДАНУ. Яны ж выступаюць як чацвёртая хваля заваявання Ірландыі. Пятая хваля – СЫНЫ МІЛЯ, якія перамаглі багоў ДАНУ. Апошнія пасяліліся пад курганамі Ірландыі. ДАНУ (ДОН) – Маці багоў, ВЯЛІКАЯ БАГІНЯ ЗЯМЛЯ. Муж яе – бог БЕЛ, падобны да беларускага БЕЛАБОГА. Свята яго – 1 мая. Валійцы свае найбольш вядомыя дынастыі ўзводзяць да багіні ДОН і да яе дзяцей. З іх найбольш вядомы ДАГДА (ДАЖБОГ) – бог Сонца і ведаў. Іншыя багі, дзеці ДАНУ наступныя:

ЕЗУС – больш за іншых звязаны з Сусветным Дрэвам. Усе ахвяры, што яму прыносяць, вешаюць на дрэве. У адной руцэ трымае сякеру ці серп, у другой – дрэва. Належыў яму бык як жывёла, найбольш звязаная з Небам.

ТАРАНІС – кельцкі бог-грымотнік. У адной руцэ трымаў калясо, у другой – палку, што ўвасабляла маланку і нябесны агонь. Захаваліся калоны ў Брэтані, наўсё адзікіх ТАРАНІС працінае кап’ём змеяпадобную істоту, значыць, ён – змеяборца. Слова “таран” у валійцаў і брэтонцаў і сёння азначае “гром”.

ЛУГ – бог святла, блізкі да Сонца. Прадстаўлены прыгожым маладым ваяром. Падобны да ЯРЫЛЫ. Нямала паселішчаў уключаюць яго імя: назвы гарадоў Ліён, Лан, Лэйдэн, Лугана азначаюць “крэпасць Луга”. Можа быць, нават Лондан абавязаны ЛУГУ. ЛУГА ўшаноўвалі штогод 1 жніўня. Сагі распавядаюць, што зброяй ЛУГА з’яўляецца магічнае кап’ё племені багіні ДАНУ. Большасць сагаў прысвечаны сыну ЛУГА – эпічнаму герою КУХУЛІНУ. Прайшоўшы праз стагоддзі, ЛУГ ператварыўся ў маленькага гнома, што хавае ў зямлю скарбы.

ЭПОНА – багіня-апякунка коней. Яна часта паказана верхам на кані. Рымскія коннікі былі зачараваны абаяннем кельцкай багіні, і ў іх асяроддзі шырока распаўсюдзіліся выявы ЭПОНЫ. На мелавай паверхні раўніны ў Англіі – агромністая выява каня: можа быць, гэта адлюстраванне ЭПОНЫ. Яна ж разумелася як багіня ўрадлівасці.

БРЫГІТА, дачка бога СОНЦА ДАГДЫ, маці медыцыны, дапамагала падчас родаў. Уяўлялі яе птушкай з чалавечай галавой. Гэта вельмі

старажытная і аўтарытэтная багіня, якая ў хрысціянстве стала **Святой Брыгітай**. Свята яе – 1 лютага. У эпоху рымскага панавання яе пачалі набліжаць да АФІНЫ-МІНЕЎРЫ.

МАНАВІДАН – бог мора і ўладар іншасвету, які называўся Востравам Яблык (АВАЛОНАМ) (як і сад ГЕСПЕРЫД). Яго жонка пакахала КУХУЛІНА, але ўрэшце засталася з мужам. Ён – адзін з продкаў легендарнага **КАРАЛЯ АРТУРА**. У раннім Сярэднявеччы ператварыўся ў караля Марка, аднаго з герояў эпасу пра Трыстана і Ізоту.

МАРГАНА – уладарка Авалона, багіня зімы, смерці, цемры. Менавіта яна як зводная сястра караля **АРТУРА** пераносіць яго смяротна параненае цела на гэты востраў. Цыкл міфаў пра **АРТУРА** – найбольш вядомы кельцкі эпас, які шырока эксплуатаецца сёння ў літаратуры фэнтэзі і ў кіно.

Міфалогія германцаў

Вытокі духоўнага свету германцаў варта шукаць на раўніне цэнтра Еўразіі – ад Карпат да Алтая, пры гэтым неабходна ўлічваць гарадскую цывілізацыю поўдня Сярэдняй Азіі, Пярэдняй і Малой Азіі V-II тыс.да н.э. На мяжы III-II тыс.да н.э. сфарміравалася археалагічная культура “шнуровой керамікі”, якая мела дачыненне да складвання не толькі германскага, але і прабалцкага, і пракельцкага, і праславянскага светаў – гэта адзіная культура.

Месца крышталізацыі прагерманскага свету, магчыма, Скандынавія, і менавіта яе натуральная ізаляванасць ад кантынента аказалася падставай для яркай своеасаблівасці германскай міфалогіі, культуры, усяго ладу матэрыяльнага і духоўнага быцця. У сярэдзіне II тыс.да н.э. прагерманцы пачалі адваротны рух з поўначы на поўдзень і ўсход, адціскаючы кельтаў, славян, а пазней і лацінян-рымлян.

У XIII ст. паўночна-германскія сагі сабраў **Сноры Стурлусан**. У іх гаворыцца пра свет, утвораны са спалучэння вады, агню і холаду. Хаос ператварыўся ў арганізаваны Космас. Раней за багоў узніклі веліканы. Адзін з іх – **ІМІР** – быў народжаны ў выніку астывання падземнай вады. Ад велікана **БУРЫ** нарадзіліся багі, якія з вады паднялі зямлю і з дрэва зрабілі людзей, удыхнуўшы ў іх жыццё. Падняты востраў пасярод акіяну называецца **МІДГАРД**. Пасярод яго расце Свяшчэннае Дрэва **ІГДРАСІЛЬ**. Брат і сястра **СОЛЬ** і **МАНІ** (**СОНЦА** і **ПОЎНЯ**) пачалі днём і ноччу асвятляць свет. Старэйшы з сыноў **БУРЫ** – **БОР** (магчыма, ад яго паўночная краіна ў грэкаў называлася **ГІПЕРБАРЭЯЙ**, а паўночны вецер **БАРЭЕМ**). Большасць багоў – сыны **БОРА**. З іх найбольш вядомы – я яго неаднаразова згадвала – **ОДЗІН**. Ён мае мноства імёнаў або эпітэтаў да імені: **ІГ**, **ХАР**, **ВАТАН**. **ОДЗІНУ** належаць вораны і ваўкі, а таксама конь **СЛЕПНІР** з васьмю нагамі. Яму служаць і ваяўнічыя дзяўчыны **ВАЛЬКІРЫІ**. Жанаты ён з багіняй **ФРЫГ**.

ОДЗІН цесна звязаны з Сусветным Дрэвам. Сама назва ясеня Ігдрасіль азначае “Конь Іга”. Каб здабыць руны, што знаходзяцца на свяшчэнным дрэве, ОДЗІН праходзіць надзвычай складаную ініцыяцыю: сам сябе працінае кап’ём і дзевяць дзён вісіць на ясені. За такое ахвяраванне ён атрымоўвае права напіцца са свяшчэннай крыніцы, што цячэ з-пад каранёў Ігдрасіля і атрымоўвае Руны, у якіх заключана ўся мудрасць свету. Германцы доўга знаходзіліся ў ізаляцыі, таму ў іх вельмі добра захаваліся агульныя індаеўрапейскія ўяўленні пра Касмічнае Дрэва. ОДЗІН у асяродку веліканаў здабыў мёд паэзіі, таму ён з’яўляецца богам паэзіі і апекуном паэтаў-скальдаў. Валодае ён таксама магіяй і чараўніцтвам. Адноўчы ён падарожнічаў у ХЕЛЬ – царства памерлых. Імя ОДЗІНА сустракаецца ў многіх назвах рэк, азёр і гор Скандынавіі.

Калі германцы перайшлі жыць на кантынент, ОДЗІН пачаў называцца БАТАНАМ або ВАДАНАМ (можа, адсюль “вада”?), а яго жонка – ФРЭЯЙ (адсюль слова “фраў”). Шматлікія надпісы з імёнамі Одзіна і Ватана датуюцца VI-VIII стст.

Усе каралі англасаксаў свой род узводзяць да ОДЗІНА-БАТАНА. Дацкі каралеўскі род Скъёльдунгаў узыходзіць да СКЪЁЛДА, сына ОДЗІНА. ОДЗІН таксама – першапродак легендарнага каралеўскага рода Вэльсунгаў, да якога належыць герой “Эпаса пра Нібелунгаў” СІГУРД. **Саксон Граматык** у XIII ст. пісаў, што **Одзін** – рэальна існуючы старажытны кароль, які быў абагоўлены. Сёння даследчыкі зноў вярнуліся да гэтай думкі. Менавіта **Одзін** вывеў першагерманцаў з раёна ракі Дон і прывёў у Скандынавію. У позніх германскіх паданнях ОДЗІН стаіць на чале Дзікага палявання: ён узначальвае душы памерлых. Магчыма, гэтая легенда стала штуршком для задумы нашым **Уладзімірам Караткевічам** вядомай аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”.

ФРЫГ-ФРЭЯ – жонка ОДЗІНА, багіня кахання і шлюбу, сямейнага ачага, блізкая да славянскай ЛАДЫ. “Фрыг” на старажытнанямецкай мове – “каханая”.

ТОР – сын ОДЗІНА і ЁРД-ЗЯМЛІ. Ён аналаг нашаму ПЕРУНУ – бог-грымотнік. Яму адпавядае дзень чацвер, дуб, молат (“молат” меў той жа корань, што і “маланка”). Калясніцу ТОРА возяць два казлы. Ён іх пастаянна спажывае ў ежу, але яны чароўным чынам уваскрасаюць. ТОР вартуе МІДГАРД – зямлю людзей і абараняе АСГАРД – нябеснае паселішча багоў. Сёння вядома, што Асгард быў рэальным горадам, які стаяў пасярод старажытнай прарадзімы германцаў у Сярэдняй Азіі, – яго раскапалі.

Скальды, паэты германцаў, любілі спяваць, як ТОР лавіў рыбу, а вылавіў СУСВЕТНАГА ЗМЕЯ, што жыў у глыбіні акіяна. ТОР з ім паб’еўца апошнім боем перад канцом свету: Бог заб’е ЗМЕЯ, але, прайшоўшы дзевяць крокаў, памрэ з-за атрутных укусаў.

ТОР галоўным чынам падарожнічае на ўсход, у краіну веліканаў. У яго ёсць пояс сілы, цудоўныя пальчаткі і чароўная палка. Пра ТОРА захавалася шмат розных паданняў. Яго жонка – багіня СІЎ з залатымі валасамі, што ўказвае на яе сонечнае паходжанне. Аднойчы брат-блізнец ОДЗІНА ЛОКІ абстрыг ёй валасы. ТОР загадаў карлам выкаваць ёй новыя валасы, якія тут жа да яе галавы прыраслі. Валасы СІЎ увасабляюць у Скандынавіі ўрадлівасць.

ВАЛЬКІРЫІ – жаночыя божышчы, якія даруюць перамогу і пагібель у баі. Загінуўшых герояў яны забіраюць у ВАЛЬХАЛУ – нябесны рай. Там ваяры балуюць, п’юць малако цудоўнай казы і пастаянна ядуць мяса дзіка. ВАЛЬКІРЫІ прыслужваюць за сталом. Яны блізкія да багінь лёсу.

У германцаў былі розныя дынастыі багоў – АСЫ і ВАНЫ. АСЫ паходзяць ад веліканаў. Вайной АСАЎ і ВАНАЎ закончыўся Залаты век. Краіна ВАНАЎ, згодна сагам, – ніжняе цячэнне Дона. ВАНАМ сагі прыпісваюць інцэст з сёстрамі, чараўніцтва, прароцкі дар. З іх найбольш вядомы бог НЬЁРД, бацька ФРЭІ, жонкі ОДЗІНА. НЬЁРД – уладар над морам, ветрам і агнём, апякун мараходства, рыбалоўства і палявання. Пасля заканчэння вайны АСАЎ і ВАНАЎ НЬЁРД пайшоў у заложнікі да АСАЎ. Перад канцом свету НЬЁРД вернецца да ВАНАЎ. Хутчэй за ўсё АСЫ – гістарычныя персанажы, пазней абагоўленыя.

Сярод АСАЎ не менш вядомы, чым ОДЗІН, яго брат-блізнец ЛОКІ. Гэта трыксцер – ён хітры, каварны, вечна шкодзіць іншым багам. АД ЛОКІ веліканша АНГРБОДА нарадзіла велізарнага ваўка ФЕНРЫРА, што гоніцца за сонцам і глытае яго кожную ноч, а таксама СУСВЕТНАГА ЗМЕЯ і іншых пачвар. ОДЗІН стварыў усё добрае, а ЛОКІ – усё дрэннае. Урэшце багі страцілі цярпенне, злавiлі ЛОКІ і прыкавалі яго да трох камянёў. Быць яму ў такім становішчы да канца свету. А тады ЛОКІ прывядзе ў Хель карабель мёртвых, якія будуць біцца з багамі. Яго сын воўк ФЕНРЫР таксама прыкаваны, але перад канцом свету парве ланцуг і праглыне ОДЗІНА.

Такім чынам, для германска-скандынаўскай міфалогіі ў многім характэрны *эсхаталагічныя* матывы (матывы, звязаныя з канцом свету). У той жа час гэта міфалогія, якая адлюстравала нейкія сапраўдныя гістарычныя падзеі, звязаныя з перасоўваннем па Еўразіі індаеўрапейскіх плямёнаў.

Міфалогія балтаў

Продкі сучасных балтаў – у многім аўтахтоны Еўропы, якія перамяшаліся з індаеўрапейскімі плямёнамі, што прыйшлі на тэрыторыю паўночнага усходу Еўропы не пазней III тыс.да н.э. Пазней на іх зямлю не было эпахальных нашэсцяў, таму балцкая міфалогія захавала першасныя індаеўрапейскія ўяўленні.

Асноўныя багі:

ДЫЯВАС – уладар нябёсаў і зямлі. Ад НЕБА-КАРОВЫ ён нарадзіў блізнят – брата і сястру, якія ўвасаблялі ўрадлівасць і земляробства (як у Месапатаміі ІШТАР і ТАМУЗ). Пазней паданне пра інцэст брата і сястры было заменена на міф пра двух братоў-блізнят і іх сястру СОНЦА-САЎЛЕ. МЕНУ – бог МЕСЯЦ, муж САЎЛЕ, зоркі – іх дзеці, акрамя ранішняй зоркі АЎШРЫ-Венеры – дачкі САЎЛЕ і ПЯРКУНАСА.

САТВАРАС – бог-стваральнік, але ясна, што працаваў ён разам з ДЫЯВАСАМ. САТВАРАС – стваральнік толькі свойскай жывёлы і яе апякун. Яму прыносяць у ахвяру белых пеўняў.

ПЯРКУНАС – старажытны бог маланак, навальніцы, даравальнік дажджу, апякун ваяроў; змагаецца з ВЯЛНІСАМ. У адной руцэ бог-грымотнік трымае казла, у другой – сякеру. Імчыць па небе на вогненай калясніцы, жыве на высокай гары (Сусветнай Гары) з размешчаным на ёй Дубам (Сусветным Дрэвам).

ЛІГА – бог радасці і летняга сонцавароту (у нас КУПАЛА).

ВЕЙПОНС – бог вятроў, які ўяўляўся ў вобліку чалавека з крыламі за спіною і з двума тварамі.

УСІНЫШ – сын ДЫЯВАСА, блізкі да ЯРЫЛЫ, бо вяртаецца на зямлю кожную вясну, апякуе коней; ён звязаны з расою, з мёдам і з півам.

ЛАЙМА, дачка ДЫЯВАСА, багіня лёсу і шчасця, апякунка роду, дапамагае дзяўчатам у выбары жаніхоў, арганізоўвае вяселлі, аберагае цяжарных; блізкая да славянскай ЛАДЫ.

ЖЭМІНА – багіня Зямлі. Ёй ахвяруюць хлеб, кладучы яго ў баразну і выліваючы туды піва.

ВЯЛНІС (ВЕЛС) – бог свойскай жывёлы і падземнага свету, супраціўнік ПЯРКУНАСА, ад якога хаваецца, перакідваючыся ў карову, кошку, сабаку, свінню, казла, шчупака, часам і ў чалавека, і хаваецца за камянямі, дрэвамі, куды пасылае свае стрэлы-маланкі ПЯРКУНАС. Перамога апошняга над падземным богам – гэта навальніца, дождж, у выніку якога вызваляецца насенне, што трымаў ВЯЛНІС пад зямлёю, і падымаецца над паверхняй зямлі, прарастае. Балты верылі, што ВЕЛС пасе душы памерлых і таму прыносілі яму багатыя ахвяры. Рай балты разумелі як пашу. ВЕЛСУ быў прысвечаны месяц кастрычнік.

Як бачым, існуюць шматлікія моўныя і міфалагічныя паралелі паміж культурай кельтаў, балтаў і славянаў, а таксама германцаў. Археалагічная культура "шнуровой керамікі" з'яўляецца агульнай для гэтых этнічных сем'яў. Веданне культуры суседніх з беларусамі народаў у многім дапамагае зразумець духоўны набытак нашых далёкіх продкаў, рэканструяваць іх міфалагічную спадчыну.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

- 1.Што ўвасаблялі багі Антычнай Грэцыі і Рыма? Якое філасофскае нападўненне гэтых вобразаў?
- 2.У якіх творах антычнай літаратуры сустракаюцца багі як персанажы?
- 3.Што вы ведаеце пра раслінны каляндар друідаў?
- 4.Чым блізкія багі кельтаў да славянскіх багоў?
- 5.Вызначце рысы падабенства паміж германскімі, балцкімі і славянскімі багамі. Чым абумоўлена такое падабенства?

Лекцыя 15

Тэма 17. Міфалагема ДОМА ў славянскай культуры

План лекцыі:

1. Семіётыка Дома.
2. Гарызантальны план дома.
3. Вертыкальны план дома.
4. Дамавыя духі.

Жыллё – адзін з важнейшых сімвалаў культуры. З паняццем “дом” можна суаднесці ўсе важнейшыя катэгорыі выяў свету ў свядомасці чалавека.

Жыллё – схема прасторы, квінтэсэнцыя асвоенага чалавекам свету. Вобраз дома ў традыцыйнай выяве свету перш за ўсё звязаны з такімі агульнафіласофскімі паняццямі, як прастора і час.

Кожная рэч мае дваістую прыроду: любую рэч можна выкарыстаць і як уласна рэч, у яе прызначэнні, і як знак, сімвал. Тое ж і дом. Мы будзем разглядаць дом як знак, сімвал культуры. Акрамя таго, дом мае эстэтычную, магічную функцыі, функцыю рэгіянальнай і саслоўнай прыналежнасці і інш.

Са з’яўленнем жылля ў нашых продкаў свет набыў рысы прасторавай арганізацыі, якія актуальныя і сёння. З’явіўся універсальны пункт адліку ў прасторы. Дом надаў свету прасторавы сэнс, аддзяліў чалавека ад космасу і ў той жа час унёс космас у жыллё. Гэта вельмі важны момант. У храме гэта рабілася свядома, а ў жылым доме, хутчэй за ўсё, неўсвядомлена. Структура дома паўтарае структуру свету: тры ўзроўні па вертыкалі, чатыры па гарызанталі.

У многіх індаеўрапейскіх мовах слова “дом” (“domos”) азначаў спачатку не жыллё, а сям’ю. Сапраўды, слова “дом” у беларускай і рускай мовах шматзначныя.

Праблема культурнага асваення свету – адна з цэнтральных у культуралогіі. Французскі археолаг і этнограф **Ж. Леруа-Гуран** лічыць, што

асваенне часу і прасторы было больш важным крокам для фарміравання чалавека, чым, напрыклад, выраб прыладаў працы.

Прастору і час можна лічыць асвоенымі, калі іх часткі названы ў мове, а таксама адлюстраваны ў абрадзе, напрыклад, каляндарныя абрады зафіксавалі рытмічныя змены пор года. Рытуалізаваная аказалася і будаўнічая практыка славянскіх народаў. Кожны рытуал быў закліканы забяспечыць устойлівыя сувязі паміж жыццём людзей і касмічным ладам.

У рытуале важнае значэнне мелі выбар месца і часу, а таксама матэрыялу для будаўніцтва.

Асноўным будаўнічым матэрыялам у славянаў было дрэва. Да ХХ ст. мы, можна сказаць, жылі ў драўлянай эры, настолькі важную ролю ў нашым жыцці адыгрывала дрэва. У міфалогіі панаваў вобраз Касмічнага Дрэва, або Прадрэва, які з'яўляўся ўвасабленнем канцэпцыі будовы Сусвету. Варта ўспомніць і такія з'явы, як анімізм і татэмізм, бо продкі адухаўлялі дрэвы, а некаторыя з іх лічыліся нават татэмамі, напрыклад, у рускіх і беларусаў – бяроза, дуб, вярба, ва ўкраінцаў – таполя. На ўзроўні падсвядомасці этнасаў культ дрэў дайшоў да нашага часу ў рэлігійных і касмалагічных уяўленнях, якія адлюстраваны ў выяўленчым мастацтве, архітэктуры, харэаграфіі, святах, гульнях, слоўным фальклору, мове, асаблівасцях псіхікі.

Дзеянні многіх літаратурных твораў беларусаў і рускіх (а таксама і ўкраінцаў, палякаў, чэхаў, славакаў, лужычан) праходзіць у лесе, на фоне лесу. Так, раманы рускіх пісьменнікаў **Паўла Мельнікава-Пячэрскага** “У лясках” і **Леаніда Лявонава** “Рускі лес” – у значнай ступені культавыя. У беларускай літаратуры такія культавы твор з'явіўся яшчэ ў эпоху Адраджэння – паэма “Песня пра зубра” **Міколы Гусоўскага**. У сучаснай літаратуры дрэва выступае як сімвал жыцця, яно паўстае менавіта ў кантэксце нацыянальнай светабудовы. Прыкладам, у **Аляксея Пысіна** дуб – як Прадрэва, як Дрэва Жыцця, у **Рыгора Барадуліна** “дрэва вечнага руху” – гэта само вяччанне прыроды з часам, для **Аркадзя Куляшова** сасна і бяроза разам – адзінае сусветнае Касмічнае Дрэва, у **Анатолія Сыса** Пан-лес – як храм, адкрыты ўсім для споведзі, для духоўнага ўдасканалення.

У кожным рытуале, а таксама ў жыцці, ёсць шэраг агульных класіфікатараў, так званых універсальных апазіцый: свой/чужы, верх/ніз, мужчынскі/жаночы, жывы/мёртвы і г.д.

Забароненымі для будаўніцтва былі “святшчэнныя” дрэвы. Яны раслі на месцы разбуранай царквы ці капліцы, ці на магіле. Гай са старымі ці высокімі дрэвамі таксама лічыўся святшчэнным. Не ссякаліся дрэвы з нейкімі анамаліямі, напрыклад, пакручастым комлем. Грахом было ўвогуле ссякаць усе старыя дрэвы: меркавалася, што яна павінны памерці сваёй смерцю. Ні ў якім разе нельга было выкарыстоўваць для будаўніцтва і праклятыя дрэвы, якія ў беларусаў называліся “стаяросавымі”: яны, як правіла, раслі на месцы

старых дарог або на ростанях: перакрываюцца заўсёды звязвалася са знаходжаннем там нячыстай сілы. Дарэчы, словы “дрэва” і “дарога” ўзыходзяць да аднаго караня.

Беларусы лічылі самым спрыяльным часам для нарыхтоўкі лесу сакавік і красавік, бо сок, што ішоў з абуджанай зямлі ў гэтыя месяцы, умацоўваў дрэвы.

Месца для будаўніцтва жылля вызначалася не толькі практычнай неабходнасцю, але і сімвалічнай, рытуальнай. Дом нельга было будаваць там, дзе раней была дарога, або лазня, або спаленае маланкай жыллё, або могілкі, або там, дзе хто-небудзь параніўся сякерай, нажом ці касою. Шчаслівым лічылася месца, на якое любіла класціся свойская жывёла. Часта месца вызначалася з дапамогай варажбы. Па кутках будучага дома гаспадар сыпаў вечарам чатыры жменькі зярнятак. Калі раніцай яго ніхто не парушыў, месца лічылася ўдалым. Часта гэта была воўна, якая за ноч павінна была стаць вільготнаю, або крэйда, да якой павінны сабрацца мурашкі. Усё гэта асацыявалася з багаццем, урадлівасцю.

Выбар часу для пачатку забудовы таксама вельмі важны. Гэта тлумачыцца тым, што будаўніцтва неабходна было ўдала “ўпісаць” у дэтальна распрацаваны сцэнарый гадавога цыклу абрадаў. Рускія, напрыклад, лічылі, што лепш за ўсё пачынаць будаўніцтва ранняй вясной і пры новаўтвораным месяцы, таму што самым сакральным часам быў стык старога і новага года. А раней новы год пачынаўся вясною. З дзён тыдня дазваляліся толькі аўторак і чацвер, бо панядзелак, серада, пятніца – дні цяжкія.

Важны момант у будаўніцтве – ахвярапрынашэнне. Так званая “будаўнічая ахвяра” зафіксавана ва ўсіх народаў свету. Ва ўсходніх славянаў у якасці будаўнічай ахвяры ў асноўным выкарыстоўваліся конь і певень (курыца) як сімвалы агню. Нават сёння на Палессі падчас будаўніцтва лазні абавязкова напачатку забіваюць курыцу. На поўначы Расеі яшчэ нядаўна закладвалі пад фундамент драўляныя лялькі – яўную замену чалавечых ахвяр. Былі і бяскроўныя ахвяры: грошы, ладан, воўна, зерне. У Заходняй Еўропе закопвалі збаны з розным харчам. Я асабіста лічу, што забойства РОМУЛАМ РЭМА падчас закладкі Рыма – яўная будаўнічая ахвяра.

Цеслярам прыпісвалі якасці чараўнікоў, магічныя веды, сувязь з іншасветам. На Беларусі і Украіне лічылі, што, незадаволеныя пачастункам або разлікам, цесляры могуць наклікаць на дом розныя няшчасці: пажар, буру, хваробы. Яны маглі пасадзіць у дом КІКІМАРУ. У казках цесляры спаборнічаюць з чортам і заўсёды перамагаюць, як і кавалі.

Абрад ахвярапрынашэння звычайна звязаны з укладкай першага вянца. Гэта важна, бо звязана з міфалагічнай ідэяй першага, пачатковага, якое заўсёды сакральнае. Напрыклад, адзін з відаў варажбы на Новы год: першага сустрэчнага спытаць імя – яно і будзе імем жаніха. Важнае значэнне меў

першы сеў, мука з першага ўраджаю. У старажытных рымлян першыя дні кожнага месяца лічыліся святочнымі і называліся “календамі”, адсюль – каляндар.

У Беларусі цесляры пасля ўкладкі першага вянца каго-небудзь закліналі, каб доўга не жыў. Звычайна гаспадары прасілі будаўнікоў, каб закліналі прусакоў ці мышэй. У першы вянец на Беларусі клалі зёлкі, сабраныя на Купалле, і клікалі Івана ды Мар’ю. Гэта вельмі цікавы момант. Калі ў сям’і няма нікога з такімі імёнамі, клічуць чужых. Дарэчы, глыбінная сімволіка Купалля таксама звязана з ІВАНАМ ды МАР’ЯЙ, братам ды сястрой, што ўступілі ў інцэст. Па-рознаму тлумачаць гэты цёмны момант, звычайна – у духу **З.Фрэйда**. Я ж лічу, што тут адбілася памяць пра андрагіннае божышча КУПАЛУ, што ўвасабляў і жаночы, і мужчынскі пачаткі. А КУПАЛА – тое ж, што АПАЛОН, – свята, жыццё. Ва ўсялякім разе, Іван ды Мар’я сімвалізуюць нейкую моцную сувязь, што вельмі важна падчас звязвання вянцоў зруба.

Першы вянец – глыбокі сімвал. Ён аддзяляў хатнюю прастору ад асяроддзя, унутранае ад знешняга. Чалавек з моманту сваёй самасвядомасці, гэта значыць, вылучэння з прыроды, імкнуўся ўстанавіць межы і гэтым забяспечыць сабе бяспеку. (Нават жывёлы “мецяць” сваю тэрыторыю.) Семантыка слова “вянец” ляжыць у сферы трох кодаў: прасторавага, сацыяльнага і тэхналагічнага. Усяго ў гэтага слова каля 20 значэнняў: кола, абруч, ззянне вакол галавы, карона, вясельны вянец, сам шлюб, муж і жонка, упрыгожанні вакол слупа ці глечыкаў, ярус бярвення, сям’я, двор, гаспадарка, горны хрыбет, трыумфальны вянец, гонар, слава, упрыгожанне, узнагарода, завяршэнне справы (“Канец – справе вянец”). Раней дом быў круглы (пабудова з костак маманта), відаць, адсюль гэта слова. Круг і квадрат – асноўныя формы арганізацыі прасторы. З квадратам суадносіцца мужчынскі пачатак, з кругам – жаночы.

Сцены абмяжоўвалі прастору, але дзверы і вокны як бы здымалі поўнае абмежаванне, з’яўляліся сувяззю са знешнім светам. Значэнне мяжы дзвярэй, парога і сёння засталася: нельга вітацца праз руку і перадаваць што-небудзь праз парог, сядзець на парозе, бо парушаецца мяжа паміж сваім і чужым. У старажытнасці да ўсіх межаў – і прасторавых, і часавых (Новы год) – ставіліся надзвычай сур’ёзна, былі нават асобныя багі, якія адказвалі за граніцы.

Разрыў мяжы ў дзвярах – месца вельмі небяспечнае, таму іх аберагалі: прыбівалі, да прыкладу, конскую падкову, каб засцерагчыся ад нячысцікаў; украінцы вешалі крапіву, беларусы – палын, часнок. Жаніх пасля вячання павінен быў перанесці нявесту праз парог свайго дома, каб абараніць яе: раней пад парогам хавалі нябожчыкаў, і духі продкаў маглі паставіцца варожа да яшчэ незнаёмай дзяўчыны.

Як і дзверы, акно звязвае са знешнім светам – прычым са светам касмаганічных з’яў і працэсаў – сонцам, месяцам, ветрам, бакамі свету. Адсюль касмічная (часцей салярная) сімволіка на аканіцах.

Небяспечна астаўляць адкрытым вакно на ноч, бо ў яго могуць заляцець вупары. Нельга выліваць праз вакно ваду, памыі, пляваць і інш.

Акно – вока дома, гэта трывала зафіксавана ў народнай культуры. Часцей за ўсё яно і разумеецца як праваднік святла, напрыклад, балгарскае “прозорэц”. Адсюль сімволіка акна як вобраза святла, яснасці, звышбачнасці, што дазваляе ўстанавіць сувязь чалавека, яго душы з сонцам, з нябеснымі аб’ектамі, **Богам**. Акно звязана з іншым вокам – Сонцам. Яны адпавядаюць адно аднаму як носбіты святла. Над вокнамі часта паказана сонца або сонца з вокам. Акно – сувязь са знешняй прасторай, калі сам чалавек застаецца знутры.

Ёсць сувязь паміж акном і дзявоцкасцю. Жанчына ўнутры дома, мужчына звонку, пад акном, – шырока вядомы матыў яшчэ ў казках (“Сіўка-бурка”) і ў мастацтве. Адсюль узніклі нават віды лірыкі – серанада (вячэрняя песня) і альба (ранішняя песня) у Іспаніі. У Польшчы пад вокнамі нявесты білі посуд – біццём, шумам адганялі злых духаў. Цікавая тэма – калядаванне каля акон як абмен падарункамі паміж прадстаўнікамі розных светаў. Важнае значэнне заўсёды мелі звесткі, атрыманыя праз акно: як правіла, яны звязаны з рэзкімі пераменамі ў лёсе чалавека (“Три девицы под окном...”).

У большасці рэгіёнаў Зямлі акно ўзнікла позна. Храмы даволі доўга існавалі без акон: самыя сакральныя часткі храма – свяцілішча, алтар – імкнуліся схавать. У зікуратаў Шумера і ў храмах Егіпта не было акон. Не было іх, відаць, і ў храме **Саламона**. Першапачаткова вокны ў рымскім, візантыйскім, арабскім жыллі выходзяць ва ўнутраны двор, а вакол – глухая сцяна. Калі ж вокны пачынаюць, нарэшце, выходзіць на вуліцу, яны абкружаюцца магічнай разьбой, арнаментом.

Акно – важны сімвал у эпохі Сярэднявечча, Рэнесансу, Барока. У рамантыкаў акно – сімвал прарыву ў невядомае, сімвал паэтычнага натхнення, а ў любоўных сюжэтах – апошняя мяжа, што раздзяляе закаханых. У жывіпісе сімвалістаў (**Сальвадора Далі, Марка Шагала**) гэты вобраз дадаткова падкрэслівае шматмернасць свету, напрыклад, выгляд з акна – карціна ў карціне. У мадэрністаў матыў акна – татальная непазнанасць быцця (за акном – сцяна).

Чатыры сцяны ў хаце як чатыры бакі свету. Страха – верхняя мяжа. Неба лічылася страхой над Зямлёю. Гэта метанімія і ўсяго дома: “жыць пад адной страхой”, “отчий кров”. Страха – як бы дасягненне неба, калі ўлічыць, што дом – эквівалент Сусветнага Дрэва. Дасягалася асноўная мэта рытуалу: устанаўленне трывалай сувязі паміж небам і зямлёю – свет паўставаў гарманічным.

Дом яшчэ не поўнасцю ў сферы культуры, хоць ужо вылучаны з прыроды. Чалавек, які першы ўвайшоў у новы дом, робіць яго прастору асвоенай, але за кошт свайго жыцця – ён хутка памрэ. Вось чаму першым звычайна ўваходзіў самы старэйшы. Але ўвогуле ў Еўропе прынята першымі запускаць ката ці пеўня. Акрамя таго, дом яшчэ лічыўся нячыстым, а певень – сонечная птушка – ачышчае. Успомнім, як у аповяданні **Максіма Гарэцкага** “Роднае карэнне” нячысцікі пасяліліся ў новым доме, і там немагчыма было начаваць. Паводле матэрыялаў нашых фалькларыстаў, у беларусаў новы дом засяляўся паступова, у ім начавалі на працягу сямі начэй (сакральная лічба) розныя істоты: у першую ноч – певень, у другую – кот, у трэцюю – парася, у чацвёртую – авечка, у пятую – карова, у шостую – конь, а ў сёмую – сам гаспадар з агнём, свечкай і свежым хлебам (для ДАМАВІКА).

У Беларусі старажытных абрадаў захавалася найбольш. Напрыклад, такі: праз дзверы новай хаты кідаецца клубок нітак, і, трымаючыся за нітку, сям’я ўваходзіць у хату па старэйшасці. Тут як бы пераход у іншы, незнаёмы свет (успомнім клубок у антычным сюжэце з Лабірынтам). У славянскай традыцыі, калі герой казкі падарожнічае па трох светах з дапамогай вяроўкі ці ланцуга, дык там яны злучаюць па вертыкалі неба, зямлю і падзем’е, з’яўляючыся па сутнасці эквівалентамі Сусветнага Дрэва, а ў бытавым звычаі дзеянне перанесена ў гарызантальны план.

Поўнасцю дом лічыўся асвоеным, калі ў ім адбываўся першы з якіх-небудзь абрадаў жыццёвага цыклу – роды, вяселле або пахаванне. Такім чынам, жыллё трывала звязвалася з рытуальнай схемай жыцця чалавека і з міфалагічнай схемай пабудовы Сусвету.

У самой традыцыйнай славянскай хаце было два цэнтры – чырвоны вугал (покуць) і печ. Печ звычайна справа ад уваходу, але нават калі не так, усё роўна покуць заўсёды па дыяганалі ад печы. Такая дыяганаль мае велізарнае практычнае і рытуальнае значэнне. Адзін яе канец, ці вугал, указвае на поўдзень, святло, на усход, на чырвоны, або Божаскі, бок; другі канец дыяганалі (печ) – на цемру, на іншасвет, на захад. Печ – язычніцкі і як бы жаночы цэнтр жылля, покуць – хрысціянскі і мужчынскі. Такое супрацьпастаўленне – печ-покуць – увасабленне двухвер’я беларусаў.

У покуці віселі абразы для малення, тут жа (часта за абразамі) знаходзіліся прадметы, найбольш каштоўныя для сям’і: крыжы, грамнічныя свечкі, асвечаная вярба, Біблія, дакументы, грошы. У каляндарным цыкле покуць – месца для першага ці апошняга снапа ўраджаю. Пад абразамі абавязкова стол – паводле аналогіі: алтар (прастол) у храме – стол у доме. Ды і покуць афармлялася фактычна як алтарная частка храма. Сядзець пад абразамі за сталом мог толькі гаспадар (сядзець пад бэлькай павінны былі сваты, каля акна – незаможныя дзяўчына, за пячым слупам – гаспадыня,

каля самых дзявярэй – жабракі). На стала ляжаць звычайна такія рэчы, як хлеб у чыстым ручніку, святая вада, свечы. Быць на стала азначала ўвогуле святасць, перамогу жыцця над смерцю. За сталом адбываюцца абрады, якія сімвалізуюць канчатковае далучэнне нявесты да новага дома і новай сям’і: тут адкрывалі нявесту (здымалі вэлюм) і бласлаўлялі маладых. Менавіта са сталом звязваліся ўяўленні пра поспех, здароўе, дабрабыт. Гэта сімвал устойлівасці свету. У беларусаў быў звычай падвешваць над сталом і “павука” з саломы – сімвал сонца.

Печ – выток цеплыні, месца прыгатавання ежы (пераўвасаблення прыроднага рэчыва ў культурнае), месца для сну, для лячэння розных хвароб, часам у ёй мыліся. Таму сімваліка печы звязана з інтымным, нават вантробным жыццём чалавека – у такіх яго праяўленнях, як шлюб, развіццё дзіцяці ў чэраве маці, нараджэнне, смерць, пасмяротнае існаванне. Бо што такое ДАМАВІК? Гэта першы памерлы ў доме чалавек, продак – ён і робіцца духам дома. ДАМАВІК, як правіла, жыве пад печчу, а таму жыццё жанчыны ідзе як бы ў яго прысутнасці, пад яго наглядам. І ўсё ж у народзе гаварылі: “Няма лепшай рэчы, як дома на печы”.

Печ – увасабленне хатняга ачага, таму яна звязана з катэгорыяй “свайго” (у адрозненне ад “чужога”) і з катэгорыяй лёсу, долі. У беларусаў маладая, пакідаючы бацькоўскі дом, ужо сеўшы на воз з мужам, гаворыць:

Добрая доля, да ідзі за мною
З печы полымем, з хаты комінам!

Раней ачаг быў у цэнтры дома. Таму печ, безумоўна, цэнтр жыцця. Але яна ж мае выхад праз комін у знешні свет. У гэтым сэнсе яе функцыі блізкія да функцый акон і дзвярэй. Інакш кажучы, яна сумяшчае рысы і цэнтра, і мяжы. Гэта вельмі важная асаблівасць.

У міфалагічным мысленні прастора лічылася добрай і ліхой. Добрая – заўсёды закрытая. Ліхая – разамкнёная, адкрытая. Печ сумяшчае адно і другое. Комін – вельмі спецыфічны выхад з дому. Дзверы, парог звязаны ў асноўным з душамі продкаў, акно з рознымі касмічнымі стыхіямі і аб’ектамі, звычайна сонцам, а комін – уваход-выхад для інфернальных істот, для кантактаў з імі. Праз комін залятае ў дом ВОГНЕННЫ ЗМЕЙ, вылятае ВЕДЗЬМА, душа памерлага, хвароба, доля і г.д.

У печы “перапякалі” немаўлят, каб былі здаровыя. Першапачатковы сэнс: усунуць у печ, як у магілу і адначасова як у чэрава маці, дзе памрэ хвароба, але памрэ і дзіця, і ў той жа час народзіцца па-новаму, ужо здаровым. Увогуле ў радзінных і вясельных абрадах печ сімвалізавала жаночую вантробу, а вось у пахавальных – дарогу ў іншасвет, а часам сам іншасвет, што і фіксуецца ў казках.

Агонь – самае важнае ў печы. Агонь разумеўся як жывая істота. У доме, у печы, ён выконвае ў асноўным культурныя функцыі, але захоўвае

сваю сувязь з нябесным агнём. Гэта асабліва праяўляецца падчас навальніцы, калі ў печы закрывалі ўюшкі.

Ажно да XX ст. у беларусаў лічылася надзвычай важным не даваць пагаснуць агню ў доме. Яго захоўвалі ў выглядзе вуголля. Пры пераходзе ў новы дом абавязкова пераносілі вуглі са старога, і гэтым жа пераманьвалі ДАМАВІКА. У час эпідэміі гасілі ўсе агні і запальвалі новы, агульны, “жывы” шляхам трэння – самы старажытны спосаб: ужо ад яго бралі галавешкі і неслі ў свае дамы.

З другога боку, агонь у печы сімвалізуе жыццёвыя працэсы ў чалавечым целе, разглядаецца і як палкасць, каханне. Нездарма мноства метафар кахання – “агнявыя”. Вось чаму печ, агонь шырока выкарыстоўваецца ў любоўнай магіі. Калі дзяўчына здолела забрацца на печ у доме каханага хлопца – ён абавязаны ўзяць яе ў жонкі, бо яна праз печ пачала адносіцца да катэгорыі “свайго”. Калі прыходзілі сваты, дзяўчына не павінна была адказваць прама: яна падыходзіла да печы і пачынала яе як бы калупаць, што і азначала згоду. Надзвычай важны ў вяселлі каравайны абрад. Ён суправаджаўся шматлікімі рытуаламі, прыпеўкамі, песнямі і насіў выключна эратычны характар: маніпуляцыі з качаргой і хлебнай лапаткай, усаджванне каравая ў печ разумеліся як акт дэфларацыі. У беларусаў ёсць прыказка: “І ў старой печы агонь добра гарыць” – пра старых, у якіх яшчэ нараджаюцца дзеці.

Падчас смерці ведзьмака ва ўсіх славянаў абавязкова адкрывалі комін, а часам разбіралі столь і сцяну. Адкрывалі комін і на свята Дзядоў, каб прыйшлі душы памерлых.

У мастацкім плане печ – эстэтычная дамінанта дома, яна ж стварала парадак, бо сцягвала ў сябе дробныя прадметы – іх захоўвалі ў пячурках. Сёння эстэтыка камінаў у лецішчах, дачах, катэджах – разнастайная і багатая.

Важны прадмет у доме – люстэрка. У доме старавераў ніколі не бывае люстэркаў – рэчы д’ябальскай. Усе народы разумеюць люстэрка як асаблівую рэч, як мяжу паміж нашым светам і іншасветам. А паколькі – мяжа, дык вельмі небяспечная. Разбітае люстэрка – да няшчасця, бо мяжа парушалася. Заўсёды завешваюць люстэркі, калі нябожчык у доме, каб яго душа не засталася ў свеце жывых, не ўваходзіла з іншасвету ў свет жывых. Раней было павер’е: маладыя людзі, што нядаўна пасябравалі, павінны разам паглядзецца ў люстэрка, каб пазнаёміліся іх душы. Нельга глядзецца ў люстэрка ноччу і ў час навальніцы. Самае небяспечнае – варажба з люстэркам: варажбіты глядзяць як бы прама ў той свет, і адтуль жаніха ці нявесту ім паказвае чорт.

Вучоныя гавораць, што, сапраўды, люстэрка – небяспечная рэч. Усе прадметы ў доме як бы ўсмоктваюць нашы эманцыі, тую інфармацыю-энергетыку, што сыходзіць ад нас, але асабліва ўбірае іх у сябе люстэрка. А

паколькі яно назапашвае інфармацыю, яно ж і аддае. Вось чаму можна параіць: калі глядзіцеся ў люстэрка, думайце толькі пра добрае.

Увогуле ж матэрыял і форма прадметаў у доме мае вялікае значэнне. Асцярожна памяшчайце ў хаце прадметы чужых для нас культаў, бо некаторыя з іх маглі выкарыстоўвацца ў рытуалах чорнай магіі. Усе металы, крышталі, дрэва засвойваюць з Космасу і назапашваюць пэўныя віды энергій. Ясна, што мэбля з натуральнага дрэва – намнога здаравейшая, чым ДСП. Вострыя формы выпраменьваюць са сваіх вуглоў даволі негатыўную энергію. Вось чаму нельга сядзець насупраць вугла стала: яго выпраменьванне накіравана ў сонечнае спляценне – асноўны рэзервуар жыццёвай энергіі: гэта можа разбалансаваць увесь арганізм. Так што старыя як быццам забабоны знаходзяць сёння пацвярджэнне ў навуцы. У прыватнасці, у новай навуцы пра энергіі – *эніялогіі*. Вуглы ў доме цяжкія для ўборкі – тут застыла паветра, унутраны вугал дзейнічае, як варонка, убіраючы нашы эмоцыі, думкі. Вось чаму неабходна час ад часу чысціць вуглы запаленай свечкай.

Вертыкальны план традыцыйнай беларускай (у цэлым – славянскай) хаты складаўся з трох частак: подпал, жыллё, гарышча (рус. “чердак”). Адпаведна: іншасвет – зямля – неба. Усё, што пакрываецца, – станоўчае, што не пакрываецца – адмоўнае. Гэта тычыцца посуду, калодзежа, асабліва жанчын. Замужняя жанчына не магла выйсці на вуліцу без хусткі. Ёсць сведчанні, што ў старажытных славян, калі хлопец накідваў на галаву дзяўчыны хустку, яна абавязана была выйсці за яго замуж. Параўнаем рускі праклён: “Чтоб тебе ни дна ни покрывки”.

Зверху дом упрыгожваўся лепш, чым знізу: конікі, грамавыя знакі, птушкі. Аднак гарышча – уся ж такая сфера, якая кантралююцца не чалавекам. Падпол таксама звязаны з уяўленнямі пра ДАМАВІКА, з культам продкаў. Часам там жыве КІКІМАРА.

Такім чынам, Сусвет як бы знаходзіў свой працяг у доме. Дом – яго мадэль. Аднак дом прасторава не толькі суаднесены са знешнім, але і супрацьстаіць яму, таму што дом – якраз мяжа. Адсюль важнае значэнне маюць розныя ўваходы-выхады і іншыя сувязі ўнутранага і знешняга. Характэрная асаблівасць дома – два цэнтры: покуць і печ. Высокая ступень сяміятычнасці характэрная для гарызантальнага плану дома, вертыкальны распрацаваны горш.

Асноўныя рысы беларускага дойлідства – гэта вонкавая сціпласць, мэтазгоднасць планіроўкі і канструкцыйных прыёмаў, цесная сувязь з навакольным асяроддзем. Селянін свой дом будаваў сам, і гэта было вельмі важна. **Янка Купала** ў паэме “Яна і я” пісаў:

Палац мой, бачыш,
Хоць і не багаты,
Але я сам яго ўзбудаваў...

Часам дом разумеўся антрапамарфічна – як жывая істота, што, напрыклад, праявілася ў паэзіі **Сяргея Ясеніна**:

Изба-старуха челюстью порога
Жуёт пахучий мякиш тишины.

У паэзіі паняцце “дом” часта ўвогуле атаясамліваецца з паняццем “Радзіма”. Напрыклад, у **Сцяпана Гаўрусёва**:

Наш дом з адкрытымі варотамі
На скрыжаванні ўсіх дарог,
Але з нявыцэрытымі ботамі
Не запрашаем на парог.

Рускі паэт **Мікалай Клюеў**, настаўнік С.Ясеніна, у сваім вядомым зборніку “Избяныя песни» імкнуўся стварыць «Избяной рай» і цяжка пакутваў ад яго разбурэння тэхнічнай цывілізацыяй XX ст.:

Изба – святилище земли,
З запечной тайной и раем.

Сёння часта пішуць пра навуку *геамантыку*, якая ў Кітаі называецца *фэн-шуй*. Гэта навука пра сувязь збудаванняў з ландшафтам, пра гармонію паміж рэчамі ўнутры памяшкання. І ў нас была такая навука – яна зафіксавана ў народнай культуры, але збіраць яе прыходзіцца па крупічках.

Увасабленнем духу дома быў **ДАМАВІК** (**ХАТНІК**, **ГАСПАДАР**, **ПАДПЕЧНІК**, **ХОХЛІК**). **ДАМАВІК** настолькі чалавечны, што з ім можна пасебраваць. З вобразаў народнай дэманалогіі ён найбольш блізкі да чалавека.

Ахвотней за ўсё **ДАМАВІК** папярэджвае пра няшчасці, каб жыхары дома падрыхтаваліся. Так, калі ён плача, у доме будзе нябожчык; калі ля коміну на страсе заіграе ў заслонку – будзе суд; каго-небудзь абалье вадой ноччу – той чалавек захварэе; тузае за валасы – папярэджвае жонку, каб не сварылася з мужам; загрыміць посудам – папярэджвае, каб былі асцярожныя з агнём; смяецца – будзе вяселле.

Звычайна **ДАМАВІК** жыве ў падпеччы або ў каморы і вылазіць адтуль толькі ноччу і на Дзяды, каб удзельнічаць у агульнай вячэры.

Усе добра ведалі, што **ДАМАВІК** любіць тыя сем'і, дзе жылі ў згодзе і трымалі гаспадарку ў парадку. Калі такі гаспадар калі-небудзь што і забудзе зрабіць, **ДАМАВІК** гэта зробіць за яго. Затое лянiвым ён не даруе нічога і імкнецца ім шкодзіць: замучвае коней, б'е кароў, раскідвае гной па двары, душыць па начах гаспадароў, дзяцей. Праўда, **ДАМАВІКА** можна задобрыць, даўшы нейкі падарунак: асабліва ён любіць тытунь або грошык з выявай **Святога Георгія (Юр'я)**.

Калі **ДАМАВІК** збіраецца аб'явіць нейкую вестку або проста пажартаваць, пашкодзіць, ён звычайна прымае выгляд саміх гаспадароў. Толькі не можа схаваць ён сваіх конскіх вушэй. Часта **ДАМАВІК** у беларусаў

прадстаўляўся ў выглядзе змяі-вужа. Вужы ў вёсках Палесся і сёння лічацца хатнімі жывёламі, жывуць пад падлогамі дамоў. І ўсё ж у большасці славянскіх народаў ДАМАВІКА ўяўлялі ў выглядзе маленькага дзядка, часта з тварам гаспадара дома.

Калі людзі перасяляліся са старой хаты ў новую, яны там пакідалі для ДАМАВІКА частаванне – кавалачак салёнага хлеба і гарэлку. Тады ДАМАВІК пераходзіў са старой хаты.

Некаторых жывёл ХАТНІК можа неўзлюбіць; заўсёды сябруе толькі з сабакам і казлом. Асабліва ён не любіць белых катоў і сівых коней.

У некаторых рэгіёнах адзін ДАМАВІК быў на ўсю гаспадарку, а ў некаторых у доме жыў ДАМАВІК, а ў хляве – ХЛЕЎНІК, які адказваў за свойскую жывёлу.

У доме пад падлогай, як бы ў падзем'і, часта жыла КІКІМАРА – вельмі старажытны дух, але ў час запісаў фальклору – у ХІХ ст. – ужо не асабліва шкодны. На Беларусі і Украіне яе звалі МАРА. Слова КІКІМАРА ўзнікла ад прыстаўлення рускага слова «кіка» ў значэнні птушынага крыку да самастойнага слова «мара». Рускія лічылі, што дух быў шкодны для хатняй птушкі, але ў цэлым у Расеі ён захаваўся мала. У беларусаў і ўкраінцаў гэта лёгка, як пух, лятучы, празрысты дух, прывід, а ў рускіх – змрочны, грубы, які днём сядзеў за печчу, а па начах шкодзіў. Асабліва КІКІМАРА шкодзіць у «страшныя вечары» (на Каляды) ці нават у адну ноч пад Новы год: тады яна трэпле і паліць кудзелю, стрыжэ авечак. Увогуле яе часта бачылі за кроснамі. Гэта дало падставу даследчыкам міфалогіі наблізіць МАРУ да грэчаскай МОЙРЫ – багіні лёсу, што прала нітку чалавечага жыцця. МАРА мучыць чалавека ў час сну: душыць, ад яе нямеюць рукі і ногі, цяжка дыхаць. У некаторых мясцінах лічылі, што канкрэтнага вобліку яна не мае, а прымае выгляд розных жывёл і птушак. На Беларусі і Украіне чучала МАРЫ 1 сакавіка насілі па вуліцах і спальвалі як увасабленне зімы.

ЛАЗНІК (па-руску БАННИК) жыве ў лазні, з якой былі звязаны многія падзеі ў жыцці продкаў: якраз тут адбываліся ў жанчын роды, тут дзяўчат мылі перад вяселлем. І хоць лазня мые, парыць, часта лечыць, тым не менш яна заўсёды лічылася нячыстым месцам, а пасля апоўначы нават небяспечным і страшным. Тут жыве нячысты дух, які пасяляецца за каменкай, але часцей пад палком.

ЛАЗНІК заўсёды мыецца пасля ўсіх. Звычайна ж колькасць тых, хто мыўся, раздзялялася на тры чаргі, таму “чацвёртага пару” ўсе баяліся, лічылі, што гэта час ЛАЗНІКУ мыцца, і ён пачынае злавацца: пырскае кіпенем, кідаецца камянямі з каменкі. Калі не збегчы ўмеючы – задам наперад, – то і ўвогуле можа ашпарыць.

Людзі раней мыліся гадзін да сямі вечара. А пазней, лічылі яны, мыюцца чэрці, лесавікі, гуменнікі і самі лазнікі. Калі хто-небудзь пойдзе

вечарам у лазню, то жывым не выйдзе: нячысцікі задушаць, а людзям здасца, што ўгарэў.

ЛАЗНІКУ прыносяць пачастунак – хлеб з соллю. А яшчэ лепш – чорную курыцу. Калі будуюць новую лазню, такую курыцу душаць і закопваюць пад ганкам лазні. Звычайна падарожнікі баяліся начаваць у лазнях – лепш спаць у стозе, пад хлевам ці пад кустом.

Перад вяселлем нявесту абавязкова вялі ў лазню. Многае са старажытнага абраду забылася, але сэнс яго быў у сімвалічным шлюбе з ЛАЗНІКАМ, а яшчэ раней – з богам вады (у неверагоднай старажытнасці людзі лічылі, што зацяжарыць можна ад вады).

ЛАЗНІК – дастаткова шкодны дух. Яшчэ горшы – ГУМЕННІК (ЕЎНІК). У ваколіцах вёскі звычайна стаялі асеці, ці сушні (еўні, гумны). У паўзмроку і асабліва ноччу іх няўключная забудова настройвала чалавека на фантастычны лад, часта ўзбуджаючы страх.

Сушні часта гарэлі. Гэта няшчасце, натуральна, прыпісвалі нейкаму шкоднаму духу.

Паказваецца ён, у адрозненне ад ДАМАВІКА, надзвычай рэдка. Сам падобны да велізарнага ката – чорнага, лахматага, з вачыма, як вуголлі; умее брахаць па-сабачы, рагоча не горш за ЛЕСАВІКА. Яго задача: сачыць, ці правільна кладуць снапы і топяць гэтыя сушні, бо іх неабходна добра высушыць.

Хоць ЕЎНІК і лічыцца дамавым духам, але самым злым з усіх – яго цяжка задобрыць. Калі ён раззлueцца, тады нічога не дапамагае. Гавораць, ёсць адзін спосаб: вывернуць кажух наыварат, узяць качаргу і сцерагчы яго ў ноч пад свята Агафона-гуменніка (22 жніўня). У некаторых рэгіёнах так яго баяцца, што па аднаму не заходзяць у гумно.

Думка пра нейкія існасці, што жывуць побач з намі і часам нават не ўспрымаюцца нашымі органамі пачуццяў, была ў чалавека заўсёды. Яна і ўвасоблена ў вобразах народнай дэманалогіі. Няздольнасць нашу ўспрымаць гэтыя тонкія сутнасці можна параўнаць з тым, як пчолы ўспрымаюць людзей. Чалавецтва тысячы гадоў (калі браць ад Старажытнага Егіпта) разводзіць пчол, а між тым для саміх пчол чалавек за бар’ерам іх успрыняцця – у іх рэальнасці няма чалавека. Так і мы не ўспрымаем некаторыя існасці, некаторых істот, што жывуць побач з намі. Нашы продкі здагадваліся, што яны ёсць, і ўвасобілі іх у вобразах ДАМАВІКА, ЛАЗНІКА, КІКІМАРЫ, а таксама ў вобліках духаў прыроды.

Магчыма, яны жывуць у іншых вымярэннях. Тыя, хто гаворыць пра духі локусаў, духі розных месцаў – азёр, гор, рэчак, хат, палацаў, – успрымаюць іх не фізічным зрокам, а неяк інакш. Так што ВАДЗЯНІКА якога-небудзь возера, якіх шмат на Беларусі, нельга лакалізаваць як нейкую істоту, што жыве ў гэтым возеры. Хутчэй, праз возера можна лакалізаваць

нейкае месца нашай прасторы, праз якое магчыма ўспрыняць гэтую сутнасць. Сама ж сутнасць – у іншым вымярэнні, якое складае з гэтым возерам адзінае цэлае. У нашым свеце яно праяўляецца праз возера. Але асноўны сэнс такой сутнасці, такой істоты – у іншым вымярэнні. Ёсць, напрыклад, у нашых месцах камяні, якія рухаюцца або растуць. Магчыма, тое, што нам уяўляецца каменем, было часткай, праекцыяй нейкіх іншых сутнасцей і толькі ў такой форме, толькі часткова прысутнічаюць у нашым свеце.

Цікава, што жрацы, вешчуны старажытных рэлігій, шаманы, што прайшлі праз абрад пасвячэння, пачыналі бачыць гэтыя сутнасці (назваваючы іх духамі) і кантактаваць з імі.

Такім чынам, многія міфалагічныя паняцці, магчыма, маюць рэальную аснову.

Пытанні для замацавання і самакантролю:

1. Якое значэнне мае Дом у чалавечай культуры?
2. Як падзяляецца прастора дома?
3. Якое семантычнае значэнне набываюць дзверы, вокны, комін у доме, інакш кажучы, межы ўнутранага і знешняга?
4. Прывядзце прыклады асаблівага стаўлення да печы і покуці ў беларускай літаратуры.
5. Як адлюстравана культура дома і стаўленне да дома ў беларускай літаратуры?
6. Чым вызначаецца традыцыйная народная архітэктура беларусаў? Як адбіваюцца народныя традыцыі ў сучасным дойлідстве?
7. Чаму людзі прыдумалі дамавых духаў?

ЛІТАРАТУРА:

1. **Андреев Д.** Роза Мира. М., 1991.
2. **Аристотель.** Поэтика. Риторика. СПб., 2000.
3. **Асов А.** Мифы и легенды древних славян. М., 1998.
4. **Афанасьев А.** Поэтические воззрения славян на природу. В 3 т. М., 1995.
5. **Баландин А.И.** Мифологическая школа в русской фольклористике. М., 1988.
6. **Барт Р.** Мифологии. М., 1996.
7. **Бассин Ф.В.** Проблема бессознательного. М., 1968.
8. **Бахтин М.М.** Литературно-критические статьи. М., 1986.
9. **Башляр Г.** Психоанализ огня. М., 1993.
10. **Беларускі фальклор: Хрэстаматыя.** Мн., 1988
11. **Бельскі А.** Свет ад травы да зор. Беларуская паэзія: Сістэма вобразаў прыроды, паэтыка пейзажу. Мн., 1998.
10. **Белякова Г.С.** Славянская мифология. М., 1995.
11. **Библия.** М., 1988.
12. **Богданович А.** Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Мн., 1996.
13. **Булашев Г.** Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Кіїв, 1993.
14. **Вейман Р.** История литературы и мифология. М., 1975.
15. **Велецкая Н.Н.** Языческая символика славянских архаических ритуалов. М., 1978.
16. **Власова М.** Русские суеверия. Энциклопедический словарь. СПб., 1998.
17. **Гаспаров Б.** Поэтика «Слова о полку Игореве». М., 2000.
18. **Гачев Г.** Национальные образы мира. М., 1988.
19. **Голан А.** Миф и символ. М., 1993.
20. **Голосовкер Я.Э.** Логика мифа. М., 1987.
21. **Грейвс Р.** Мифы Древней Греции. М., 1992.
22. **Грейвс Р.** Белая Богиня: Историческая грамматика поэтической мифологии. М., 1999.
23. **Гримм Я.** Немецкая мифология // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX веков: Трактаты, статьи, эссе. М., 1987.
24. **Гринев В.** Праязык и символ. Киев, 1999.
25. **Гумилев Л.Н.** Конец и вновь начало: Лекции по народоведению. М., 2000.
26. **Гуревич П.С.** Философская антропология. М., 1997.
27. **Даль В.** О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа. СПб, 1994.
28. **Дюмезиль Ж.** Верховные боги индоевропейцев. М., 1986.
29. **Еремина В.И.** Ритуал и фольклор. Л., 1991.

30. **Зайкоўскі Э.** Багі старажытнай Беларусі // Роднае слова, 1996. № 12.
31. **Земляробчы каляндар.** Мн., 1990.
32. **Іванов В., Топоров В.** Славянские языковые моделирующие системы. М., 1965.
33. **Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания.** М., 1994.
34. **Каваленка В.А.** Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. Мн., 1981.
35. **Кайсаров А.** Славянская и российская мифология // Мифы древних славян. Саратов, 1993.
36. **Кассирер Э.** Опыт о человеке. М., 1990.
37. **Кассу Ж.** Энциклопедия символов. М., 1998.
38. **Керлот Х.Э.** Словарь символов. М., 1994.
39. **Кольев А.** Миф масс и магия вождей. М., 1999.
40. **Конан У.** Ля вытокаў самасвядомасці. Мн., 1989.
41. **Конан У.** Біблейскія і хрысціянскія матывы ў беларускай этнічнай культуры // Наша вера, 2000. № 1.
42. **Ковель У.** Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. Гомель, 1995.
43. **Кононенко А.А.** Персонажи славянской мифологии. Киев, 1993.
44. **Косарев А.** Философия мифа. М., 2000.
45. **Крапп А.** Астрономия. Легенды и предания. М., 1999.
46. **Краткая энциклопедия славянской мифологии. / Н.С.Шапарова.** М., 2001.
47. **Красиков С.** Цветы в преданиях. Мн., 1989.
48. **Крук Янка.** Сімволіка беларускай народнай культуры. Мн., 2000.
49. **Купер Д.** Энциклопедия символов. М., 1995.
50. **Кэмпбелл Д.** Тысячеликий герой. М., 1997.
51. **Лангер С.** Философия в новом ключе. М., 2000.
52. **Леви-Строс Клод.** Мифологии. Т.1-3. М.-СПб., 2000-2002.
53. **Левкиевская Е.** Мифы русского народа. М., 2000.
54. **Ліцьвінка В.** Святы і абрады беларусаў. Мн., 1998.
55. **Лозка А.** Беларускі народны каляндар. Мн., 1993.
56. **Лосев А.Ф.** Очерки античного символизма и мифологии. М., 1993.
57. **Лосев А.Ф.** Диалектика мифа. М., 2001.
58. **Лотман Ю.М., Минц З.Г.** Литература и мифология Труды по знаковым системам (Уч.записки Тартусского гос.ун-та). Т.13. Вып.546. Семиотика культуры. Тарту, 19981.
59. **Лотман Ю.М.** Внутри мыслящих миров. М., 1999.
60. **Маковский М.М.** Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. М., 1996.
61. **Малиновский Б.** Магия, наука и религия // Мистика. Религия. Наука: Классики мирового религиоведения. М., 1998.
62. **Мамуна Н.В.** Зодиак мистерий. М., 1998.
63. **Мамуна Н.В.** Зодиак богов. М., 2000.

64. Матерь-Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. М., 2003.
65. **Маслова В.А.** Преданья старины глубокой в зеркале языка. Мн., 1997.
66. **Мелетинский Е.В.** Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М., 1986.
67. **Мелетинский Е.В.** Поэтика мифа. М., 1995.
68. **Меликов В.В.** Введение в текстологию традиционных культур. М., 1999.
69. **Мечковская Н.Б.** Язык и религия. М., 1998.
70. Мифы Бацькаўшчыны // Укл. Ул. Васілевіч. Мн., 1994.
71. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2 т. М., 1982.
72. Мифы и магия индоевропейцев. Вып. 1-9. М., 1994-2000.
73. **Ненадавец А.Н.** За смугою міфа. Мн., 1999.
74. **Николаева Н.А., Сафронов В.А.** Истоки славянской и евразийской мифологии. М., 1999.
75. **Нойманн Э.** Происхождение и развитие сознания. М., 1998.
76. **Петухов Ю.Д.** Дорогами богов: Этногенез и мифогенез индоевропейцев. М., 1998.
77. **Потебня А.А.** Эстетика и поэтика. М., 1976.
78. **Пропп В.Я.** Исторические корни волшебной сказки. Л., 1986.
79. **Пропп В.Я.** Поэтика фольклора. М., 1998.
80. **Пропп В.Я.** Русская сказка. М., 2000.
81. **Рублеўская Л.** Партрэт нацыі. Аспекты нацыянальнага міфа ў беларускай паэзіі 10-20-х гг. XX ст. / Роднае слова, 1995. № 8, № 10.
82. Русские веды. М., 1992.
83. Русский космизм. Антология философской мысли. М., 1993.
84. **Рыбаков Б.А.** Язычество древних славян. М., 1981.
85. **Рыбаков Б.А.** Язычество древней Руси. М., 2001.
86. **Семенова М.** Мы – славяне. Популярная энциклопедия. СПб., 1997.
87. **Семенова М.** Быт и верования древних славян. – СПб., 2000.
87. **Сержпутоўскі А.К.** Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. Мн., 1987.
88. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. М., 1995.
89. Славянские древности. Этнолингвистический словарь. В 5 т. Т. 1-2. М., 1995-1999.
90. **Соболев А.Н.** Мифология славян. Загробный мир по древнерусским представлениям. СПб., 1999.
91. **Соколова В.К.** Весенне-летние обряды русских, украинцев и белорусов. М., 1979.
92. **Соколова З.П.** Животные в религиях. СПб., 1998.
93. **Супрун А.Е.** Введение в славянскую филологию. Мн., 1989.
94. **Сысоў У.М.** З крыніц спрадвечных. Мн., 1997.
95. **Тайлор Э.Б.** Первобытная культура. М., 1989.
96. **Тарнас Р.** История западного мышления. М., 1995.
97. **Тахо-Годи А.А.** Греческая мифология. М., 1989.

98. **Телегин С.М.** Философия мифа: Введение в метод мифореставрации. М., 1994.
100. **Токарчик А.** Мифы о бессмертии. М., 1992.
101. **Торчинов Е.А.** Религии мира. СПб., 1998.
102. **Трессидер Д.** Словарь символов. М., 1999.
103. **Фаминцын А.С.** Божества древних славян. Спб., 1998.
104. **Фрезер Д.Д.** Золотая ветвь. М., 1983.
105. **Фромм Э.** Душа человека. М., 1992.
106. **Христианство.** Энциклопедический словарь. В 3 т. М., 1993-1996.
107. **Чарота І.А.** Пошук спрадвечнай існасці. Беларуская літаратура XX ст. у працэсе нацыянальнага самавызначэння. Мн., 1995.
108. **Черепанова И.** Дом колдуньи: язык творческого бессознательного. М., 1996.
109. **Шилов Ю.** Пути ариев. Киев, 1996.
110. **Шеллинг В.Ф.** Философия искусства. М., 1966.
111. **Шуклин В.** Мифы русского народа. Екатеринбург, 1995.
112. **Элиаде М.** Космос и история. М., 1987.
113. **Элиаде М.** Мифы, сновидения, мистерии. М., 1996.
114. **Элиаде М.** Аспекты мифа. М., 2000.
115. **Энциклопедия мистицизма.** СПб., 1997.
116. **Шамякіна Т.І.** Міфалогія Беларусі. Мн., 2000.
117. **Шамякіна Т.І.** Беларуская класічная літаратура і міфалогія. Мн., 2001.
118. **Шамякіна Т.І.** Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія. Мн., 2001.
119. **Юдин А.В.** Русская народная духовная культура. М., 1999.
120. **Юнг К.Г.** Душа и миф. Шесть архетипов. Киев, 1996.
121. **Юнг К.Г.** Алхимия снов. СПб., 1997.
122. **Юнг К.Г.** Символы Матери и Возрождения // Между Эдипом и Осирисом. Львов-Москва, 1998.
123. **Якушин Б.В.** Гипотезы о происхождении языка. М., 1985.